THE JAMMU & KASHMIR UNIVERS
LIBRARY.
DATE LOANED
Class No. ______ Book No. ______
Vol. ______ Copy ______
Accession No. ______

Call No. ____________ *Date* ____________

Acc. No. ____________

CENTRAL LIBRARY
THE UNIVERSITY OF KASHMIR

This book should be returned on or before the last date stamped above. An over-due charge of 10 Paise will be levied for each day, if the book is kept beyond that date.

Date ____________

Call No. ____________

Acc. No. ____________

CENTRAL LIBRARY
THE UNIVERSITY OF KASHMIR

This book should be returned on or before the last date stamped above. An over-due charge of 10 Paise will be levied for each day, if the book is kept beyond that date.

تاریخ وصاف

تا عہد ارغوان

جو منشی فاضل کے پرچہ ۲ کے لئے پنجاب یونیورسٹی
کی طرف سے کورس مقرر ہے

جسے

ظفر بک ڈپو اندرون لوہاری گیٹ لاہور

نے

نگینہ سٹیم پریس بیرون بھاٹی گیٹ باہتمام محمد حسین دردی پرنٹر شائع کیا

قیمت عہ

JAMMU & KASHMIR UNIVERSITY
LIBRARY
No. 3248
Date 9.6/51
SRINAGAR

ALLAMA IQBAL LIBRARY
3248

CHECKED

تاریخ وصّاف

جلد اوّل

حمد و ستایشی که انوار اخلاصش آفاق و انفس را چون فاتحهٔ صبح صادق متلالی سازد و شکر و سپاسی که در موقع شائستگی خلعت شکر نعمٰها ازیدنکم در جید وجود جان اندازد۔ جناب قدس مالک الملک بحق واجب الوجود را تعالٰی عَن دَرکِ الفہمِ والقیاسِ کمالُ ذاتہ وَجلّ عن مُسابقۃِ الظّنونِ جلالُ صِفاتہ که جوهر بسیط معلول اوّل را از خزانه خانهٔ کُنتُ کنزاً مُخفیاً فاحببتُ ان اُعرف بیرون آورد که اَوّلُ مَا خلقَ اللّٰہُ العقلُ و باز از شاخ نوبر عقل فیاض گلِ نفس کلّ را بصباء صنع صمدیت بشگوانید و بوساطت آن دو جوهر جواهر مجرّدات و نفوس مفارقات در سلسلهٔ امکان مُکنت تعدّد یافت و اجرام علّویات در میدانِ شوق انوارِ جمال و مطالعهٔ جلایاءِ اسرار کمال او گوی صفت در خم چوگان تقدیر گردان شد۔ **بیت**

همه هستند سرگردان چو پرکار
پدید آرندهٔ خود را طلبگار (سعدی)

وچوں قبۂ نیلگونِ گردون برافراشت و بلالئی کواکب و درارئی ثواقب بنگاشت
از تاثیرات حرکاتِ شوقی آن سلسلۂ اسطقسات اربعہ با تضادِ امزجہ و اختلافِ
کیفیات و تبائن ایتّات دریکدیگر پیوست و از ترتیب و ترکیب آخشیجان موالید ثلث
در عالم کون و فساد بظہور آمد۔ ترکیب اوّل معاون بود بصفات الوان و خواص
متصف گشتہ ہر نوع از آن تکوین مکوّن را بیانے واضح و تبیانے لائح آمد نگینِ
لعل و یاقوت آب دار و اقطاع جواہر زواہر بنقشِ عالم وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ
وَالْاَرْضِ منقش شد بسکۂ زرسا و قرص سیم ناب در بوتۂ شمس زرگر و دار الضرب
ایجاد سکۂ **شعر**

فَفِی کُلِّ شَیْءٍ لَهٗ آیَةٌ دَلِیْلٌ عَلٰی اَنَّهٗ وَاحِدٌ

بر چہرۂ وجود نہاد۔ و در ترکیب ثانی نفس نباتی از پردۂ تواری عدم
بصحرائے ترائی وجود خرامید در روے صفات معاون مجمع آمدہ لطوم و روائح
و قوای جذب و امساک و نشو و نما و تولید مثل و تصویر نوع مزید امتیاز
یافت و ہر جزوے ازآں بر وحدت صانع و موجودے کہ وجود واجبش
بر ماہیت زاید نیست۔ دلیلے قاطع و برہانے ساطع شد چہرۂ گلبرگ طری بخط
شنگرفی **شعر**

عَلٰی قُضُبِ الزَّبَرْجَدِ شَاهِدَاتٌ
بِاَنَّ اللّٰهَ لَیْسَ لَهٗ شَرِیْكٌ

رقم کشید و صفحات الواح اشجار بقلم حضرت و نصرت از معنیٔ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ
وَرَقَةٍ اِلَّا یَعْلَمُهَا نگار پذیرفت۔ قامتِ شمشاد و سروِ آزاد اقامت صدق

بندگی را باذان ؎

اَللّٰهُ اَکْبَرُ خَالِقُ الْاَشْیَآءِ وَمُکَوِّرُ الْاَظْلَامِ وَالْاَضْوَاۤءِ

در صبح و شام ہیأت رکوع گرفت ـ بیت لمؤلفہ

تسبیح حمد و نشر ثنائے تو می کند درکوہ سنگریزہ و بر شاخِ گُل صبا

و در طور ترکیب ثالثِ نفس حیوانی پائی در دائرۂ اختراع نہاد خواص آں تراکیب در وے متحصل و بموہبتے دیگر از داعیۂ شہوت و غضب و مکنت احساس و قدرتِ حرکتِ ارادی کہ نتیجۂ جان و قوی بود مخصوص شد اصنافِ طیور در زوایاءِ اوکار بالحانِ ترنّم و تغرید و انواع وحوش و سباع در خبایاء وجار و آجام بصہیل و صیاح و تصویبِ و ضروب سوّام و ہوّام در اجزاءِ خاک و حجاب انجار بربوبیتِ اَللّٰهُ خَالِقُ کُلِّ شَیْءٍ وَّهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ گویاں شدند چوں نوبتِ ترکیب بدرجۂ رابع رسید معشر بشر را کہ نوع الانواع بود از تربیتِ آباءِ فلکی و امّہاتِ عنصری در مشیمۂ ارادت بمراتب تکوین و انشاء یَوْمًا فَیَوْمًا وَحَالًا فَحَالًا بگذرانید و بعد از آنکہ در کارخانۂ لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فِیْۤ اَحْسَنِ تَقْوِیْمٍ ہیولائے جسمی او قابل صورتِ صَوَّرَکُمْ فَاَحْسَنَ صُوَرَکُمْ گشت ـ او را در مقام ثُمَّ اَنْشَاْنَاهُ خَلْقًا اٰخَرَ فَتَبَارَکَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِیْنَ تربیتِ دیگر ماورائے ایں اطوار کرامت کرد ـ و بحصول مزاجِ نزدیک باعتدال ممکن و مستوکر نفس ناطقہ گردانید و بشرفِ قوّتِ عاقلہ تشریف وَلَقَدْ کَرَّمْنَا بَنِیْۤ اٰدَمَ ارزانی داشت تا در مدارجِ استکمال فضائل ذاتی و معارجِ استقلال بمعرفت توحید باری بدرجہ

وَیَتَفَکَّرُوْنَ فِی خَلْقِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ باشارت اِنَّ فِی اخْتِلَافِ اللَّیْلِ وَالنَّہَارِ لَاٰیٰتٍ لِاُولِی الْاَلْبَابِ ترقی می جوید و آئینۂ نفس را بعد از تجلیہ بنقوش تجلیہ تحلیہ می دہد۔ چنانچہ صُوَرِ معرفت موجودات را حاکی و درسلک ملائک مقدس و نفوس مفارق و عقول مجرد و بشرف انضمام حالی شود و از حصول آں استعداد عیشے دور از شائبۂ زوال و عمرے مصون از لاحقۂ کمال و فرحے بے خوف انتہا و لذتے بے زحمت انقراض می یابد و توام آں حمد بے قیاس و تالی آں سپاس بے منتہی شمائل رسائل صلوات و فواتح روائح تحیات چنانکہ مرسلۂ حوران فردوس از سرّت نسائم آں صورت۔ **مصراع لمؤلفہ**

تحرّک فی نحر الحبیب حمائل

گیرد و در اثناء آں ثنیات عرصۂ دل چوں رخ و عارض بتان گل و سمن بر و ماند برطوطی نواءِ وَمَا یَنْطِقُ عَنِ الْہَوٰی معجز نما رِ اِنْ ہُوَ اِلَّا وَحْیٌ یُّوْحٰی امشکین زلف وَاللَّیْلِ اِذَا یَغْشٰی اکحلی چشم وَمَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغٰی صاحب ذیل قربی کہ درخلوت سرائے لِی مَعَ اللہِ وَقْتٌ چاوشانِ جناب تمکینش بدور باش لائے لنفی دست رد لَا یَسَعُنِیْ فِیْہِ مَلَکٌ مُقَرَّبٌ وَّلَا نَبِیٌّ مُّرْسَلٌ برپیشانی انبیاء و صفیا می نہاد۔ صاحب شریعتے کہ در مقام نسخ ملل و ادیان و تاسیس قواعد ملت حنیفی دم مباہات عُلَمَاءُ اُمَّتِیْ کَاَنْبِیَاءِ بَنِیْ اِسْرَائِیْلَ می زد۔ سیحح خلقی کہ بامرتبت وَمَا اَرْسَلْنَاکَ اِلَّا رَحْمَۃً لِّلْعٰلَمِیْنَ باضعفا رامت تقابل اِنَّمَا اَنَا بَشَرٌ مِّثْلُکُمْ یُوْحٰی اِلَیَّ می جست موید نفسے کہ در معرکہ بُعِثْتُ اِلَی الْاَسْوَدِ وَالْاَحْمَرِ

بتهدید انا نبی السیف گرد بدعت و طغیان از لوح وجود فرقهٔ ضلال بشست و بر خلفاء راشدین و ائمهٔ دین و متابعان و اہل بیت او که مبارزان میدان والسّبقون السّابقون و دلنوازان حدیقهٔ اولئک المقربون اند باد

امابعد تحریکشان کارگاه والذین اوتوا العلم درجات ذات بے ہمال صاحب سعید حاوی القدح المعلی فی حلبة الفضائل والعلی علاؤ الدین صاحب الدیوان عطا ملک ابن الصاحب المغفور بہاء الدین محمد بن محمد الجوینی را طیب الله بنسائم الرّوح روحهم ووالی من غنائم الرحمة فتوحهم بحلیت رجاحت عقل و سجاحت خلق و تبحّر در فنون براعت و تفنّن در اصول فضائل و تفرّد در اسالیب علوم و تقدّم در قوالیب حکم آراسته بودند و باوجود کمال دولت و ایالت و اشتغال بامور ملک و ملّت در سرّاء و ضرّاء ماشطهٔ کلک سحّار و نتائج خاطر غرائب بار او گوش و گردن عروس سخن را بنظم ینتثر عقد اللؤلؤ المنظوم من انتظام بدائعه و نثر ینتظم سلک الخجل للؤشرد المنثور عند ابتسام روائعه - زیور مے ساخت و برائے مستنشقان روائح علوم بر مجمرهٔ معطرهٔ فاکره بخور افادت مے سوخت ہلم جرًا تا خاطر عاطرش فصوص جواہر بلاغت و نصوص آیات براعت فہرست ابواب مآثر و عنوان صحیفهٔ مفاخر را اعنے تاریخ جہاں کشائے جوینی بل جام جہاں نمائی معانی در سمط ضبط آورد مشتمل بر ذکر احوال دولت مغول و دیگر سلاطین و ملوک اطراف در نوبت خانیّت ایشان از مبادی خروج پادشاه چنگیز خاں تا زمان فتح ہلاد

اہل الحساد بتجشم مواکب کواکب عدد ہلاکو خان۔

لمؤلفہ بیت

زاں سخن پرورد نم یکبارگی معلوم شد
کاں چہ عالی رای ملک آرای معنی پرورست

چوں ایں نسخہ کہ موجب نسخ مصنفات ارباب نسج معانی بود و آن جریدۂ خریدہ آسا از شکن زلف حروف چہرہ حور اوش بنمود الفاظ و معانی با عقول فضلا و بلغا عمل الحاظ غوانی در دل رُباعی آغاز نہاد و آن ابکار افکار ہر یک از زبان منشے و مملی آوازمے داد۔

لمؤلفہ بیت

بے سخن تا سخن اندر سخن افتد باشد
سخن اندر سخناں لذہ سخن آرائی من

بحقیقت از سیاقت این ترسّل و نمط سخن طرازی وحسن ابداع و اختراع وتضمینات منثور و منظوم وتلویحات منطوق ومفہوم کلم سحبانی وحِکَم لقمانی وخُطبِ قسّی را بازار اشتہار بشکست و در غیرت آن اشباع و ایجاز و رعایت حقیقت و مجاز و محض ایجاد و اعجاز وتناسب صدور و اعجاز در صورت تشبیہات نازک و تمثیلات مرغوب و ایہامات چابک و اوصاف خوب روان ابی محمد خازن ندامت افزود و جہانیاں را اسباب جہانگیری وجہانداری وکمال بطش وسیاست و وفور استیلا و استعلا۔ آروغ میمون چنگیز خان و ترتیب لشکر کشی و دشمن کُشی و آئین موافقت و مطابقت و شیوۂ

شہامت و شجاعت ایشاں کہ در ہیچ عہد بریں سیاقت معہود نبودہ و از ہیچ تاریخ بریں نمط مطالعہ نرفتہ معلوم و محقق شد بدیں منت عطا ملک را ملک عطا بر اصحاب درایت مخلد ماند و صاحب دیوان صاحب دواوین وحاوی مرتبتین گشت۔ پس در نوبت خانیت میمون و عہد دولت روز افزوں پادشاہ اسلام مالک رقاب انام ایلخان، سکندر ہمت خاقان غلام سایہ بان امن و امان اہل ایمان خان خانان جہان غازان محمود سلطان خلد اللہ سلطانہ کہ عراض ممالک عالم با نوار معدلت شامل او مانند خلد بریں آراستہ گشت و رباع دولت موروث از خاشاک کفر و ضلالت نود و اند سالہ پیراستہ کنایس مجوس و معابد اصنام را مدارس علم و مساجد اسلام ساخت و اعلام دین ہدی تا عنان آسمان برافراخت طنطنۂ دین محمدی از دبدبۂ کوس دولت محمودی مزید پذیرفت و در خبایاء سینۂ مشرکان کہ منابت گیاہ کفر و گناہ بود غنچۂ توحید و ایمان بشگفت۔ موالان در موالات ملت حنیفی بصدق اعتقاد قدم گذارند و در یک لحظہ کفار اترار را بہ ارواشرار صاحب اسرار شدند بدیں مقدمات مجموع حکایت غزوات و اجتہادات محمود سبکتگین در دین پروری و دادگستری کہ بطون مصنفات افاضل بذکر آں مشحونست بر بار رنز استیفا سراسر حشو نمود و در شیوۂ جہانداری و کامگاری با حداثت سن و نضارت غصن عمر گوے سبق از جہانداران جہاندیدہ و خانان تجربت یافتہ بربود و بلاد و عباد در اطراف و اکناف بیمن فراست و حسن سیاست او

معمور و مسرور شد۔ **لمؤلفہ شعر**

عالم از عدلش چناں آباد و خرّم شد کہ نیست
فتنہ جز در چشمِ خوباں رخنہ جز در عہدِ شاں

بالہام سعادت و افہام ہدایت در ضمیر کمتر بندۂ دولت خواہ المقصّر فی جنب اللہ عبداللہ بن فضل اللہ جعل اللہ عُقباہ خیر مِنْ اُولاہ سوانح خاطر در طریان وجواذب فکرت در جولان آمد تا ایں نوعروس بدائع را کہ تجلّیِ افضال حالیست حالی برائے تیمم حالی از خلخالی خالی نگذارد و آں حجلی لبستگانِ قنقلی نسب کہ دامنِ نازِ معنی از سر کرشمۂ براعت دریائے غنج و دلال مے کشند و سرآستینِ طنز بر رسائل اوائل و اواخر می افشانند بذیلِ تجدید ذکری مذیّل گرداند و دریں مجلّد نام نیک پادشاہ مؤیّد مؤبّد و مخلّد و بعضی حوادث و وقائع کہ بعد از انصرام آں دور و زمان مشعبذِ فلکِ دوّار و حریفِ بے مہر سپہر بر رقعۂ ظہور انداختہ و از معتبرانِ کیفیّت آں بازجستہ الی یومی ہذا و ہوا و اخر شعبان سنہ ۶۹۹ تسع و تسعین و ستمائہ والی بقیّتہ عمری والی اللہ اُفوّض امری از منقول و مروی مسموع و مرئی بتفصیل و اجمالی برحسبِ اقتضاء وقت و حال در سلکِ کتابت انتظام گیرد تا سلسلۂ ایں حکایت واحدونہٗ ایں روایت کہ از عجائب شہور و اعوام است انقطاع نہ پذیرد وچہ فاضل محنک و مقبل مدرک از مطالعۂ علم تواریخ و تطلّع بر مقدمات و مقاماتِ امم سالفہ و نمونہائے تاثیر اجرام علوی و آثار حوادث عالمِ سفلی تہذّب

عقل و مجرّب نفس گردد۔

وخود حکمتِ الٰہی چناں اقتضا، کردہ کہ بقاء انسان بالشخص محال است، بنابر تنسیق ایں مقدّمات شرفِ علمی کہ بداں مجاریٔ احوالِ متقدم وکیفیت مآلِ قرونِ متقادم معلوم شود تواں دانست کہ درچہ درجۂ مکانت، باشد ومنافع آں جمیع فرق را از سائد ومسود وفاضل ومفضول چگونہ شامل افتد۔ ایں نیّت ثبت وعزم جزم شد۔ ع

گفتم کہ مگر دلے وطبعیست مرا

چندانکہ در تعلیق وتلفیق مبالغت رفت رویّت کہ از لوازم طبعِ عزیزی باشد باوجودِ تعریقِ جبینِ خواطر وتفریقِ دفینِ ضمائرِ تنمیق و تشبیق مواتات نکرد۔ سرعت ذکائی کہ پیوستہ مانندۂ برق خطّاف در مضائق معانی جواز کردی تبراکم غمامِ غموم محجوب شد خاطر سودائی از ہرزۂ لائی بستۂ دامِ ملالت وخستۂ سہامِ کلالت گشتہ گفت ع

مارا بجز از عشق تو درویشہاست

پس مہرۂ اصطبار بر افشاند وبطنز ایں افسانہ برخواند۔ خزانۂ افراسیاب را در زوایاءِ خانۂ من ودیعت نہادہ چنیں طلب درر غرر از من چراست۔ آفتابِ رخشندہ نیستم تا افاضت انوار بے سعی توانم کردن ایں استفاضات واستنادت دمادم بنابر کجاست شب ہا برگوشۂ صفۂ دماغ ورائے پردۂ متخیّلہ ابکار معانی را زیور

تصویر بستہ ام و در تخلیقِ معانی و تولیدِ بنات ضمیر اشرغ من نکاحِ ام
خارجتہ سحر ہا نمودہ۔ امروز دست زدۂ خمول و پائمال اختذال است
باز آغاز سودائے دیگر نہادہ۔ لمؤلفہ رُباعی

از مشکلِ غمہای تو فریاد اے دل
آمد ہمہ سیعہات برباد اے دل
اندر طلبِ اُمیدِ بے حاصل تو
جز خون جگر ز دیدہ نکشاد اے دل

چوں از استنطاقِ او جز استکبار د استنکار فائدہ روی ننمود۔ ع
با خامہ ز روئے دلنوازی گفتم

اے مفسرِ آیاتِ ضمائر و ترجمانِ لغاتِ سرائر اے چمن پیرائے حدیقہ
معانی و نقش بند کارگاہِ مانیٔ زمانی بلطفِ زبانی دل کار افتادہ را
دستگیری کن و پائے تثبت برجائے دار و سودائے طیش و خفت کہ در
دماغ مرکب داری ترک دہ تا از دشمن و دوست تبلیغ ملامت سرزنش نیابی۔

رُباعی

با کلک بگفتم اے سخن پردازم — وہ شرح غم فراق وکشبارازم
گفتا کہ نیم من آہن یا سنگ — ممکن نبود کہ من درآتش سازم

قلم چوں از نے بود انگشت بخائید و بزبان صریر نفیر آغاز کردہ ع
بشنوں کنون وقصۂ آں گوی واشک بار
درجواب گفت دریں طریق دمے بر آوردن وقدمے گذاردن بہیت۔

نبود کار چو من سرزدهٔ سودائی
خاصه چوں نزر تو سرشتست سخن آرائی

مدّتے ست که تا ترجمانیٔ ضمیرِ پریشانِ تو گردہ ام و خاطر زادگان حور ادنشت را از مشک و عنبر بالین و بستر ساخته حاصل آن جز سیاه روئی من و سفید کاریٔ تو چه بود۔ امروز زمانه موسم رثاثت او بست

هرادیبے که هنگامِ تحقیقِ لغت و بیانِ کمالِ بلاغت ماثورات اصمعیّ لُغوی را لغوی پندارد و منقولاتِ هَروی را هُراءِ مطلق خواند جاحظ آنجا حظّ از دانشِ خود نه بیند۔ و کسائی گلیم بر سر ترّهات پوشد نمری را کلب صفت قلادهٔ تعلیم بندد و رؤبه را خرگوش دار درحیص بَیصِ شمر مساری انداز دو در کشفِ مسائل نحوی بملاد شد تیه نداء هَلُمّوا نحوی لبشق سمع نحاة عهد رساند۔ اخفش خفّاش صورت متواری گردد و مازنی را وزنی نماند ر تعطیلاتِ مُبرّد بارد نماید ابن الحاجبت محجوب شود و زمخشری را زمخ شمرد و فرّاء بمقراضِ اعتراض پوستین پیراید و ابن الاعرابی را حتیّ اعراب آموزد۔ لامحاله هادی و مثالبِ او مانندِ لغاتِ مختلفه در زبانِ کافهٔ امم افتد و بمجرّد جهل اقاویلِ صحاحِ او را اسقم نسبت دهند و غبن و نقصان را بر چهرهٔ فضائل او فائق شمرند ذکر او چوں بدلِ غلط بر زبان رانند و اعتبارش مانند مُبدَل در طریقِ طرح استعمال کنند و گاه بے گاه از تناوبِ محن و تجاوبِ مِنَن بادلے گرم و دمے سرد گوید۔

بمانند

عین نقصان در جمهرهٔ

بیت

دم من ہمچو باد بر آہن　　چشم من ہمچو ابر در بہمن
نرگس و گل شدم کہ نگشا تم　　جز بآب و بہ باد چشم و دہن

ہمچنیں ہر صاحب رائی معنی آرای نافذ ذہن ناقد طبع کہ چوں با نا اہل ارتجال با طرۂ پاکیزہ رویانِ نظم بازی کند در شیوۂ رکیب و طرد قریحۂ امراء القیس قریح شود و در اسلوب مدیح طبع از سہر زہیر از ہر لطائف کرانہ جوید و در حسنِ اعتذارات خاطرِ عذراء نابغہ عمدۂ تعذر گیرد و از اوصافِ خمور و ذکر سرور اعشی منغش گردد و بعرضِ سلاستِ الفاظ و نفاستِ معنی و طراوتِ ترکیب لبید را بلید و جریر را جز بز گوید و فرزدق را فرارِ دق و تعییر کشد و سمر سمرہ را رقمِ تقریع زند بحتری را بچیزی نخرد و معری را از عربیت معری داند و معزی را ابواتِ ابیات معزی گرداند۔ ابنِ اسمار اسم بلا مسمی انگارد و کثیر را از تغزل بقلیل و کثیر دم در بندد ہر آئینہ از کثرتِ معاندت زمان و قلت معاونت اخوان حاصلِ عمرِ عزیز را بر تذکرِ ابیاتِ ابن المقرب مصروف خواہد کرد و در بیداد روزگار غدار بے بنیاد ایں شکایت ورد زبان ساخت۔

بیت

مراد لیست چو بنیاد مکرمات خراب
چو چشم یار و چو رخسار مرمے بے آب
دلے رسیدہ چہ گفتم ولے چگونہ ولے

دلے چو ماہی بر سنگ تفتہ در تظبظاب
دلے صبور بمحنت دلے ذکور عنا
دلے نفور ز راحت دلے انیس عذاب
دلے بآفتِ بے منتہاء چرخ اسیر
دلے بر آتشِ حرمانِ روزگار کباب
دلے نہ نیست نہ ہشت و نہ ہوشیار نہ مست
نہ مہر جمز عقاب و نہ مستحقِ ثواب
دلے کہ چوں ہوس بزم باشدش باشد
گہے ز نالہ رباب و گہے ز اشک شراب
دلے کہ چوں کند او یاد نیکواں گردد
چو حالِ خالِ مشوّش چو چینِ زلف بتاب
دلے کہ بر دلِ اُو دشمناں بنجشایند
چو آرزو کندش ذوق صحبتِ احباب
غلط ہمی کنم ایں نیست دل سپہر غمیست
کہ محورش ہمہ رنجیست و فکرتش اقطاب

دہر فاضلے کہ اطرافِ فضائل را منطرف است و افانین علوم را مستودع
چوں بلبل زبان بر شاخسارِ بیان در ترنم آوَرَد و در گلشنِ سخنانِ سحبان
غنچۂ بہجت بشگفاند و در علمی معانی و بیان جُرجانی را جز جانی نخواند و
در عذوبت کلام الکفی الکفاۃ را از زمرۂ الکفاء نشنا سد و در

درایت وکتابت صابی وضبّی را صبی داند و بتاسیس تجنیس سستی اسغبۂ پستی گرداند۔ ہنگام ملح و نوادر ابو سعید رستمی را نوادر دم شکند و در القاء سوال مہلّبی را مہلتِ جواب ندہد بسرعتِ روئیت قابوس را ملاقیٔ بوس بیند و از قدرتِ حذق واصل ابن عطارا مانندِ الفِ وصل و نونِ تنوین ساقط انگارد۔ و ہر موزوں طبعے کہ در معرضِ بیان عوارضِ عروض۔ خاطر خلیل با توغّلِ کامل و تعمّق و افراز رشکِ توجیہ الفاظ و اشباعِ معنی او دخیل نماید و یوسف عروضی کہ صدر نشین رستۂ عروضیان است در موقفِ عجز صدر را از عجز باز نشناسد و در تقطیعِ افاعیل چناں از دہشت مقطوع گردد کہ میانِ فاعلاتِ رملی و مفاعیلِ ہزجی امتیاز نتواند گرد۔ دائم روی دار بقیدِ محنت ایام مقیّد شود و رکن وجودش از زحاف ضیم و اجحاف ہر سفسافِ غیر سالم و ہر متکلّمے کہ در نظمِ تقاصیر اصول کلام حاملِ محصول را چوں تحصیلِ حاصل مہملے داند و ہنگامِ شروع در مشرع شرع نعمان از خوانِ نعماء او نوالہ ستاند و محمد ادریس در حلقۂ تدریس قلمِ بطلان بر سطر دراست کشد و مالک مملوک و احمد بخصال حمیدۂ او متقتدی شود با غوصِ او در مسائل عویص فقہ قولِ غزالی ترانہ و قفّال دون القلتین نماید مکحول را سرمۂ تنبیہ در دیدہ کشد از ہادی منہاج حقائق یعنی لفظِ حاوی او الفاظ وجیز ناچیز آید و در بساطِ بسیط وسائط وسیط متروک۔ ایمُ اللّٰہِ کہ اسباب حرمانش چوں رخصتِ فقہ و اقاویلِ ائمہ و تاویلات نحو و زحافِ شعر الشارع یابد و رثاثتِ حال

وقلّتِ منال و کسرِ جاہ و حرمتش مندوب و مستحبّ و مال و دماء مستفاع و مستباح گردد۔ و ہر حکیمے محقّق اگر سرِ درجِ حکمت بردارد و بمثقبِ رائی ثاقب لآلی حکم را سفتن گیرد از کمالِ غیرت صاحبِ شفا را رنجور دل گرداند و بتنزیف قانونِ ا ... ات را ندو رسالۃ الطّیر را مقصوص الجناح سازد حدیثِ بُقراط بقیراطے نخرد و دیدۂ خرافتِ ثابت قرّہ ثابت قرّہ نماید۔ صفاءِ ذہن ابن الکندی بکندی گراید و در ترکیبِ قیاسات منطقے نطاقِ لاتنطق بر میانِ ناطقۂ اربابِ نطق نہند علی الحقیقہ راحت و تن آسائی او در حیّزِ عالم چوں خلاء بیرونِ عالم عین محال باشد و حصولِ امانیش بر مثالِ جزو لایتجزّی بالفعل ناموجود آید و ہمّتش مانندِ جوہر وجودی بذاتِ خود قائم و شادیش چوں عرضِ محمولی غیر مقوّم۔ مردم قصّۂ او را قضیّۂ مُہملہ خوانند و در صغریٰ و کبریٰ از وے حسابے برندارند آشنا و بیگانہ برعکسِ مطالبِ او توفّر نمایند و دوست و دشمن نقیضِ مصالح او را چوں استثناء از عینِ مقدّم منتج مرادات دانند، امروز فضل فضول و بدائع بدعت و ہنر محض بے ہنریست۔

بیت

ہنر را عیب مے گویم کہ من عیبِ ہنر دانم
دریں عہدِ ہنر دشمن۔ دریں ایّام نادانی

وقاحت را کہ عین فصاحت است فصاحت نام می نہند و سخافت رائے طبع

سخاوت زائے نما مے از تمامی کفایت شمردہ اند و سعایۂ عمدۂ مساعی تصور کردہ
ہر کہ چوں صبح نمیمت پیشہ گرفت چوں آفتاب تاج زرنگار بر سر نہاد
وہر آنکہ چوں شب پردہ پوش خطا ہا گشت۔ شہاب آسا ناوک
دلدوزش بر جگر راست کردند۔ علم حُکم عجز وہوان گرفتہ و عَلَم علم
انتکاس یافتہ زناد فضل غیرداری و نور ادب در ظلمت تواری ارباب نطق
معدود از باب جنون وگیتی مسخّر سخرہ ومجون وگردون مرّبی ہر خسیس و دون۔
کدام فاضل اصیل کہ جز اشکِ شفق گوں از گردشِ سپہر بے شفقت راتبۂ
غدوّ و آصال دارد و کدام جاہل لئیم کہ در غبوق وصبوح جام کام از راح
فتوح مالامال ندارد۔ قلم ایں قصّہ پر غصّہ چوں آب فرو خواند وشکایتِ
نکایت آمیز از ثری بثریّا رسانید و گفت اگر من بعد الیوم خود را بدستِ
فکرِ جان سوز تو باز دہم و در طریقۂ تالیف وانشا قدم بر صفحۂ سیمیں بیاض
و سر بر خطِ مشکیں تو نہم۔ ع

فحینئذٍ اولٰی بی القطع من وصلِ

دل شوریدہ حال از یارانِ قدیم کہ بزبانِ شدّت و رخا میقاتِ خوف و رجاء
جلیسِ انیس وسمیرِ ضمیر و ہمرازِ دمساز بودند چوں روئے صفا وبوئے وفا ندید
و نشنید از صحبتِ ایشاں یکسو کشیدہ در بیت الاحزانِ سینہ سرشک خون
از دیدہ مے بارید و زار زار می سرائید۔ **بیت**۔

با ہر کہ در آمیختم از من ببرید
جز غم کہ ہزار آفریں بر غم باد

ہرچند خواست تا خامۂ نسیان بر ذکرِ خامۂ دو زبان زند و خاطر را از
خاطر فروگذارد بواعث ع
هِیَ النَّفسُ مَا عَوَّدْتَهَا تَتَعَوَّدُ
درہیجان می آمد و خرمنِ قرار و شکیبائی را بباد برمی داد و می خواند شعر
أیَا نَهَجَاتِ النَّفسِ فِی ظِلِّ دَارِکُم ۔ یَفُوزُ بِهَا المُشتَاقُ لَولَا العَوَائِقُ
آخر الامر دست در دامن الابرام وسیلة النجاح زد و بنہاہ باجابۃ جنّات مآب
عقل بر دو بختیں ستایش کرد بدیں کلام۔

بیت (انوری)

کائے حروفِ آفرینش را کمالِ تو الف ۔ وانکہ از لاجورد سرمدی بر چہرہ لام
بر تو در پرتوِ رائے عالم آرایت پوشیدہ نباشد کہ خیرِ محض چوں فعلِ آں مقصود
بالذّات است آنرا بشائبۂ اغراضِ دنی مشوب نتواں ساخت و بر موضعے
دیگر محمول نکرد۔

بیت

گر بے ہنراں قدرِ ہنر ہیچ ندانند
اے عقل خجل نیستم آخر کہ تو دانی
مقالات یاراں کہ تیر بارانِ شآمت و ملامت بود بسمع اشرف رسیدہ
باشد خاطر سادگی جبلّی پیشہ ساختہ و چاشنی الکسلُ أحلیٰ مِنَ العَسَلِ چشیدہ
و خامۂ سبکسارِ ہنذار۔ ع
کَأَبِی بَدَا تِهِش کُلُّ نَوْنٍ لَوْنُہٗ (تضمین)

از خردہ دانی زبان بدرشتی برکشودہ ولبعد زبان شکایتِ زمین وزمان فرومی خواند مبادا اربابِ فضل تکاثرِ اورا در تجاسر و توغل در تملّق و تمادی در تغابی از قبیل ان السفیہ اذالمدینہ مامور پندارند۔ تادیب و تہذیبِ ایشاں حوالت بنورِ ارشاد وہدایت شمامے رود۔ باشد کہ ایں گمرہانِ بادیۂ تقلید وطوّافان کعبۂ مجاز ترکِ اصرار باطل و انکار بلاطائل گیرند و اِلّا من باری ازیں منزلِ تنگِ سینہ رخت اقامت بیرون خواہم برد وچار تکبیر بر صحبت ایشاں زد۔ مصرع

رفتم کہ مبادا بے تو خوش یک نفسم

دل ہمچناں بر عادتِ مالوف مبہوت وار در قلق و اضطراب بود و دو راز خور و خواب عقل چوں میلانِ نفسِ لوّامہ در دلجوئی و دلنوازی مشاہدہ کرد و عجز و مسکنتِ دل مستمند و تالّم و تاثّرِ رفقا بواسطۂ عزیمتِ او بر قطعیت کُلّی محقّق دانست و سخن معقول بشنید بر مقتضئ اِنَّ مِنَ المعروفِ اِستماعُ کلامِ الملھوفِ دلداری کہ از حضرتِ کرام غم زدگان را متعارف باشد مبذول فرمود بطریقِ نصیحت گفت چندیں ماجری یا ماجرا۔

حالے نفس را کہ شفیقِ شفیق اومی دانست برسالت فرستادہ خاطر و خامہ را احضار فرمود ایشاں را با دل بہم باد لّۂ عاقلانہ بر تحالف و تالّف ترغیب کردو بر عیبِ استیحاش و تجنّب بجنب تحبّب و تودّد قدیم باز خواست بلیغ دل را اندکِ سکونِ حاشِ پدید آمد خاطر راہ صفا گرفت و عزمِ پیوندِ وفا کرد دل را گرم بپرسید و چوں جان در برکشید و گفت ع

مارا غمِ یارِ خویش کارِ خویش است

بیاو بیاآور تا چه داری خامہ نیز بموافقت سرِ ارادت بجنبانید و درمعنی اِنّی اِذلّ مِنْ وَتَدٍ بدیں دو بیتے کہ وقتے استماع کردہ بود تمثّل نمود۔

رُباعی

چندانکہ قفا خوردم از وچوں مسمار — پیشانیٔ من سخت تر آمد در کار
تا باز شدم عاقبت از سرتیزی — یا ایں ہمہ سرزنش بزد راز دریار

قدم بر جادۂ مطاوعت نہادو از املاءِ خاطر باستظہارِ عفوو اغماضِ اہلِ فضل درکساحتِ معالیشان از تطرّقِ حوادث مصون بادو نصابِ افضال از تطرّف زوال محروس، شروع رفت و آنرا بتجربۃ الامصار و تزجیۃ الاعصار موسوم گردانیدہ۔

بیت

درہمیں حال درہمیں مجلس
بہمیں کلک و برہمیں کاغذ

بیرنگِ نقشِ حکایات و نیرنگِ طلسمِ روایات چنیں ارتسام یافت کہ چوں منکوقا آن درسنہ خمس و خمسین وستمایہ باستخلاصِ ملکِ منزی از اقصٰی بلادِ مشرقی لشکر کشید و برادر را قوبلائے بالشکرے جرار وعدّت ویسارے بسیار بصوبِ قرآئن از مضافاتِ ومضافاتِ حدود ختائی نامزد فرمود ہم در قرائن ایں احوال نوبتِ خانیّت اوبجا تمت پیوست و بر قضیّت عادت روزگارِ جفا کار کہ یُخطی فَیَرْجعُ فِی عطَائِہٖ منشورِ

دولتش بارسالِ ایلچی هادم اللذّات وتبلیغ پرلیغ اِذَا جَآءَ اَجَلُهُمْ لَا یَسْتَأخِرُوْنَ سَاعَةً وَّلَا یَسْتَقْدِمُوْنَ استردادرفت ......

.... چنداں روعتِ سلطنت وسطوتِ لشکروشوکت باس رادع ودافع نگشت وازیاساء اوعوض ماندیاس وَتِلْكَ الْاَیَّامُ نُدَاوِلُهَا بَیْنَ النَّاسِ وذالک فی اواخرِ شهور سنہ ست وخمسین وستمایۂ برادرش آریغ بوکا درقراقرم کہ مرکزِ دائرۂ سلطنت ومعکرِ طلیعۂ دولت است ماندہ بود۔ اشاعتِ ایں حالت اورامایہ دہ غرور ودا عیۂِ ہوس خانیّت شد بدیں داستان قنغتای مادرِ بالتو کہ بزرگترینِ ازخواتینِ منکوقاآن بود موافقت کرد و ازپسرانِ اُستای ویرتاش، وزیرگی وبعضے نبیرگان چغاتای وارقدای اغول پسر کلکان ایں رای رانصرت دادندو اورا بخانی برداشت۔

بیت

یکے را برو دیگر آرد بجاے   جہانرا نماند بے کد خداے

ازدیگرسوی پسراوتکین برادربادشاہِ جہاں کشای چنگیز خان و دیگر شاہزادگان وامراتشاور دتوافق کردہ معاون ومعاضد شدند گفت راہ قاآنی قوبلاراست اینی باوجودِ آقا چگونہ خیال تفوّق بندد بدیں سخن کلمۂ اختلاف ازہر کنار درمیان آمد۔ ع

حسدیے بود مایۂ کارزار

چوں آریغ درمقرّ مملکتِ اصلی بود ولشکرہا ازجانب بوئے نزدیکتر متصدی

امرِ خانیت شد و طریقِ شبق و نزقِ جوانی پیش گرفت و از طریقۂ اسلاف و شیمت پدرانِ نیکوئے خود انحراف نمود و ایں توہّم بر خاطرِ او استیلا یافت کہ شہرے نو بنا کند و خانۂ کہ مقرِّ سریرِ سلطنت باشد از زر ترتیب سازد و روزگار از انشاءِ کاتبِ انشا دمی کرد۔

شعر لمؤلفہ

خانۂ زرّیں چہ سازی رائے زریں بایدت
عدل باید ملک را آں کن اگر ایں بایدت
صاحبِ تخت و کلاہی از خطا ہا روئے را
چوں قبا در چین مکش گر ملکتِ چیں بایدت
با درشتیہاءِ گردوں سازگاری کن بلطف
بر کنارِ تختِ ملک ار نرم بالیں بایدت
گر عروسِ سلطنت را مے کنی عقدِ نکاح
ترکِ مہرِ خویشتن از بہر کابیں بایدت
روئے در روئے سپر کن چشم پر پرچم گمار
گر نظر در روئے خوف و زلف پر چیں بایدت

پس یرلیغہا باطرافِ ممالک فرستاد تا خزاین موجود با اموال متوجّباتِ واجب سالیانہ و گلہ و رمہ و انواع مواشی را چندانکہ ممکن باشد بپایۂ تختِ اعلیٰ کہ سپہر را دعوئی رفعت در محاذاتِ آں ممتنع مے نمود رواں گردانند واز تمامتِ بلادِ ایل ۔ بزرگان و ممیزان و مہندسان و بنّا آن و

انواعِ محترفہ بسببِ اساس وا تمام عمارت و تمدّن و توطّن و تکثیرِ سوادِ آں
شہر کہ مہندسِ وہم در عرصۂ تخیل بانیِ آں بود توجّہ نمایند۔ آلغوی نبیرۂ
چغتای تمکینے تمام و قربتے عظیم در خدمتِ او یافتہ بود و محلِّ اعتنادِ و محرمِ اسرار ۶۔ اعتنا در اعتناد
گشتہ و صورۃ چناں بودہ کہ در مبداء جلوسِ منکوقاآن چون خواجہ اغول
و باتو پسرانِ کیوک خاں فرزند صلبی اوکتای قاآن مواطات کردہ با چند
شاہزادہ و نوئینانِ بزرگ ہمداستان شدند کہ مغافصۃً عذرے
نمایند چنانچہ تاریخ جہاں کشای آں احوال را علی التفصیل شارح
است۔ منکوقاآن از منصوبۂ اندیشہاء مخالفان خبر یافت و بأسرو
قہر ایشاں بأسرہم حکم فرمود و اکثر با اولاد و احفاد در قبضۂ اقتدار
مقبوض و بر تیغِ یاسا معروض گشتند۔ دریں حال نبیرگانِ جغتای
آلغو و احمد بوری و نیک پے اغول و بُغرجی را بسببِ صغرِ سن و
عمر مقدّر مخفی داشتند و از زیر شمشیرِ قہر خلاص یافتہ و سایۂ تربیت
آرقیغ بوکا نہالِ قامتِ آلغو را سرو آسا نشو و نما دادہ بود روزگار
ہر حور را در شیوۂ اعتنا و اصطناع و صورۃ اخلاص و اتباع انگشت
نما دیدہ۔ چوں آریغ خانیت یافت اور انامزد فرمود تا در
نواحے المالیغ خیام اقامت گشد و آں حدود را براہِ حکومت
محافظت نماید و خزاین ممالک کہ ایلچیاں بسبب آں متسارع شدہ اند
آنجا آورند و آلغو آنرا بصوب قراقرم می فرستد چہ المالیغ سرحد لسیت
بل مثابتِ مرکز دارد و دیگر اعیان بلاد و لور تہاء معہود شہزادگان بر جائے

چنانچہ
اقطار که از محیط بمرکز پیوندد. چنانکه ثقاتِ مختاران روایت می کنند که
الما لیغ تا پیش بالیغ مسافتِ دو هفته راه است و از پیش بالیغ تا خان
بالیغ از جانبِ جنوبی براه بیابان که مغول آنرا یُغری اُول گویند
چهل روزه راه و از آنجا تا قیجو که ولایتِ تُنکُت است - حدِ ختای از طرفِ
شرق و تا قراقرم از جانب شمال هم چهل روزه راه است و بازار قراقرم
تا خان بالیغ وهم از آنجا تا قیچو همیں مقدارِ مسافت نشان میدهند
بدیں موجباتِ آلغورا رواں گردانید و اوشهامتے شامل و لیاقتے کامل
وروعتے مذکور و شوکتے موفور داشت صورتش چوں گل همه تن خوبی و
سیرتش چوں مُل همه جان روشنی از الما لیغ تا کنجک و تلاش و کاشغر
و کنارِ آبِ آموی در قبضۂ حکومت آورد و لشکرها چغاتای را جمع
کرد و باندک مدت شوکت و استعلا و مکنت و استغنا یافت
خزائن که جهت آر لیغ بوکا پیش او آوردند خود را بر گرفت و بار وزگار
یارشد و عداوت آشکار پس خواست که از اطراف فارغ و آمن باشد
و در تمشیتِ امور سلطنت و مدافعتِ خصم توانا متمکّن چوں چنگیز خاں
در مبداء خروج بهر طرف نوئینی بزرگ با لشکرِ خشن سترگ می فرستاد
تا هر کجا بر لقبهٔ طاعت وایلی درآیند رعایت کنند و آنجا که تمرّد
تمرّد نمایند انذار و تنکیلِ بے نهایت بتقدیم رسانند حکم فرمود
تا پسرانِ چهار گانه هر پسرِ بے میرے را با هزاره بسرِ حدِ هندوستان
و نواحی شبورغان و طالقان و علی آباد و کاونگ و بامیان

تا در غزنین بفرستادند ہزارۂ تولی اُنسان نوئین بود و ہزارۂ توشی و ایلچکدای و ہزارۂ چغتائے نیرون نوئین و ہزارۂ ادکتا قاآن ملک بوغا درسالے کہ منکو قاآن بر تختِ خانیت استقرار یافت و خورشیدِ دولتِ جہانگیرش بر مناکبِ اقطار تافت . . . .

. . . سالی بہادر را با ہزارۂ آنجا فرستادہ بود و بر تمامت آں لشکر حاکمِ مطلق گردانیدہ و ایشاں از تجرّد و تحکّم و شراست طبع و جموحِ نفس او عظیم مشتکی بودند آلغو دریں حال نیک پے اغول و شادای ایلچی را بکنارِ آب آموی فرستاد و حکم کرد کہ نیک پے اغول بحکومت بخارا و سمرقند و محافظتِ آں حدود اشتغال نماید و شادای ایلچی بسرِ حدّ ہندوستان رود و امرائِ ہزارہ را بالشکرے کہ در زیرِ رایتِ حمایتِ ایشاں عنان بقائد تباعت دادہ اند استمالت کردہ با نقیاد و مطاوعت خواند و سالی بہادر را گرفتہ بخدمت آلغو فرستد بموجب فرمودہ تمشیتِ مہمّے را کہ بداں مامور بودند پیش گرفتند۔ نیک پے اغول در دیارِ ماوراء النّہر گوئے دولت در خمِ چوگانِ مراد آورد و بر عایتِ لشکر و حمایت کشور قیام نمود از زمانِ اوکتای قاآن بارِ شحنگئے سمرقند و بخارا را بچو تکسان طالفو و بوقا بوشا مفوّض بود و بقاعدہ ایشاں ہنوز مباشر برقرار مقرّر داشت و شادای ایلچی مُرغادِل و قتلغ تیمور و تیمور بوقا و سائر امرا و مجندہ را استمالت کردہ مطیع و خاضع گردانیدہ سوارانے کہ با قران درقِرانِ تحسینِ مناوات مباہات

می نمودند از مضایقِ مکامنِ پُر خطر و مصاعبِ معارکِ جان سپر پیوسته چوں تیغِ خود سرخ روے بیروں می آمدند۔ پس سالی را که از مرضِ کبر و بغضاء غیر سالی بود بند نهادو تمامتِ آں لشکر را مستصحب خود ساخت و تمنیتِ ایشاں بغارت سمرقند و بخارا کرد چوں بسمرقند رسیدند آں لشکر را از غارت ممنوع گردانید۔ امّا ازیں جانب آریغ بوکا چوں برعصیان و مجاهرۀ آلغو مطلّع شد و مطلع و مقطع احوال پیش نظر آورد۔ دانست که خود کرده را تدبیر نیست۔ تمنیت

شعر لمؤلّفه

باخود ار بدکرده ام بدکرده ام ازکه نالم چوں گنه خود کرده ام

زیرکاں گفته اند که دو کار است که مباشرانِ آں از صحت رائے و برکتِ سعادت بے بهره باشند. بهرزه غم خوردن و اعتماد بر دشمن کردن چه اوّل آبِ روئے عقل بردن است و دوم مار در جیب پروردن و در جهان خود از زهر گیا و کبست امیدِ شهد و شکر که بست۔ هر خردمند که بوقتِ خود در زمینے قابلِ تخمے برومند نکاشت لاجرم هنگامِ ادراک هوس ریع و آرزوئے انتفاع چوں خطّ معمّی بر سطحِ آبِ رواں نگاشت چاره آں دید که غباری که میان ایشاں برخاسته است به آب چشمه سارِ تیغ فرونشاند و مجازات عذر در موقع توقّعِ شکر نعمت واداء خدمت فرماید قِصّه خواندن چیست چوں اسبابِ وحشت و مناقشت و وسائط مکادحت و مکاوحت بدیں موجب که ذکر رفت متوافق شده

بود از طرفین مستعد و محتشد گشته بر قصدِ یکدیگر **لمؤلفہ**

دو خسرو دو رستم دو پیرو ز جنگ
دو لشکر دو دریا ز پولا د و سنگ

در حرکت آمدند ....

... با عتاد و غنیذی کہ نطاقِ فضاءِ عالم از ہزاہزِ آں تضایق میگرفت و کوہ را با ہمہ سنگدلی در زیر سنابکِ باد پایاں از چشم چشمہ اشک می ریخت در موقفِ مناجزت و مشاجرت شدادِ افراد و جلاد اجناد بعد از ضراب و عناد وطعان وطراد چوں آسمان و زمین ہیات۔

شعر

اَلْجَمَلُ نَاسٌ فَوْقَ اَرْضٍ مِنْ دَمٍ   وَنُجُومُ بِیضٍ فِی سَمَآءِ قَتَامٍ

گرفت بر لشکر آلغو چوں چینِ زلفِ خوبانِ ختن شکست افتاد و فوجے موفور دریک لحظہ از ابروئے غمزہ زنِ کمان مقتولِ نیرنجاتِ اسودِ ساحر گشتند بوقتِ کہ از نہیب تیغ آرلغ مانند کمر مجال درمیانہ باشیدن نیافت سبک چوں موی خود اگرچہ ہم بر سر پیشانی بود روئے بتافت و چوں دستِ ہمّت پر خاش جویش بر شاخ آرزو نرسید چوں شگوفہ شاخِ انگشتِ حسرت بدنداں می گزید و با آنکہ خارِ ادبار در پائے بخت شکستہ دید دور شاہراہِ نجات خسکِ آفات ریختہ زود پائے گریز بر داشت اوصاف فروشی تا چند بواقی لشکر او متفرق شدند و امداد نکبت بدلشیاں منطرق آلغو عنان بمخیّم خود معطوف گردانید و باستجماعِ متفرقانِ لشکر

واستیناف اسباب مصاف مشغول گشت۔ در تصاریف آں احوال شادائی ایلچی با امراء ہزارہ ولشکرے چوں امواجِ بحار بجلال ملحق شدند۔ الحاق آنرا بفال گرفت وایشاں را بنواخت وخلعت داد جراحتِ روزگار بالتیام پیوست وکارِ خلل یافتہ نظام یافت۔

چوں بلشکر استظہار یافت صفِ مقاتلت آراست وبازچوں شیرِ زخم خوردہ وپلنگِ خشم آوردہ گرّی نمود۔ بعد از جولانِ شیران بیشۂ وغا ومطاردۂ مبارزانِ میدان درخروش وغوغا ونزولِ نزیلاں منزلِ نزال وقدوم مقدامانِ مقامِ انتقام آلغو بحرکتِ نصب جرّارۂ خطے عالِ بدارا را از عملِ الغا کرد وبنفسِ خود حملہ برد۔ . . . .

. . . . آرلیغ از زلیغ روزگار وغلبۂ خصمِ کامگار سراسیمہ گشت۔ کوکب طالع راجع وبرجِ امنیّت معوج الطلوع ومزاجِ بخت نامستقیم یافت۔. . . لشکرش چوں روئے توقّف ندید ندلیشتِ ہزیمت بدادند ودولتش بموافقت چوں پشتے نیافت روی برتافت ومنادئی ایں حال ایں ندابگوشِ جانش مے رسانید۔

لمؤلفہ رُباعی

بختت زدو دیدہ خون بباریدُ برفت ۔۔۔ بر ملک جوانیت بنزا یدو برفت
چوں دیدکہ نیست چرخ راروئے وفا ۔۔۔ اقبالِ توہم قضا بخاریدو برفت

تثبّت وقرار مغلوب وخوف وہراس غالب شد وقال علی ابن ابی طالب کرم اللہ وجہہٗ لِکُلِّ قَضَآءٍ جَالِبٌ وَلِکُلِّ دَرٍّ حَالِبٌ آخر کار بعجز

وخضوع راغب آمد۔ عنان اختیار از دست و تیر اقتدار از شست رفتہ بود لاجرم رکاب فرار گراں کرد و در آں نزدیکی قوبلای نیز لشکرے چوں حوادثِ زمانہ بیکرانہ روانہ فرمودہ بود تا بمرّدِ تیغ چو آب جوابِ تمرّد و استکبار وسزائے تفرّد واستکشارہ او دہد بجز التجا بمامنِ دولت قوبلای قبلۂ اقبالے ندانست و عازمِ خدمتش شد۔ تا درباب اسبابِ مخالفت با برادر و موافقت با دشمن کہ دریں دو قضیۂ طرفِ نقیض اختیار کردہ بود عذرے گوید از پیش ایلچی فرستاد۔ مُعلِم بوصول وحصولِ ندامت از ماضی وکیفیّت مجاریٔ قضا چوں با رُو درسید حکم رفت تا اورا از طرفِ یسار در آوردند۔ **لمؤلفہ** ......

راست خواہی بے بلا ہاکس ندید
از فلک رُوئے یمین اللہ یسار

شرف تکشمشی یافتہ یعنی مُثول در حضرتِ گردوں مثال اقترافِ جرائم را کہ موجبِ آں اغراء اربابِ اغراض بودہ اعتراف کرد وفورِ معدلت جبلّی وشمولِ نصفِ اصلی مانع شد کہ برادر را برائے استبقاء ملک آسیبے رسانند بروئے بخشود وجہاں بخشید چہ **بیت**

زابتداءِ عہدِ آدم تا بدورِ پادشاہ
از بزرگاں عفو بودست از فرودستاں گناہ

جہت باشیدن او مُصیف ومشتا را کہ بلغت ایشاں عبارت از آں ایلاق وقشلاق است معیّن فرمود و اورا با یک خاتون و معدودے چند

روزے

کہ تکفّل خدمتے ضروری کہ دندے بداں یورت فرستاد از متکاءِ تختِ سلطنت بمقام کربت وغربت افتادہ چہرہ سلوت را بناخنِ تغابن می خراشید واز کردۂ خود برخودمی پیچیدہ چوں از شرابِ غرور سرمست شدہ بود ناگاہ درخمارِ ضجرت ماند۔ ....
..... عاقبت خمار شکن را یعنی دواءُ خمارِ الخمرِ اَنْ یشرب الخمرَ پیمانہ وا شراب در خود پیمود تا قرا بہ صفت ممتلے شد و جام قالبش برسنگِ جفاءِ ایام آمد و شرابِ روحش کہ جوہرِ شرّ و فتنۂ جہاں بود برخاکِ ترحال ریخت وذلک فی سہورِ سنہ ثمان وخمسین وستمائیہ و مدّت خانیتِ او دو سال ونیم بود واز و لپسرے ماند آرد نام۔

بیت

اگر سال گردد ہزار و دویست   بجز خاکِ تیرہ ترا جائے نیست

نزدیک ست بدیں معنی فردِ بیتے کہ وقتے اتفاق افتادہ۔

شعر

وَعُمرُکَ لَابُدَّ مِنْ اَنْ تَزُوْلَ
فَاِنْ کَانَ یَوْمًا وَاِنْ کَانَ اَلْفًا

۱۸؍ نومبر ۱۹۳۳ء۔ شاداں بلگرامی۔

تتمیم ذکر جلوس آلغو بر تخت خانیت در آلمالیغ در شهور سنهٔ ثمان و خمسین و ستّمائه

چون آریلغ بگر بخت مسعود بیگ که در غدمتش بر رسم منکوقاآن باسم وزارت موسوم بود در حلیهٔ معالی اعشار مکارم و مآثر بر مخائل او مقسوم بجد بهمت آلغو شتافت و شرف تکشمشی دریافت و بر قرار ملازم بندگی شد آلغو مظفر و کامگار **بیت** ۔

ایّام رام و چرخ رهی و جهاں بکام
دولت مطیع و بخت مساعد زمانہ یار

در آخر شهور سنه ثمان و خمسین و ستّمایه در آلمالیغ بر تختِ مملکت نشست و علمِ دولت از چترِ زرکش آفتاب بگذرانید و هرغنه را مادر مبارک شاه که خاتونِ قرا اغول بود نبیرهٔ چغاتای باستیلا در قیدِ ازدواج آورد و بغایت اورا دوست داشتے ۔ هرغنه را دو خواهر بود یکے اولجای خاتون که هولاکو خاں اورا به زوجیّت قبول کرده دیگر بیگی که خاتوں صائن خان باتو بود و اتفاق است که نقش بندانِ ابداع بنوک قلم اختراع درمیانِ مغول چناں سه صورت بکمالِ حسن و بائستگی و زیبِ لطف و شائستگی نینگیخته اند هرغنه هرچند بتے خود پرست بود با دینِ اسلام میلے تمام داشت

و هرغنه را که خاتون قرا هولاکو بود منکوقاآن داده از مبارکشاه بود باستیلا در قید ازدواج آورد

وپیوستہ تعصّبِ مُسلمانان کردے امّا روزگار مہیگفت۔ بیت

تو در دیارِ مُسلماں بزلفِ ہمچو صلیب
چہ کافری کہ نکردی زہے مُسلمانے

وشیخ الشیوخ سیف الدین الباخرزی رحمتہ اللہ علیہ کہ مقتدائے عہدو قطبِ دَوروشاہ بازِ علم طریقت وپاکبازِ عالمِ حقیقت بود و درشیوۂ تذکرّ تقریرے چوں ہمتّتِ خود بلند داشت و در توحیدِ ذات وتمجیدِ صفات تلفیقے چوں وحدتِ دوراز مانند۔ معنیٔ بدیع شریف کہ در ایضاح مجلت دِہ آفتاب می شد ولفظے عذب لطیف کہ قطعۂ کاتب درصفت روانی از شرمِ آں چوں ایں دریف آب۔

ابیات

اے آنکہ بالطافتِ الفاظِ عذب تو
تشویرمی خوردز خجالت روانِ آب
لُولُو چو قطرہ بودز لفظِ تو یاد کرد
وزشرم غوطہ خوردو نہاں شدمیانِ آب

نفسِ زلفظت چو یاد کرد

در عہدِ آلغو نبدآءِ آرجعی ازیں سراچۂ ناپائدار بدار القرارِ ابرار خرامید بیت

جانا بغریبستاں چندیں بنماند کس
باز آئی کہ درغربت قدرِ تو نداند کس

وذٰلک فی شہورِ سنہ احدی وستّین وستّمایۂ علیٰ ہذا آلغو باستظہار و رونقے تمام وحصولِ مرام درسلطنت بانظام روزمی گذاشت و بہرطرف کہ عنان

تا فت مؤید و کامران با تبجّح و ابتہاج و تبجّح وارتیاح مراجعت کرد تا ناگاه چشمِ بدِ روزگار در کار آمد و امارتِ ادبار و آثارِ انکسار آشکار ہر غنہ ہنگامِ وضعِ حملی ساغرِ تنِ بلّوریں را از شرابِ نابِ روح خالی گذاشت و قلمِ تقدیر روزنامچۂ حالِ آیندگان از نسخۂ ایں مرثیہ نگاشت۔

لمؤلّفہ

در میغ نہفتہ مہ دو ہفتہ دریغ است
در گلِ قدِ آں سرو فرو رفتہ دریغ است
آں سنبلِ پُر تاب و شکن بر شکن او
از صدمت باد اجل آشفتہ دریغ است
سروے کہ ہمی شد تنش آزردہ بگلبرگ
فریاد کہ در خاک لحد خفتہ دریغ است

آلغو چوں خالِ او سوگوار و سیہ پوش گشت و نُعمان لالہ نعمانِ عارضش چوں لالہ در مہرِ جان بے تن و توش و در تذکرِ او می خواند ایں بیت بانالہ و خروش۔

بیت

بوئے تو ہنوز در چمنہا ست	رنگِ تو ہنوز با سمنہا ست
دیدارِ تو با قیامت افتاد	نیک است ولے در آں سخنہا ست

روایتِ قوم غضبی و غلبۂ وہمی بحدّے رسید کہ حکم فرمود تا سمرقند و بخارا را غارت کنند و مسلماناں را کہ ہر غنہ مائل و متعصّب ایشاں بودے

بر تیغ گذرانند یعنی دوستئ او این طائفه را بروئے مبارک نبود مسعود بیگ مانع شد
و قضاءِ بد را چون دعاءِ نیکان دافع و قتے گفته ام۔

شعر

نَرمانکِ یا سلیمی قد تَقَصّیٰ سَوآءٌ اِنْ تغضَبْ اَوْ تَرضیٰ

شعر

خیرہ خیرہ چہ نہی بر دلِ خود بارِ جہاں
این چنین بود و بود تا که بود کارِ جہاں
بے خمارے و دُوارے مئے دنیا که چشید
زخم خارست، پس آنگه گل گلزارِ جہاں

بمدّتے اندک آلغو نیز بحکمِ آنکه

بیت

ہر زندگئے که بے تو باشد
مرگیست بنامِ زندگانی

پئے ہرغنه گرفت و بہمان راه در اوائلِ شہور سنه اثنی و ستّین و ستّمایه
رواں شد ع

دوست بر دوست رفت و یار بر یار

سُبحان الله ماہچه چترِ آفتاب آساءِ او که ہلال وارش از خسوفِ
بلیّت مصون مے شمرد عاقبت در عقدهٔ سرارِ ادبار و پردهٔ محاقِ دمار
چون صبح دوم اندک بقاء چون سایه در وقتِ زوال ناچیز شد عنقاءِ نخوت
و سطوتش بر قلّهٔ قافِ کبریا از مزاودتِ نسرینِ استنکاف می نمود
ہم بنعابِ غرابِ البین حادثهٔ چُغد خراب نشین قدم گشت شیر بے آہوئے
شجاعتش که نہنگ جان ستان و پلنگ پیل افگن را با شغالِ ثعالی

تکلیف کردے، آخر بروبہ بازی فلکِ کفتارِ عشوہ۔ جاوید درخوابِ خرگوش بماند۔ تختِ گردوں رتبتش کہ توامِ آبنوسِ مناقبِ جوزا و قمۂ شعری جائے بودے درخسارۂ بساطش کہ از پستۂ شکر خند و طرۂ پرپیچ و بندِ ماہ رویانِ شکر ریز عنبر بیز نمودے درمغاکِ خاکِ تیرہ چناں تبختہ تابوت بدل شد کہ ایں بیت مناسبِ حال آمد۔

شعر لمؤلفہ

وَلَمْ نَذُرْ زَقِ الْوَصْلَ الَّذِیْ عَادَفُرْ قَۃً   وَلَمْ نَعْہَدِ الْعُرْسَ الَّذِیْ صَارَ مَأْتَمًا

و مدتِ ملکِ او چہار سال بود۔ پس امرا اتفاق کردہ مبارک شاہ بر تختِ مملکت بنشست و نفیر از زمانہ برخاست۔

رُباعی لمؤلفہ

کاے گردشِ چرخ چند آری و بری
ہستی ز وفا و عہد یکبارہ بری
بر قامتِ شاہی چو قبائے دوزی
باز از پئے ماتمش دو صد جامہ دری

سالے برنیامد کہ براق بروے خروج کرد و کوکبِ طالعش بذورۂ شرف عروج در موضع خود شرح تتمۂ آں ایراد کردہ آید بمنتہ منّہٖ و طولِ طولہٖ۔

ذکرِ جلوس قوبلای قاآن

چون خصمِ خانیت در قیدِ بوار گرفتار شد و گلزار سلطنت از خارِ نقار پیراسته گشت تمامتِ پادشاه زادگان و خواتین و امراء بدلِ راست و قول درست خط دادند کہ قلم وار سر از خطِ اوامر و نواہی قاآنی بر ندارند و در پیدا و پنہان و صباح و مساخط مراحم و مساخطِ اورا بجان منقاد باشند۔ در اوائلِ شہور سنہ ثمان و خمسین و ستمایہ در شہر کنجافو از خاتای تُوریلتای بزرگ ساختند بوقتے کہ مطالع از مناقص مہجور و اوتادِ اربعہ از نظرِ مناحس دور بود آفتاب بنقطۂ شرف اقتران یافت از سقوطِ جمراتِ ثلث دیگ نشو در جوش آمد و طیور با الاف مالوف در زمزمہ و خروش لواقع ریاح۔ حوامل شاخ خمائل را بعزم بوس و کنار در شام و صبح مائل ساخت قوائے نباتی خواصِ افعالِ شخصی و نوعی در کار آورد و دایۂ غاذیۂ اطفال نبات را از مزاودت و مخالطتِ پیش کارانِ چہار گانہ ترتیبِ تربیت از سر گرفت حریفِ نامیہ در استکمالِ اقطارِ جسم بر ہیئاتِ تناسبِ طبیعی دستِ صنعت برکشاد کدخدای مولّدہ اسبابِ تولید مثل بر حسبِ طبیعت مہیّا گردانید نقاشِ مصوّرہ خامۂ آزری صفت برائے بیرنگِ تصویر برداشت و روئے زمین را بغرائب نقوش و عجائب الوان بنگاشت . . . .

. . . قاآن خورشید طلعت کیواں رتبت بر تختِ گردوں سایۂ عناصر پایہ خورشید عفت برآمد و عروسِ خانیّت راکہ از خانان دست بدست رسیدہ بود بحکمِ حقوقِ کفائت و صداقِ صدقِ استحقاق و شہادتِ قضا و قدر دوکالتِ ھُوَ خیر ناصرٍ وّ کفیلٍ دست در دست او نہادہ عقدِ زفاف بستند۔ گنجور تقدیر بطبقچۂ سیمین ماہ لآلی انجم و دراریِ سعود نثار کرد مشتری بر منبرِ ہفت پایہ طیلسان برانداختہ طیِّ لسان را بالقاب زاہر مشرف گردانید۔ کیوان چوں ہندوے حلقہ در گوش چوبک زنی قصرِ دولتش را فعلِ ماہِ نو در گوش کشید۔ بہرام بررسم قورچیاں خاص کمر بر میان بست و زہرۂ زہرا بر بساطِ نشاط گوش و گردنِ بربط بمالید و آہنگ برکشید۔

لمؤلفہ رباعی

کاے شاہ کمینہ بندہ ات گردوں باد — خانیّتِ تو چو طالعت میمون باد
گر با تو کسے چو صبحِ صادق نبود — مانندِ شفق غرقہ شدہ در خون باد

تیر دبیر حرزِ وَاللّٰہُ خَیْرٌ حَافِظًا بنام قاآں بر لوحِ محفوظ تحریر کرد تمامتِ شاہزادگانِ کمر راکہ زیبِ حلقۂ میاں بود قلادۂ گردن ساختند و بیرونِ اُردو شاہِ سیّارگاں را در اندرونِ بارگاہ پیشِ تخت فلک پائگاہ ہفت نوبت زانو زدند۔

قطعہ

دولت نعم صباح کناں نو عروس ثار

هر هفت کرده بر دلِ ادهشت درکشاد
مرغے کہ نامہ آورِ صبح سعادت است
هر نامہ راکہ دید بمنقار سر کشاد

وزبانِ حال معنی این بیت املامی کرد

بیت

گردون غبارِ سایۂ تختِ بلندِ اوست ۔ خورشید عکس گوہر تاجِ کلاہِ اوست
سیّارگانِ فلک نیست در بروج ۔ بر گوشہائے کنگرۂ بارگاہِ اوست

سقاۃ یاقوت شفاۃ بکاسات داقداح زرّین وسیمیں۔

شعر لمؤلفہ

عُقَارٌ عُقُولُ الرِّجَالِ مُدَامَةٌ ۔ نَدِيمُ الْمُنىٰ رَاحٌ تُرِيحُ الْجَوَانِحَا

می پیمودند۔ خواتینِ زہرہ عارض۔ خوب شمائل با بغتا قبائے مکلّل بجوہر کہ گوئے شعرئ شامی از طرفِ مجرّہ متلالی شد یا عقدِ ثریا بمقارنتِ بدرِ منیر مسعور گشت تازہ تراز گلِ پُر بار ولطیف تراز یاقوتِ آبدار

بیت

ہمہ طوق بر بستہ و گوشوار ۔ بدست اندروں جامِ گوہر نگار
ہمہ رُخ چو دیبائے چینی برنگ ۔ نوازندہ عود و خروشندہ چنگ
بہ دیبائے زربفت و چینی قبائے ۔ ہمہ پیشگارہ شہنشہ بپائے

ایستادہ وشاقانِ لالہ رخسار چوں سروِ آزاد کہ مشکِ ناب و گلِ سیراب باسا ووند۔

فرزندہ
نوازندہ

لمؤلفہ

بردہ یرغوبیش لعلش سنبلِ تیغول از انک
بے گنہ آویخت از مہ کاکلِ نسریں پرست
غم ز دل بنشاند چوں برخاست بہرِ کار آب
فتنہ برخاست از جہاں . برطرفِ مجلس چوں نشست

دراں مجلس بہشت آئین صراحی صفت زانو می زدند و ساغروار شرائطِ دست بوس بجائے می آوردند . یک ہفتہ بریں منوال جشن وطوی بود و اندرونِ خرگاہ و بارگاہ از گل روے و سنبل موے حوراوشانِ پر رنگ دبوی از کارِ عیش و طرب و لہو و نشاط چوں فارغ شدند پادشاہِ عادل اشارت فرمود تاگردد نہایی بالشِ زرو نقرہ و خروارہائے انواعِ ثیابِ مذہب و مفوّف و مہلہل از مجلوباتِ افطار و امصار بیاوردند . اقربا و خواتین و امراءِ را بر حسبِ مقدار و دفقِ استیہال خطّے موفّے و نصیبے موفّر ارزانی داشت و تجدید احکام و تاکیدِ اساس یاسانامۂ چنگیز خانی مشتمل بر مراسمِ جہانگیری و جہانبانی یرلیغِ فلک مطاع در صحبتِ ایلچیانِ قمر مسیر باکنافِ شرق و غرب و اطرافِ جنوب و شمال متواصل گردانید و رایتِ معدلتِ عام و نصفتِ تام بر محدّبِ فلک الافلاک برافراشت و آئینِ بخشش و بخشایش ہمچو کبِ شہابِ ثاقب . برورقِ چہرۂ آفتاب بنگاشت ۔

بیت

عدل تو ملک را سپرے سخت نیک بخت

ملکِ تو عدل را پدرے نیک مہرباں
از دستِ تو ندید مگر تیغ تو بلا
در کارِ تو نکرد مگر گنج تو زیاں

از تاثیرِ عدلِ شاملِ او در روزان و شبان گرگ شباں صفت گزک گوسفند می داشت و باز شبہ الیف سینہ تیہو را از سر ناز می خارید۔ با آوازۂ نصفتِ او جور و عدوان صد منزل از شہرستان عدم آوارہ شد عفوِ او کہ مستقبلِ عثراتِ بندگان بود۔ مستقبلِ جرائم دور و نزدیک و ترک و تاجیک می گشت بیک التفات ہیئتِ ہیبتِ او صورۃ از ہیولی منفرد می کرد و بیک رُویت رویّت رائے خلل را از خللِ امورِ جمہور زائل می فرمود و نو عروسِ ملک را حُلّی و حلل می بست۔ سہم سیاستش دافعِ حوادثِ شیمِ انام و رادعِ جواذبِ ستمِ ایّام شد۔ بادِ جہاں بر جہانِ گلبرگِ آذاری غبارِ آزارے نیفشاند در عہد دولتش۔ **بیت**۔

کس خستہ نشد ز زخمِ گردوں
گر زانکہ شریف بود و گر دوں

لاجرم از اطرافِ ربع مسکوں کہ نامِ مبارک اورا جز بر صفحۂ سکّۂ نقود ندیدہ اند شکّر شکرِ معدلتش بطریق نقلِ نقلِ حریفِ دل و جان ساختہ انا مجمرۂ اوقات را بہ بخورِ ثنا و دعاءِ سلطنتِ روز افزوں مبخر گردانیدہ جنانِ شجاع و جانِ بنسیم مکارم پادشاہانہ او چناں شد کہ جنان بیادِ طراوتِ آں آبِ کوثر در دہان آورد و نہالِ اقبال از جو ئبارِ نشو و نما اَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا

فی السَّمَآءِ تا حدّے سایہ گستر شد کہ طوبیٰ را در چمنِ خلد ظلّ حسرتِ طوبیٰ لِمَن ظَلَّ فی ظِلِّہٖ بر چہرۂ حال نشست از اطرافِ چین و ماچین فی کلّ زمان و حینِ تا اقطارِ مصر و شام و منتہی مغرب خلائق متوجّہ ملک معمور می شدند و بفیضِ عدل و بذل او مغمور می گشتند۔

بیت

زعدلِ او شدہ باز سفید جفت کلنگ
زامنِ او شدہ شیرِ سیاہ یار شغال
نہ این فراز برو در ہوا بداں چنگل
نہ آں در از کند در زمین بدیں چنگال

ہر چند از محیط ایں بلاد تا مرکزِ دولتِ فلک مدار و مرجع مرجعِ اقبالِ پائدارِ پادشاہِ عادل قاآن با ذل مسیر یکسالہ راہ است ذکر مآثر و پاسا و عدل و انصاف و فطنت و کیاست و صواب اندیشی و ملک آرائی از مستہلّ افواہِ ثقات و مشاہیرِ تجّار و معارفِ مجتازانِ آں دیار تا حدّے استماع افتادہ کہ سطرے از آں مفاخر و شطرے از آں مناقب ماحی آثارِ قیاصرۂ روم و اکاسرۂ عجم و خواقینِ چین و اقیال عرب و تبابعۂ یمن و رایانِ ہند و ملوک ساسان و آل بویہ و سلاطین سلجوق تواند بود و شرحِ آں کہ مؤدیست بتطویل موجب استغراقِ ایں اوراق خواہد گشت امّا الحکم اِنَّ القَلِیْلَ عَلَی الْکَثِیْرِ دَلِیْلٌ بعضے از مخائل و آب و خصائلِ ذاتِ او و امجادے ایراد کردہ می شود تا از آنجا بر کمالِ نجدت و وفور دولتیاری استدلال گیرند از آثار وہا و حکمتِ او یکے

آن بود کہ با اہلِ فضل و حکمت و اربابِ دانش نیک مُستانس بودے و ترجیب (ن: ترحیب)
و تقریبِ ایشاں را مبالغ و برخلافِ خطِّ ایغری اصطلاحے نونہاد و استنباط
خطّے کرد۔ صورتِ آں چوں خطِّ شاہدانِ دلپذیر و خطِّ دیدہ و نورِ ضمیر و برآں
خط فرمانہا باطرافِ ممالک روانہ فرمود و آنرا چوں صیتِ معدلتِ خود مشہور
گردانید۔ و چوں طبعاً مجبول بود بر استعمالِ قانونِ عدالت و استیعابِ
اسلوب ایالت ہر چند امدادِ انعام و فیضِ ارفاد سمت لَا مَقْطُوْعَۃٌ
وَلَا مَمْنُوْعَۃٌ داشت بر اسراف و تبذیر اعتراض معقول نمودے
و با اعیانِ مملکت و اعوانِ حضرت تقریر فرمودے کہ چگونہ مقتضی عقل باشد
یا معدود از قبیل بذل شخصی را ہزار بالش صلت فرمودن و دیگر را بدستِ
نومیدی سینہ بنالش دادن چہ ہر کس کہ در غیر موقع زیادت از مالا ینبغی
صرف کند لا محالۃ در موضع انفاق از بذل ماینبغی متقاعد شود۔ و گوئی
مقصود ازیں اشارت تنبیہی بود بر حالت اوکتای قاآن و اسراف او بے
روّیت و فکرت در جود و احسان یا زبدیں تاویل تمہید قاعدہ را تاکید
کردے کہ از پادشاہان عدلِ عام و سیاستِ شامل مستجلب نظامِ
عالم و مستدعی قوامِ بنی آدم است و عقلاً و نقلاً پسندیدہ و بائستہ
و شائستہ چوں نور در حدقۂ دیدہ۔ و اگر ہوشمندے روشن رائے ایں معنی را
تتبّع نماید ببدیہۂ عقل معلوم گردد کہ بمجرّد موادِ مالی استرضاء چند اشخاص ممکن
شود و اگر گنجِ قارون و مملکتِ سلیمان و عمرِ نوح کسے را میسر باشد در
موازاتِ آں مدّت و محاذاتِ آں مکنت ارباب حوائج و اصحاب

توقعات از طوائفِ امم چنداں تتابع و ترادف نمایند کہ اکثر غیر متسلی بل متشکی باشند و بر تقدیرِ فرضِ محال کہ افاضتِ انعام و اذاعتِ احسان شامل افتد بارے درہمہ حال استیفاءِ مطامعِ انسانی متعذر خواہد بود و تحصیل مراضی خواطر غیر متیسر و نظر در قسمتِ ارزاقِ خلایق باید کرد کہ اگرچہ در ازل آزال مقدر گشتہ و بر قضیتِ مصلحت و حسبِ استعداد و اہلیت مقرر شدہ مثری خوشحال ہنوز حلقہ اِنَّ الْاِنْسَانَ لِرَبِّهٖ لَكَنُوْدٌ۔ می جنباند و مقل منکسف بال پائے بستہ وَكَادَ الْفَقْرُ اَنْ يَّكُوْنَ كُفْرًا می گردد۔ بلے با افاضتِ عدل کہ جامع منافع ملک و دیں و شامل بر مصالح حال و مآل است دریک لمحہ بیک کلمہ عالمے را امارت وَبِالْعَدْلِ قَامَتِ السَّمٰوٰتُ وَالْاَرْضُ بر منصۂ عرض جلوہ می تواں داد و باذکرِ جمیلِ دہر الداہرین و عوض العاکفین میانِ عالمیان باقی و پائدار گذاشت۔ (دیگر) از احدوثۂ ذکر جمیل و اُعجوبۂ نشر عواطفِ جرنیل چنیں حکایت کردند کہ وقتے از اوقات یکے از اعزۂ اولاد در اثناء طرد و مصطاد با معدودے از افرادِ لشکر جدا ماندہ **بیت**

چو اسپ و تن از تاختن گشت سست
فرو آمدن را ہمے رائے جست

مگر ایشاں بر دیہے از اعمالِ پیش بالیغ اُفتاد استرواح را کاتبِ استجمامِ جناح بسار الخلائہ نزول فرمود و بواسطۂ اشتغال تگاپوی در کفش و نخوید از عقبِ وحوش برحسب وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا لَّا يَاْكُلُوْنَ الطَّعَامَ آتش اشتہاء

طعام در تنورۂ معدہ اشتغال یافتہ بود حکم فرمود تا بطریق نزول از مطعوم گوسفندے واز مشروب ظرفے بگنی[1] متوطنان را مطالبت کردند و بہیچ کم و بیش دیگر تعرض نرسانیدند اتفاقاً دیگر سال دو سہ تن ہم ازاین جماعت کہ درخدمت رکاب شاہزادہ بودند۔ از برآں موضع چوں علی الحقیقہ مجازِ مجتازان بود گذر کردند والتماس گوسفند و ظرف بگنی تازہ نمودند اہالی آنجا بحضرتِ قاآنِ عادل می روند و شرحِ حال از نزولِ کرتِ اولیٰ وطلبِ نزل ومعاودت ایں طائفہ در ثانی الحال و تجدید رسم غیر معہود عرضہ میدارند یعنی اندیشہ آنست کہ علی مرور الایام برما ایں رسم مستمر ماند و دیگرے برایں اسوہ حکم راند۔ قاآن روشن روان پسر را حضار کردہ چین انقباض برجبینِ آفتاب اضافت انداخت وبزبانِ خشونت باز خواست فرمود کہ سائسِ ایں قاعدۂ ناپسندیدہ از نخست تو بودۂ۔ وَالبَادِی اَظْلَمُ وَالتَّابِعُ لَہٗ اَسْلَمُ اگر نوبتِ پادشاہی بتو مفضی شود وامورِ خانیت از تقدیرِ الٰہی مقتضی۔ ملک داری و رعیت پروری را بریں سیاقت رعایت خواہی کرد اکنوں چوں یاسا راد کرده و بر زیردستان کہ ودائع آفریدگار عز و جل شانہٗ اند علی غیر المعہود ثقلی انداختۂ تارد ے را بہ نوبت ازروئے یک روئی مقابل مصاف یاغی بیاوری و ببریق شمشیر مصقول آئینہ دل را از زنگارِ اخلاقِ ذمیمہ صیقل ندہی باز نظر درروئے ما کہ آئینہ اسکندری جز آں نیست نیندازی پادشہزادہ درمقام استغفار التزام نمود کہ برعزمِ مقاتلتِ یاغی خیمۂ اقامت را

---

[1] شرابیست کہ آن را بوزہ و بعربی نبیذ خوانند ۱۲ شاداں بلگرامی

[1] کذا فی الاصل ۱۲ مرتب

تقویض کند تا آن عالی ہمت عادل منش فرمود تا متظلمان را صلتے ارزانی داشتند و ترفیہ خاطر و تخفیف مؤن و تابین احوالِ ایشان را مکتوب داد خاکِ حاشیۂ بادگاہِ جہاں پناہ را کہ مقبّلِ ہر مقبل بل مقیلِ سعود و اقبال بود ذُرورِ دیدہ ساختہ و زبان بہ استدامت دولتِ پادشاہِ عدل پرور کشادہ مراجعت نمودند از نمود ازاین مکرمت و استمالت اگر در جہاں صحیفۂ ذکرِ حاتم طیّ طیّ گردد چہ زیان و با این انصاف و انتصاف اگر روانِ نوشیں روان نوشیروان در غرقابِ خجالت عرق آید چہ سُود۔

لمؤلفہ

زبانِ تیغ نیلوفر مثالش | نیارد کرد سوسن دہ زبانی
بعہدِ دولتش ہرگز نیابند | بجز در رطلِ بادہ دل گرانی
بعونِ نصفتش با بازو شاہیں | کند کبکِ دری ہم آشیانی
عجب نبود کہ از دیوانِ عدلش | ستاند گرگ . مرسوم شبانی

بدیں نمط و سیاقت اطرافِ ممالک را بحفظ و سیاست تمناسق داشت و شجرۂ نیک نامی در چمنِ ایام متباسق گذاشت و چوں پادشاہِ جہانگیر چنگیز خان بعضے نواحی ممالک چین کشادہ بود و آنچہ اصول و دار الملک بود ہنوز زائل نشدہ ہمتِ پادشاہانہ بر استخلاصِ تمامی آں مقصور گشت در شہور ۶۱۷ سنہ احدی و سبعین و ستمایہ پانجدہ تومان لشکرِ جمال شکر رواں فرمود و با ایشاں انغون پنگلش و پایاں بیسہ ہوکنا نوئین و علی بک بن یلواج بلفرستاد و اجبیِ حُجابِ آن بود کہ چوں با ایشاں را تعیین میکرد اشارت کرد

که از میانِ هم پایان کارِ چین بردستِ پایان ملغی گردد. چو آں لشکر بسرحد
دیارِ چین رسیدند. خیمه درخیمه کشیدند و تلال و وہاد و عرصات و ہضبات
از سوادِ آں اجناد درفزونی مور و جراد متموج شد. ناگاه از طرفِ بحر چند
سفاین فارغ از ضغاین گردون و غافل از مکامنِ دہرِ بوقلمون جہتِ نقلِ
غلات بدار الملک رسیدند. وَمَا الدَّوْلَةُ اِلَّا اتِّفَاقَات پایان بافزونی و
چندانکه ممکن بود لشکر درکشتی ہا رفتند و سمتِ شہر گرفتند و خود بالشکر
از راهِ خشک قاصد آنجا شد. مراکبے که بادبان لجام آنست بقوادم
شمال و جنوب و مواکب بے انجام پایاں بقوائم بادپایان آتش حرکت
مسافتِ مابین دایرِ محیطِ مُحدّب آب و بسیطِ ساہرۂ خاک قطع کرده
بمقصد پیوستند. در وقتے که سمن زارِ آسمان درشگفیدن و نسیم صبح
در وزیدن آمد. سوادِ جیشِ حبش از جنگ، خیلِ روم چنگ کشیده داشتند
و یلغاریان روز بنگاه شب زنگی چهره را بغارت دادند بالشکر بشهر خنزائی
درآمد. فغفور را نام جوقون قابو و باو جوبا حضرت داعیانِ سلطنت خیره
و متحیّر شدند و از ہجوم آں لشکر که مانند قمقام بدبے طلایع و طلایه از
ہردو جانب فرا رسیدند مضطر و منزجر به تسلیم و استسلام مہربی ندا شتند
استیمان بمیامنِ مامنِ ایلی و استیلاذ بملاذِ انقیاد. بخلاص و مناص خود
نزدیک ترشمردو برضا و رغبت ایل و رعیّت شدند و مسلک در عدادِ
طواعیّت پایاں مردے ہوشمند بافطنت و شہامت بود. ایشاں را او بدر
امن و امان داده اموال و دماءِ طوائف از اتلاف و اہراق محفوظ و مصون

داشت و در سینۂ ارباب آنجا تخمِ متابعت و مشایعت بپاشید تا دلہا همه باذعان و انقیاد و اخلاص و حسنِ اعتقاد قرار گرفت پس قلعۂ آنجا که ستینا فور خوانند بصعوبت مداخل و مناعتِ محاقل مشہور و مشحون با فرادِ رجال و شدادِ ابطال و محشو بذخایر و خزائن نامحصور رواسی قلال از تشویرِ رفعتِ آں سنگ بر دل نهاده و شرفاتِ آں با قرن الثور در مناطحه آمده و دست سکّان از حدیقۂ خضرا خوشۂ پروینِ چیده چنانکه۔

بیت

زآسیبِ چنبرِ فلک اندر فرازِ او
بر کنگره خمیده رود مرد پاسباں

مستصفی نشده بود۔ لشکر را باستفتاحِ آں اشارت کرد۔ محافظانِ قلعۂ شما چوں از کشادنِ دار الملکِ چین و لشکر کشیدنِ پایان خبردار شدند مقدّمِ ایشاں پیرے روزگار دیده بود حلو و مرّ احداث چشیده و سرد و گرمِ لیالی و نہار کشیده پیغام فرستاد که در زمانِ صبیٰ چوں نہالِ نو رستۂ قامتم بر کنارِ جوئبار عمر تمایلی داشت و گلبنِ بہجت از شمال روح پرور انس تازه شمایلی از افعل ولاتفعل تکلیفے فراغے حاصل و در مرتع بے غمی رفاغے شامل۔ عہدِ مغازلت و مناغات بود نه زمان معازلت و معانات۔ از پدرِ خود شنیده ام که فتح ایں قلعه بدستِ پایان نامی تیسّر پذیرد و ممانعت و مدافعت و مصارعت و مماصعت مفید و نافع نخواهد بود اکنوں بتجشّمِ لشکر احتیاج نیست ما ایلیم و مطواع و قلعه و ما فیہا ملک الیمین بے زحمت دفاع

و فراغ از عقب در بگشادند واز قلعه بشیب آمدہ خزائن و دفائن تسلیم کردند۔
درین مقام شمۂ از شرح عراض عریض آں ممالک و کثرت خلایق
و اصناف نعم کہ رُوات تجّار و ثقات سفّار حکایت کردہ اند ایراد کردہ شد
خنزائے سواد اعظم ممالکِ چین است کجنّۃٍ عَرْضُھَا السّمٰوات و منعی
طولانی چنانکہ مساحتِ محیطِ آں قریب بیست و چہار فرسنگ باشد
سطح زمینش مفروش از خشت پختہ و سنگ داماکن ومساکن از چوب افراختہ
و بتنوّق تمام تماثیلِ خوب پرداختہ از آغازِ شہر تا منتہی سہ موضع یام
بستہ وطول معظّم اسواقِ آں سہ فرسنگ نشان دادہ اند مشتمل بر شصت
و چہار مربّعۂ متشاکل بنیانِ متعادل ارکان و حاصل تمغاءِ نمک ہر روز
ہفصد بالش چاو است و کثرتِ اربابِ حرفت تا حدّیست کہ صنایعِ صنعت
صباعت سی و دو ہزار نفر در اعتداد آمدہ اند باقی را ذٰلِكَ الْقِیَاسُ
عَلٰی ذٰالِكَ وہفتاد تومان لشکر وہفتاد تومان رعیّت را شمارہ در
دیوان عرض و اوراقِ دفاتر ثبت گشتہ با آنکہ ہفصد کلیساء قلعہ آسا ہست
ہر یک موّاج از کشیشانِ بے کیش و رہابینِ بے دین و دیگر عملہ و قیمّان
وخدم و عبدۂ اوثان با اشیاع و اقوام کہ اسامی ایشاں داخل
شمارہ و عرض نیست از عوارض و قلانات معاف باشند وچہار تومان
از لشکرِ اہل حراست و عسس اند کہ چوں آفتاب درپس قیروان مغرب
روئے درکشد وشب چادر قیرے در سر۔ عیّاراں چوں خیال دلبران
شب روی آغاز نہند و طرّاران کمندِ تاب دادہ

دالک

چوں طرّۂ معشوقاں ساز دہند گروہ گروہ بر سر دربندہا و محلّات و
ممازِ کوچہا و شوارع و گوشہا در موضعِ معہود خویش با حتیاطِ تمام بنشینند و
دامن وَجَعَلْنَا نَوْمَکُمْ سُبَاتًا برروئے مردم دیدہ کہ ہندو بچگانند و در
قماطِ ملتحمہ پوشیدہ بپوشند و در میان شہر سی صد و شصت موضع پل
ساختہ اند بر سرِ آبہا کہ رودخانہاءِ دجلہ غزارت است مُنشعب و
متشعب از دریاے چین و انواع سُفن و معابر بنسبتِ احتیاج چندیں
غلائق برآب رواں کردہ کہ تعداد آں در عدادِ ہندسہ فکر نگنجد تا بعقودِ
خناصر و بنان محاسبان مستحضر رسد و از دحامِ غربائے اصنافِ امم از
اکنافِ چہار جہتِ عالم کہ برائے تجارات و طواری حاجات در چنان
ملک طاری و مجتمع شدہ ببدیہہ عقل و بلکہ نفسِ خود معلوم باشد- ایں
مقدّمات حالِ دار الملک اصلیست امّا چہار صد شہر مشہور فسیح رقعہ
وسیع بقعۂ از اعمال و توابع آنجاست کہ مختصر ترین شہرے از آں از سوادِ
بغداد و شیراز معظّم تر باشد- از آں جملت لنگین فروزیتون و چین کلاں را چوں
خنزائے شنگ خوانند یعنی شہر بزرگ بمثابتِ دیوان اعلیٰ و العجب
مشاہدان تقریر کردہ اند کہ با وجود ایں طول و عرض بر حسبِ اَلْعَدْلُ عُمَّارُ
الْاَرْضِ در سائر آں ممالک ربع فرسنگی زمین نیابند کہ قابلِ عمارت
و فلاحت باشد و از حلی زراعت عاطل افتادہ بل تمامت مزروع و
معمور باشد و امداد رفاہیت و جمعیّت و راحات بداں ساحات وارد
بتائیدِ آسمانی و دولت قاآنی ملکے چناں عریض و بسیط کہ سلاطینِ آفاق

وجعل اللیل سکنًا

از مبدائے زمانِ آدم تا غایتِ وقت تنذکرے از آں دیار و تحفۂ از آن اقطار خرسند بودند بے تحمّل اعبائِ مصاف مضافِ ممالک گشت و بعزمی بے خطا مملکتِ چین را بکشاد بر فتنہ و آشوبِ جہاں گرہے محکم چوں چین زلفِ بتاں بر افگند۔

بیت

کشودہ بیک چین ابروئے قوس
بیک تاختن از خطا تا ختن

چوں قبائے مملکتِ اوراچینی در افزود و فغفور کلاہ سلطنت را ترک گفت و خزائنِ عالم در قبضۂ تصرّف آمد حکم رفت تا چاوے کہ در ممالکِ چین ابوابِ معاملات بداں مفتوح بودے بیاوردند و از خزانۂ زر و جواہر و ثیاب عوض داد و در شہر منادی ندا کرد کہ مُلک مُلکِ قاآن است و چاؤ چاو نغفور بعد از مدّتے فرمود تا چاوے کہ در ممالکِ قاآن چوں نقدِ عدل و بذلِ او جاری و رائج بود بیروں آوردند و باز منادی بر نشانار کہ مُلک مُلکِ قاآن و چاو چاوِ قاآن است۔ بالضرورۃ چاوِ قاآنی را قبول بالبیت کرد و فرمانِ عالی را در مقامِ امتثالِ مُثولِ و بالشئے چاوِ باصطلاحِ ایشاں پنجاہ سیر است کہ بہائِ آں دہ دینار باشد و امّا بالشئے زر و نقرہ پانصد مثقالست بالشی زر موازی دو لیست بالش چاو معتبر بدہ ہزار دینار و بالشئے نقرہ مساوی بلبیت چاوِ معتبر بدو لیست دینار بدیں تدریج و ترتیب آں اطراف مسخر و احکام خانیت مقرّر و مخالفاں را مدمّر گردانید۔

فتح جزیرہ مول چادہ

از فتحہا کہ در زمانِ دولتِ او میسور گشت۔ فتح جزیرہ مول چادہ بود
از بلادِ ہند در شہورِ سنہ ۱۱۹۱ احدی وتسعین وستمائہ مصراع
یکے لشکر گشن پر خاش جوئے
تعیین کردہ با اُبہت واہبتِ معالی وعوالی رواں فرمود۔
بادمانِ جریان چوں ساحلِ مقصود را مرابطِ مراکب سفاین ساختند از بیمِ
صولتِ شمشیر نہ جرزہ آں چناں جزیرہ کہ طولش دو ویست فرسنگ بود
در قیدِ تملک آوردند۔ والی آنجا سرے ملامہ با تنسوقات و عراضات
عازمِ بندگی حضرت شد۔ در راہِ اجل مقدور گشت جواز ازآں موضع نداد
پسرش بعدازآں بپایۂ تختِ اعلیٰ پیوست وازنصابِ سیور غامیشے وعاطفت
بے دریغ نصیبے وافر یافت وبخراج و اتاوہ کہ مقدر فرمود از زر و
مروارید آں ناحیت را در تصرفِ او مسلم گذاشت وحقیقتِ آں موضع
طرفی است از اطرافِ بحر بطرائف تلید وطارف مشحون واز کثرتِ اجناسِ
خزاین وفواخرِ جواہر ولطائع روائح ونتائفِ نشر الطف امتعہ نمودارِ صنعِ
بیچوں الخ، وجوانبِ آں بارِ یحِ عود وقر نفل بو یا واصقاع ونواحی بزبان
طوطیان گویا (دو یگجہ) در عہدِ خانان دیگر تخت گاہِ مملکت خان بلیغ بود۔
چوں قو بلائے تاآن در خانیت مزید اقتدار یافت آں را

باطل گردانید در وقتے کہ آفتاب بنقطۂ شرف پیوستہ بود شہرے مربّع
بنا فرمود چہار فرسنگ در چہار فرسنگ گوئے این اعداد بروفقِ معالی ہمّت
مے نمود و آنرا طائدو نام نہاد و اربابِ حرف و اصحابِ صناعات از ہر جنس
بد انجا نقل فرمود و باندک مدّت از کثرت و ازدحامِ خلائقِ مصری جامع
گشت و از وفورِ زیب و زینت نوری لامع و بر طرفِ آن شہر قرشی
کہ بزبانِ ایشان معنئ آن کاخِ خانیّت و بارگاہِ سلطنت باشد ہم مربّع
چہار صد گام در چہار صد گام از الواح و اخشاب مبنی ساخت۔ و در
آن بہشت آبادِ قباب و مناظر کہ رشکِ غرفِ بیتِ معمور و سقفِ مرفوع
بود بر افراخت۔ اعماد مکین و اضلاع رمین از جوانب و ارجا
با فنونِ آرایش و انواعِ تکلّف و نمائش ترتّب یافت۔ عرصۂ زمین
از احجارِ رشیم مفروش و در وقتِ صنعت و حذاقتِ عملِ تماثیل مصوّر
و طلسماتِ مُثبّت بر آن مثبت و منقوش و روانِ ارشمیدس
از نازکی و غرائبِ اقلیدسات متحیّر و مدہوش اشتباکِ شباک
از زر و نقرہ و اطرافِ شرفاتِ ایوانش منازلِ ماہ چون طرفہ و جبہہ
و زبرہ در زمینِ رشکِ خلدِ برین مشاہدہ کردند و نمودار ارَمَ ذات
العماد التی لم یُخلق مثلہا فی البلاد معائنہ ہر کس کہ فسحتِ ساحت
آن مکان و نزہت نزاہت آن بنیان دید۔ . . . .
. . . برین نسق امور دولت و اسبابِ تمتّع منتظم و منتسق یافت و اہواء و
آراءِ خاص و عام بر متابعت و مبایعت منطبق و چون امتداد عمرش

از عشرۂ دقاقه بر گذشته بود بل تخنیق سبعین کرده ۔ خواست کہ پسرِ مہین را جمکین نام ہم در حالِ حیوۃِ خود متصدّیِ منصب استنابت و ولی عہدِ سلطنت گرداند در ایں باب با امرا مشورت کرد تا اورا در حکومتِ ممالک جائے دید و بر تختِ خانیّت پائے نہد ارکانِ حضرت و پیشکارانِ دولت عرضہ داشتند کہ ہرگز ایں قاعدۂ معہود از داب و یاسائِ پادشاہ ممالک کشائے چنگیز خان نبودہ کہ با وجود پدر پسر متقلد امور سلطنت باشد ما بندگان موچلکا دہیم کہ بر خانیّت جمکین بعد از قاآن مصراع

تا بر سرِ عمر خط بطلان نکشند

متفق باشیم و او امرِ اورا با ذعان و امتثال موافق بلے تقدیرِ مقدرِ قدیر چناں بود کہ ولی پیش از مُوَلّی در گذشت واز ہوس تاج و تخت و تبختر در مراتع ناز و بخت تحتِ لحد یافت . . . .

. . . اعوان بر تیمور پسر جمکین اتفاق تازہ کردند چوں نوبتِ رحلت بقاآن رسید واز ایں دارِ فناء بعالمے کہ دارِ بقا آن است خواست پیوست اعیان حضرت را حاضر کرد و گفت . قوای نفسانی ساقط شدہ و ضعفِ امتدادِ سن با امراض و اعراضِ دیگر توافق نمودہ قوّت آوردہ اند و زمانِ کوچ بیورتِ موعود از یاسائِ یزدانی نیک تنگ در رسیدہ مصدوقۂ ضمیر و مجنواتِ خاطر را کشف باید کرد و خلاصۂ سرائر از مطویّاتِ اندرون قذف اگر بر خانیّتِ تیمور اجماع افراد درست است و اجتماع درسلکِ تباعیت او محقّق فہو المراد و الّا کہ عقود عہودِ اتباع

بسبب عدمِ استیمال سمتِ الخلال خواہد یافت بمصالح جوانب چناں نزدیکتر می نماید کہ ہم امروز کیفیتِ آنرا بحضورِ یکدیگر باز رانند تا شہامتِ شاہانۂ ما اورا با ملاکِ اینجو و خالصاتِ اموال استرضا کند واز تقلّدِ قلادۂ ایں عہد کہ کارے خطیر پُر خطراست متابّی گردد مبادا بعدالیوم تیمور لسبود آئِ طم... انت شیطنت و شطط آغاز کند و لشکر از ربقۂ انقیاد و قربتِ اعتضا و تفادے نمایند و درمیانہ امورِ دولت پریشاں ماند و تدارکِ حال بر ایشاں متعذّر. تمامت شاہ زادگان و امراء در موقفِ عبودیّت متّفق الکلمہ گفتند. تیمور مستعدِّ اعتناقِ امرِ خانیت است و بعد از قا آن مالکِ رقاب و نائب مناب و بر صدقِ ایں نیّت وَاقِفٌ مَنْ عِنْدَہٗ عِلْمُ الْکِتَاب۔

بیت

تقریرِ ایں سخن کہ ہمی گوید ایں رہی
داند خدائے مل کہ تنہا سد خدا ئگاں

در موتنفاتِ ایں احوال ناگاہ اجل کمین بکشاد و تیرِ قدر از شستِ قضا بینداخت و در ہمہ لشکر سپرے کہ حاجزِ آں تیر شدی بر استی نیافتند مصراع

چوں تیرِ اجل رسد سپر ہا ہیچست

ود شہور سنہ ثلاث و تسعین و ستمایۃ قاآن عادل درگذشت نام نیکو و افسانۂ اسعد الملوک من یقی بالعدل ذکرہ آیندگاں را دستوری باقی گذاشت شعر

بیا بگوئے کہ پرویز از زمانہ چہ خورد

بِرَو بپرس کہ کسریٰ ز روزگار چہ بُرد
گر او نہاد خزانہ بدیگرے بگذاشت
ور ایں گرفت ممالک بدیگرے بسپُرد
نہ ہر کہ مال نبودش بعافیت بنزیست
نہ ہر کہ مال جہاں داشت عافیت ببُرد

ذکرِ جلوس تیمور قاآن

ہر چند ایرادِ ایں ذکر من حیث نسبت المحال ورتبۃ المجال در تاریخ عہدِ باتُو خان ملائم می نمود۔ امّا چوں اختتامِ ایّامِ تو بلائے با افتتاحِ صباحِ دولتِ او مقارنتے داشت۔ خواست کہ علاقۂ ایں سخن انفکاک نپذیرد و سلکِ ایں عقد بے واسطۂ اجنبی قرار گیرد چہ اصل و فرع بایکدیگر مزدوج لایق تر و حلول جوہر در محلِ خود رایق تر۔ ع

کواکبُ فی بُرُجٍ لَالی فی دُرُجٍ

بعد ما کہ قاآن ندآء حق را اجابت کرد و از جمکین سہ پسر ماند کبلہ ترمہ تامور کبلہ کلکی بود یعنی الکن و ترمہ معلول شہزادگان آقا و اینی بر حسب التزامِ اوامرِ قاآنی تامور را لخانی بر داشتند و در اواخرِ شہورِ سنہ اربع و تسعین و ستّمایۃ مجمعِ اقتداحِ آرا را لمکرع اقداحِ ارتیاح موصول گردانیدند بانے چوں روزِ جوانی فرح فزائے و ہنگامی مانندِ شبِ وصلِ غم زدائے سریر

دولت را از طلعت متلالئی خود ممثّل حال آفتاب گردانیده و محاط بارگاه محیط کردار مرکز وفود لهو و نشاط ساخت۔ شہزادگان علی التّناوب زانوئے خدمت بر زمین نہادند و آقایان و قامان بُلغاتِ مختلف و لہا رمتفق دولت روز افزوں را دعا گفتند۔ چوں روزگار از تاثیر فصلِ بہار خرم و دلکش بود و بادہ بر وفقِ اندرونہا دُور از غش و زبان حال بسرائیدایں شعرِ دلکش

فالورد بین مفضخ و مفرّج والزہر بین مکلل و متوّج

ساغر چوں از انتظارِ آں بزم بہشت آئین خون در دل داشت صراحی امتمالت را بطریقِ مسارات لب بر لب او می نہاد و چوں نا ے چشم در ایشاں کشادہ بود و بربط استراقِ سمع را گوش نہادہ معلوم حاضران می گشت کہ اسرار ایشاں ایں رباعی رائج بود

لمؤلفہ رُباعی

از گل چو صبا حدیث با بلبل کرد بلبل ز طرب نعرہ زد و غلغل کرد
مُطرب چو ترانہ زد صراحی حالی از بہر اعادتش ندا قلقل کرد

چوں رغبت لہو منقضے شد و گوشۂ رایتِ ہزل مختفی۔ تا مور قا آن روئے بساختنِ مہمّاتِ مملکت آورد و تجدیدِ رسوم قا آنِ عادل کہ سراسر معدلتِ تام در رفاہیّت عام و مصالح بلاد و مناہجِ طریق و تلاد بود بہ لیبغ دا د و۔ پادشاہزادگان و نوئیناں و امرا را چنانکہ ہر یک بطرفی از ممالک دیوستی مقررہ موسوم بودند بر قاعدۂ معیّن مقرر داشت و ہر کس را علی حسب الرّتبہ والمقدار یر لیبغ و پائزہ و خلعت فرمود از مرکزِ اُردو کہ محیطِ معالی بود متوجّہ مقام و منازلِ خود گشتند اعیانِ امرائے حضرۃ او اولجائی جنگ سانگ ترخان جنگ

سانگ پایان بنجان علوی عبداللہ بنجان سمرقندی باشمشی بنجان الغور میر خواجہ سمجین بودند وامروز کہ شہورِ سنہ ثمان وتسعین وستمایہ است بقاعدۂ انتہاج بمناہج آباد ابتہاج باحیاءِ رسوم گزیدۂ اسلاف کہ طریقۂ مُثلیٰ وذریعۂ علیاءِ صاجد ونتان و اخلاف اقبالِ یارتو اند بودپیش گرفتہ وممالک را بعدل وانصاف معمور ورعایا لشکررا بیذل ومراعات مطیع ومسرور داشتہ واین نصیحت بہ حالتِ کنایت زبانِ حال املاکرد

لمؤلفہ رُباعی

آباءِ تو از ظلم ابا فرمودند — واجدادِ تو اجدادِ جہاں فرسودند
امروز کہ جائے خویش دادند بتو — باید کہ چناں شوی کہ ایشاں بودند

ایرادِ حدوثِ واقعۂ عبرت انجام مدینۃ السّلام وزوالِ دولت خلفائے آلِ عبّاس ازغلبۂ بطش وسطوت لشکرِ قیامت اثر تاتار بہرام انتقام

بینندگانِ جرائدِ احوال روزگار ودانندگانِ مضامین صحائف اخبار کشایندگان چہرۂ ابکارِ احداثِ اعجاب ونمایندگانِ تصاریفِ شہور واحقاب تولّاہُم اللہ برحمتہ الواسعۃ چنیں تقریر کردہ اندکہ مدینۃ السّلام درعہدِ دولتِ خلفائے بنی العبّاس دائم از بؤس وباسِ فلک درحریم امن وامان بودہ و مغبوطِ کافۂ سلاطین جہاں ایاوین و بیوتاتِ آں بفلک اثیر ہمراز شدہ و اطراف واکنافِ آں باروضۂ رضوان در نزہت وطراوت انباز ودر

فضائے آں طایر امن وسلامت در پرواز واز الوانِ نعمت وراحات و اصنافِ نعومت وتنعمات بے تعداد عقل بحیرت دمساز

بیت

کنارِ دجلہ زخوبانِ سیم تن خُلّخ
میان رحبہ زخوبانِ ماہ رُخ کشمر

مدارس وبقاع بفحول علماء خاص غاص وفتنہ داران ایّام دست لبتہ وپائے شکستہ ولاد حین مناصِ اربابِ صناعات وحِرَف متفرق از غایتِ چابکی شرارِ آتش رابروئے آب سیّال نقش می بستند ودرغیرتِ صورت آرائی خامۂ آزری رابروئے کاغذ زروئے خجلت می شکستند۔

بحقیقت آبِ ذراتش دجلۂ خون دردل آماء معین زدہ ونیل مذلت بررُخسارۂ چشمۂ حیوان کشیدہ ریاضش درفصلِ بہار ازصنوفِ گل واز ھار جنّاتُ عدنٍ تجری من تحتہا الانہار دربساتینِ تاک رزان عاشق وار دست درگردنِ عروسان بلند بالاءِ نخیلات انداختہ برغبغبِ ترنج زلفِ مجعّد انگور فروگذاشتہ انار بانارنج بمغازلت ع

من جنی نارنجنا نا ر جنی

اشتغال نمودہ وبادام بزبانِ نیشکرِ عاشقاں را ازچشم دلبر دلدار خبر دادہ عرصۂ آں باعرصہ گاہِ فردوس توامان وحاصلات اموال اعمال دریکسال زیادت از سہ ہزار تومان۔ درشہور سنۂ ست وتسعین وستمایۃ کہ راوی این حکایت بداں خاکِ عنبر نکہت رسید کثرتِ عمارت وبوائی

اماکن وقصور و ترتیب و زینتِ شہر و اعمال در آن‌ نفِ ہرچند عشرِ معشارِ زمانِ سالف نبوده اما بنسبت دیگر مشاهیر بلاد و اغایرِ ممالکِ خانی از خصب و راحت فردوسِ عدن می نمود و مجمع لذات و اُنس بے غبن۔ خلیفہ المستعصم باللہ ابو احمد عبداللہ بن المستنصر از زمرۂ خلفاءِ بنی عباس بمزیدِ خفضِ عیش و امدادِ تنعم و ترفہ و کثرتِ اموال و نفائسِ ذخائر و اعلاق جواہر ممتاز بود و شوکت و عظمت و خیلا و تکبر مشہور و مذکور۔ شرفات و غرفات و ایاوینِ دار الخلافہ با کیوان تقابل و با سماکین تناضل می نمود و از غایتِ آراستگی ثیابِ مذہّب و مرصّعات سرُرٌ مَّرْفُوعَةٌ ونمارق مَصْفُوفَةٌ خورنق و سدیر را عرصۂ تشویر می ساخت۔ . . . .

چہار صد خادم بخدمتِ درگاه مشغول بودند با آنکہ محرمیّتِ حریم حرم با حرمتِ دار الخلافہ نداشتندے و ہیچ آفریده را از ملوکِ انام و صنادیدِ ایّام و اشرافِ اطراف و اعیانِ زمان در حضرتِ امیر المومنین بار نبودے بلکہ پیش قباب مجدد معالی بر شاہراه سنگی بمثابتِ حجر الاسود انداختہ و طاقے اطلس سیاه شارع نیز راه از مخرجہ بر صفتِ آستینی فروگذاشتہ از سلاطین و ملوکِ اطراف کسے کہ بُسدۂ سدره طاق و عتبۂ علیۂ خلافت تشرّف جستے آن آستین را چوں دامنِ کسوت حرم معظم زیارت کردے و آں حجر را مانند حاجیان بوسہ دادے و مراجعت نمودے۔

در عہدِ اتابک سعید مظفر الدین ابوبکر انار اللہ برہانہٗ مولانا قاضی القضاة المعظم مجد الدین اسمٰعیل فالی را برسالت سوئے حضرت امامت فرستادند

چوں بپیش قباب رفیع وجناب منیع رسید به استلام حجر و استلام التزام نمودند از غایت تلنسک ونفوی متنکف بود پیش سنگی متخنع شدن وشرائط تلثیم رعایت کردن مقتحفی در دست داشت آنرا بر سرِ سنگ نهاد و برآں بوسہ داد متعاد چناں بود که دراعیاد خلیفه عزم رکوب فرمودے براسپے براق صورة برق رفتار گردن بطوقِ زر و دستارچهٔ مزین مطوق کرده و درساخت وستام مرقع ومستغرق ساخته سوار شدبے وطیلسانی مانند شبِ دیجور در روزِ دولت فروگذاشتے باذاد سادات وکبارِ مشائخ عهد و کوکبهٔ نجوم سپهر خلافت که فلک بدیدهٔ دوربیں کواکب دراں زینت وتجمل تأمل می کرد ورضوان برائے غلالهٔ حور از غبارِ مواکبش غالیه استقراض می نمود

بیت لمؤلفہ

قضا از ذرهٔ خاکِ سم سمندش ساخت

زرور دیدهٔ خوباں خیل رضوانی

از معتبران روایت است که خواص وعوام نخرجات وپنجرها وغرف بیوتات که بر ممرِّ مواکب بودے بنسبتِ دیگر موضع کرا گرفتندے برائے تفرج ونظاره دیک نوبت احتیاط کردند از وجوه اکرابے اشکراه سه هزار دینار عوال در قلم آمد

بیت لمؤلفہ

چه تفرج کنی اے کارِ تو خود نظاره   در جهانِ ماهی کها انکه نظر آهره

مع الحدیث احتشام وجلالت وکمالِ اقتدار ومهابتِ مستعصم زیادت از آں بود که دریں موضع استیفاءِ شرح آں تواں کرد و درآں تاریخ شصت

ہزار سوار تا بپارہ و رسوم از دیوان عزیز موظف و مرتب داشتند و قائد لشکر د پہلوان صفدر سلیمان شاہ بود ممدوح اثیر الدین اومانی و مدارِ دوائر امور جمہور بر دواتیان صغیر و کبیر و شرابی مقرر داشتہ و زمامِ منصبِ وزارت بوزیر مؤید الدین محمد بن عبد الملک العلقمی مفوض داد فاضلے متبحر بود ناظمِ عاشیتی المنظوم و المنثور و ناصبِ رایتی المنقول و المعقول کرم جبلی وارِ یحیتے عزیزی داشت . . . .

. . . مستعصم بدعت و راحت و تمتع بملاہی و ملاعب کہ عینِ بدعت و ضلالت باشد در مذہبِ ملوک نکیف خلیفہ بحق و امام بن الامام المفترض الطاعتہ علی کل الانام متعود بود و ابن العلقمی در اخذ و رد و صدر و وردِ احوال متفرد و متفرد . . . .

. . . بلے مقربانِ حضرت امامت وزیر را دقیقۂ احترام رعایت نمی کردند و بر زوالِ ادب بادے سخن نمی راندند بدیں واسطہ سرزدہ و آزردہ می گشت عاقبۃ الامر عیارِ اعتقادِ او با خلیفۂ عہد متغیر شد و سبب اقوی در تغیرِ نیت و تکدیرِ موردِ اخلاص آں بودہ کہ پسرِ خلیفہ امیر ابوبکر بسبب تعصب و حمایتِ اہلِ سنت و جماعت کہ از مرتبۂ اعتدال گذرانیدہ بود لشکر فرستاد و کرخ را غارت فرمود و بعضے ساداتِ بنی ہاشم را ماسور گردانید و بنات و بنین در فضاحت و خلافت از خانہا بیرون کشیدند وزیر در تشییع مذہب تشیع مجدّد بود بدین حرکت متأثر و متألم گشت ۔ مکتوبے از سرِ اظہارِ خبایا پیش سید تاج الدین محمد بن نصر الحسینی کہ از جملۂ اکابرِ ساداتِ عصر بود فرستاد ۔ بدیں صائبات

أحداث که از قسیِ افلاک هابط شد۔ وبدین وسائط که ذکر رفت وزیر گرد فراز ونشیب و احتیال وفریب بر آمد تا چگونه خلیفه واتباع را شربتِ هلاک تجریع کند ومملکتِ بغداد انتزاع کرده ایشاں را تیغِ انتقام تقریع دہد۔ مدارجِ ایں حال پادشاہِ ممالک ستان ہولا کو خاں در شہورِ سنۂ اربع وخمسین وستمائیہ از فتح بلادِ ملاحدہ لعنہم اللہ علی حدۃ فارغ شد وتخریب رباع وقلعِ قلاعِ ایشاں لاسیما الموت والموتُ اشرفَ علیٰ شرفاتِہا بمنجنیق وجعلۂ ذکا میسر گشت وروز مملکت صد وہفتاد سالۂ صباحی بصباحی کرشد پادشاہ دشمن مال خورشید وار تیغ برکشیدند بزوال رسید ایلچیان بایرلیغ مبشر بتشہیرِ ایں فتح نامدار باطرافِ مشارق ومغارب نزدیک اقارب واجانب رواں فرمود۔ ومسامع کافۂ امم را بہ استماع آں بشارت واستمتاع بداں اشارت مشرف ومشنف گردانید وباستیصال آں قوم مضل ضال وطائفۂ ناپاک بے باک کہ باائمۂ اسلام دم مباہات می زدند۔ منتے عظیم وموہبتے جسیم سکانِ ربع مسکون را ثابت فرمود مسلمانان که در رباع واصقاع از ترس کارو زنان ایشاں چوں کار زنان ایشاں احتجاب پیشہ داشتند بدشت رفاہیت بستر استنامت فرش کردند و در متوسد فراغ ورفاغ پشتِ اقامت بازداد مولانائ اعظم شارح علوم الاولین والآخرین نصیر الملۃ والدین محمد الطوسی العارف للہ العالم باللہ الداعی الی اللہ احل اللہ روحہ علی محال الفردوس وخصہ باتم بہجۃ من حلایا القدس فی مقام الانس مدتہا در خطۂ قہستان موقوف بود چنانکہ

در مفتتح دیباجۂ اخلاقِ خلوق نکہت ناصری بحقیقت نسخۂ اخلاقِ نصیری
است وترجمۂ کتاب الطہارۃ از تصانیف اُستادِ فاضل وحکیم کاملِ ابوعلی
مشکویہ الخازن الرازی تغمدہ اللہ بغفرانہ بدان اشارہ کردہ و گفتہ اند
احتباس راسبب ہمیں بودہ کہ قصیدۂ از منشآتِ خود بحضرتِ مستعصم فرستاد
ابن علقمی بر ظہر آن بمجلس ناصرالدین محتشم انہا کرد کہ مولانا نصیر الدین مکاتبات
ومنشآت یا دیوانِ عزیز مجدہ اللہ آغاز کردہ از غوائل و تبعات آں
اندیشہ باید کرد ناصرالدین متغیر شد۔ و بعد ما کہ بنظر اجلال و تعظیم و اکرام
وتفخیم جانب چناں علامۂ روزگار وحکیم بزرگوار را ملاحظہ کردے اورا بازداشت
فرمود۔ دریں حال کہ جہاں دیگر شد واحدالدین مدمر خلاص یافت و بحضرت
ایلخاں مظفر رسید بانواع عاطفت ورافت محظوظ گشت و بصنوف
صلات وارفاد مخصوص وحکم یرلیغ شد تا ملازم اُردو باشد ایلخاں از ہر گونہ در
سوانح مصالحِ ملک و ورود مہمات دولت سوالات میفرمود او جوابے بقانونِ
حکمت وقضیتِ مصلحت درلباس تمثیلے لائق و تفہیمے فائق بطریق کلموا
الناس علیٰ قدرِ عقولہم ادامی کرد تا در بندگی حضرت وقعی تمام
ومحلے منیع یافت۔ ایلخان بغزمو تا از مقام قہستان خیام وشادروان برقصد
رحلت بنیداختند و باعزم جزم وحزم خرّم دِل وشادروان در ثبا نشت
وکشادروان شد اقبال خضرتِ عیش در حضرتِ اومی یافت و نصرتِ
نضرت رخسار در سبزہ زار شمشیر او مشاہدہ می کرد کمال بطش ومہابت ونفاذ
امر و قدرت از یکی ہزار شد۔ وسلاطین و ملوک عالم از رعب باساءِ او

برشاخِ عمر چوں برگ بید از تند بادِ خزاں لرزاں بودند۔

بیت

اگر قیصر بروم اندر ز حشمت بنگرد ہیبت
وگر خاقان بچین اندر ز نامت بشنود آوا
یکے خشم تو برگیرد بجائے خنجر و نیزہ
یکے نامِ تو بگزیند بجائے خاتم و طغرا

ابن العلقمی در پردۂ خفا از سرِ جفا ببارگاہِ فلک شکوہ رسول فرستاد و بعد از اظہار مطاوعت و اخلاصِ عبودیت و تزئینِ مملکتِ بغداد در خاطرِ ایلخان و تقبیح صورۃ خلیفۂ زمان فرانمود کہ اگر پادشاہ بصوبِ ایں دیار عنانِ عزیمت سبک گرداند بے آنکہ لشکر را بترتیبِ مواقف و تسویت صفوف احتیاج افتد تا بتکلف مطاعنہ و مضاربہ چہ رسد مملکتِ بغداد تسلیم کنند آں را بشواہد معقول مستحکم کرد۔ ہولاکو خان بہ مجرد ایں پیغام زیادت اعتماد نفرمود و نیز حصانتِ بغداد و کثرتِ اجناد و وفور اسباب و اسلحۂ آں در بسیط اقالیم ببلغ شہرتے تمام یافتہ بود و مصاقبت و ملاصقت دور و سنگ و مضائقِ دروب و محلات از جوازِ لشکر نامحدود ایلخانی کہ فسحت عراص گیتی از وطأتِ خیول و خول و ازدحامِ زحوف و زحاف متضائق می نمود تمنعے ظاہر داشت و بادشاہِ جہاں حاکمِ آخر الزمان اوکتائی قاآن در مبادی جلوس دو نوبت جورماغون را بہ لشکر فتاک بے باک مغول مانند شیاطین و غول در عہد خلیفہ

الناصرالدین اللہ فرستادہ بود و در آن تاریخ صد و بیست و چہار ہزار سوار
در شہر و اعمال معین و مرتب بودند. خلیفہ بمدافعت و مقاتلت پیش آمد
و جورماغون را منہزم باز گردانید۔ این اخبار در مقعرّ اسماع جای گیر شدہ بود
و بر الواح اذہان انتقاش یافتہ۔ پادشاہ رسول ابن العلقمی را بنواخت
و در استحکام مرائرِ اعتماد و توکیدِ مبانی اعتضاد طلب وثوقی کرد او علی التواتر
مصحوب ثقاۃ و رسل موجبات استظہار حضرت و اطمینان خاطرِ اشرف می
فرستاد و پیغام می داد کہ من اقطاع لشکریان چون حبالِ ذمّ و حسن عہد خود
منقطع خواہم کرد و با خلیفہ طریق مصالحت سپرد باید کہ بے تراخی رایات ہمای
پیکر نصرت اثر چون دلِ اعادی بر عزم آن جہت خفقان یابد ہولاکو خان
در تصمیم این عزیمۃ و استضافت آن مملکت از رائے مولانا نصیرالدین
استکشافے کرد و از روئے احکامِ نجومی استشارتے بعد از
تسییرِ طالع و تقویم کواکب و تحقیق نظر و اتصالات سعود عرضہ داشت کہ
استخلاص آنجا بے تحمل مزید کلفتے بردست مواکب منصور میسّر خواہد شد و مدّت
امامت و خلافت بسر۔ اگر صورت قضا و قدر موافقِ این احکام باشد از
اثرِ میامنِ دولتِ پادشاہ تواند بود۔ پاکا و منزّہا ذاتاً یَعْلَمُ خَائِنَةَ
الْاَعْیُنِ وَمَا تُخْفِی الصُّدُوْرُ کہ دو سراچۂ ملک قدیمش اکثر علماءِ مستبصر اند
با وجودِ مزیّت خَلَقَ الْاِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَیَانَ ہنگامِ استفسار
و استنبا بر عارض صفحۂ جواب غالیۂ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِالصَّوَابِ می کشند
و اگر اطبّاءِ عیسیٰ معجز اند کہ فرمان دِہ مملکتِ ابدان و ارواح اند در عقب

مواصفات و اثناء معالجات جُلّاب الشافی ہو جلّاب نعمت صحت می دانندو اگر
مہرۂ علم نجوم اندیا سیاحانِ عرصہ افلاک و مہندسانِ اقطار کرۂ خاک لمیل تائل برتختۂ
احکام خود جز نقش وَالعِلمُ عِندَ اللهِ وَعِندَہٗ مَفَاتِحُ الغَیبِ لَا یَعلَمُھَا اِلَّا ھُو دحساب
نمی آورند ہولاکو خاں بدلے ثابت و ضمیرے منفسح استعداد نہضت و حرکتِ لشکر را
اشارت راند از ہمدان ایلچی فرستاد و استدعاءِ حضور یکے ازیں چہار گانہ کرد دُوَی
دار کوچک یا شرابی یا وزیر یا سلیمان شاہ - ارکانِ سُدّۂ خلافت محی الدین ابن الجوزی
را بفرستادند - ایلخان در غضب شد، سوغونجاق را از راہِ اربیل با لشکرے رواں
کرد کہ از دجلہ بگذرد و باتاجو ملحق شدہ از غربی بغداد قاصد شود و از عقبِ
ایشاں، رایتِ ہمایوں در حرکت آمد و از آں طرف ابن العلقمی چوں دانست
کہ سہامِ مکیدت بغرضِ مقصود پیوست - شیطانِ تسویل و تضلیل را
اشطان اغوا در از کرد و سر حقائب حقائد باز در خدمت خلافت عرضہ
داشت کہ امروز بحمد اللہ و منّہٖ الجم الغفیر سلاطین و ملوک اطراف داغِ
اخلاص و مطاوعت امیر المومنین برجبینِ صدق یقین مبین دارند و صیت
نفاذ حکم و مقدرت و بسطتِ مال و کثرتِ جیش دیوان عزیز اعزّہ اللہ از یمین
و شمال بر برید شمال و صبا در صباح و مسا سابقت گرفتہ چندیں
مال ہر سال بعلتِ مواجبِ عساکر و اقطاع وجوہ رتوت اجناد صرف کردن
از مقتضئ رائے رزین و فکرِ دور بیں دور می نماید اگر امیر المومنین رخصت فرماید
زعماءِ لشکر را ہر یکے بطرفے نامزد کنند و بشغلے منسوب گردانند تا
ایں اموالِ خزانہ را توفیر باشد خلیفہ مصلحتِ ایں شور کہ ہمہ

شورجہان وخلاف صواب بود بوائے وزیر باتزویر منوط گردانید مصراع

وائے آں کش غم کند غم خوارگی

وخود باستماع الحانِ خوش واجتماع باوجواری چون دراری ومشاہدۂ غلمان حور آوش وتلذذ بانواعِ ملاہی اشتغال نمود از رشف ثغورِ بیض بضبط ثغور وبیض قواضب نپرداخت وبقبولِ قولِ راست از پردہ سازی مخالف معرض گشت، برکتِ رائے برکتِ عاقبت اندیشی از روزگار اوکرانہ کرد وملک فروخت این شعوذہ وتفریب درفرجام کار خودِ کرانکرد۔

بیت

عزیز مصر وجودے تو یوسفِ ہمت
نگاہ داریش از تہمتِ زلیخائے

ابن العلقمی درتفریقِ کلمہ وتشرید جمع امراوتنفیر مجندہ سعی پیوست باندک زمان اکثر لشکرو تموّادو افراد را تفریقِ ایدی سبا حاصل شد ومعلوم باشد کہ تنظیم شوارد وضمِّ اوابد، عقدۂ صعوبت دارد وفاما تبدیدِ منظومات و تفریقِ مجموعات را زیادت اجتہادے بکار درنمی آید مثل صیاد کہ برراہ گذر یابد
صید بہر حیلت کہ درجبلّت دارد دانہ می پاشد ودام می گستراند وخود بر مرصد کمین می نشیند تا مرغان درحوالی دام مجتمع وآرمیدہ گردند یا از بمجرّد آنکہ کودکے دستے افشاندیا بے ہنگام آوازے دہد دفعۃً از دامگاہ رمیدہ شوند وسعیہا ضایع وندامت ذائع گردد ہلاکوخان برمیعاد مقرّر وزمان منتظر بطالع مسعود ونوید اقبال موعود از دوۂ خود درحرکت

آمد و لشکرے از اطراف ممالک در بندگی رکاب فلک ساچون دریائے جوشان و پلنگ خروشان روان گشتند آوازۂ قصد لشکر ایلخانی کہ امارات تنکیل و عذاب آسمانی بود ببغداد رسید مقرّبان جناب وارث خلافت کہ غروس الیہ و ضیع حارث رأفت بودند چون دواتی و شرابی حضرت امامت را بدان غفلت و توانی و کاہلت و بے خبری ملامت کردند و بمبالغت تقریر کہ در عالم قوت غلبہ و بطش لشکر تتار منتشر و مستفیض است مجوف اسماع شیخ و شاب از دبدبۂ جہانگیری ایشان باطنین، اینک عزم استخلاص ایں دیار کردہ اند اگر ایں خبر بتحقیق پیوندد و گمان یقین شود بے لشکرے موفور استعدادے تمام مقاومت در حیز طاقت نیاید۔ وچون سیل از سر بر گذشت در گرداب تحیر دست و پای زدن مفید سلامت نخواہد بود و مرغ زیرک کہ از فضاء ہوا در مجلس قفس افتاد چندانکہ در آرزوئ فرجۂ فرجی سر بیشتر بر قفس مالد و در ہر نفس نالد عناد ابتلا زیادت گردد۔ بمصلحت آں نزدیکتر کہ در رعایت مہمات اہمال روا داشتہ نیاید و اطراف کار خویش پیش از بودنی فراہم گرفتہ شود کہ قوام مملکت و نظام دولت و شمول امن و طراوت حال و فراغت رعیت بے شمشیر تیز و اندیشۂ درست و رائے راست و احتیاط بلیغ و کوشش تمام ممکن نگردد و عاقل توفیق یار و ہوشمند زیرک سار چون اصطکاک قداحہ و متقدحہ در صماخ او جای گیر شد از تولید آتش بلند اندیشہ کند و چون از دوری نسج شراب را مشاہدہ نمود پہنا وری دریائے ژرف

وصورت موجهاء کوه آسا در پیش خیال آورد و نادان مغفّل وصاحب بطالت
منکاسل تا نهیب لهیب آتش بوی نرسد چارهٔ خلاص نجوید تا در بحر عمیق
چون بنات الماء غوطه نخورد آرزوئے معبر و ساحل بر خاطر نگذارند پیش
از هجوم ایشان بتهیهٔ اسباب دفع و لمّ شعث و استجماع عساکر
از نواحی و اعمال مثال باید داد و پیش بر قول وزیر اعتماد نکرد و یقین دانست
که مقصود او از تشتّت شمل لاجمع الله شمله مواضعه بوده و اختلاف الآراء
یُنتج عدم النظام متمم پیش نهاد خود شمرده و ترصّد این داهیهٔ دهیا و
واقعهٔ دهما صرف الله الیه مکائدها کرده چند ناصحان مشفق از سورت
نائرهٔ اشفاق سورت این نصائح دیبا طراز درس آل عمران بر روے
می خواندند و از آلت التباس انّ البقر تشابه علینا می کرد و آیت و لا
تلقوا بایدیکم الی التهلکة باز می زند، امّا فاتحهٔ حکم الست بقوارع تقدیر
پشت اندیشهٔ پست می شکست دیدهٔ خلیفه را از تأمّل مفهوم مذاکرهٔ
احباب خود متعاور می گرداند. خلیفه در رقدت غفلت و غرور پهلو بر بستر
استرفاه و سرور انداخته و گوش را از استماع نصیحت کر ساخته بوزیر قرعهٔ
استشارت گردانیدن گرفت و دم فریب غائله آثار او بجان خریدن
مثل است که "خواب پاسبان بخت بیدار دزد باشد" خاصّه چون
نور ماهتاب یاوری کند و سهو و زلت طبیب مریض را مرضی ثانی شود فکیف
در شب بحران هیهات چه از وراء پردهٔ تقدیر واری بمظهر وجود خواهد پیوست
موجبات آن لامحالة مصراع

از چرخ ببارد از زمین بر روئید
وحسنِ تدبیر طولِ تفکّر مردم دانا وکثرتِ اعوان وزور بازوئے لشکرِ توانانه
همانا هیچ تاثیر تواند کرد، ابن العلقمی این سخن را بے وقع ساخت وبه انواعِ شعوذه
ایشانرا متغافل گردانید وگفت لشکرِ مغول را مقاومت با بغداد بچه وجه میسّر شود
اگر عورات وصبیانِ نارسیده از بامِ خانها با خشتهاءِ پخته بمدافعت
برخیزند همه را در مضائق وشوارع مرآت تا خبر یابند ناچیز گردانند
بطر ونخوت وعجب وکبر بر مزاجِ مستعصم استیلا یافته بود ودستِ حریف
عقل ودرایت بر تافته بر رقعهٔ خلوت رخ در رُخ ماه وشان کرد، وزیر
نیز براندن بیدقِ تزویر وتصنیف منصوبهٔ اغتیال مشغول گشت تا چگونه
فرزین بند حصنِ حصین ملک ودین بگشاید وچه وقت بفرس فراست وفیلِ
تسویل وراشه مات دهد پنهان اعلام واستعلام احوالِ خلیفه وکیفیتِ حرکت
ومنازل پادشاه می کرد ناگاه خبر رسید که سوغونجاق وبایجو وطائفهٔ از لشکرِ
ایلخانی پُر دلان از طرفِ غربی متوجّه بغدادند خلیفه فتح الدین ابن الکرد
مجاهدالدّین ایبک المستنصری والدّویدار الصّغیر را با ده هزار سوارِ
مدافعتِ ایشان راروان گردانید وچون میانِ عسکرین کار از مبدأ
مصادفت بحدِ مصادمت رسید ومواجهه بمهاجمه ومقابله بمقاتله
بدل شد در اوّل وهلت لشکرِ مغول منهزم شدند وفتح الدّین مردے
جهاندیده بود وغبارِ وقایع وهر بر سرا دنشسته وروزگار روز کافور وش
وشبِ عنبر گون عنبر موی او را بشمامهٔ کافور تجارب مبدّل ساخته گفت

ہم درین مقام ثباتِ قدم باید نمود و از عقب ایشان تعاقب نکرد و باعلام حال برین بحضرتِ خلافت رواں داشت۔ دواتی بطرجوانی باشطیطِ جنونی جمع داشت ایں رای برنوعی از تعلل حمل کرد و جواب داد کہ حقوق ایادی و اصطناع امیرالمؤمنین رابدین وجہ مکافات میکنی کہ بیک روزہ مدافعت با اعادی حضرتِ خلافت ملالت وکسالت ظاہر گردانیدے مصلحت آنست کہ علی الفور پیش ازآنکہ ایشاں را مددے رسد متعاقب شویم وخاطر از اندیشۂ ایشاں فارغ گردانیم۔ فتح الدین ازفیالت رائے وجہالت نفس خودرائی وبادپیمائی دواتی درغضب شد لشکر را بر مسارعت از عقب عقاب ناگہانی تحریص کرد درحوالی دجیل اتفاقِ ملاقات یکدیگر افتاد؛ حالی صف محارات راتسویہ کردند۔ فتح الدین بر مرکبے سوار گشت و باقفال حدید قوایم آنرا مستور ومخلخل گردانید یعنی دغدغۂ فرار۔ مزاحمتِ ضمیر ننماید و عنان کش خاطر نیاید آن روز مطاردہ کردند و رقعۂ مبارات را بتقایم برافشاندند وفریقین مقابل یکدیگر فرود آمدند لشکرِ مغول در شب آبِ دجلہ را بر مجندۂ بغداد کشادند۔ چوں آب کشانِ قدر از چاہِ ظلمانی شب بدلو زریں رسن آفتاب آب تباشیر کشیدند وسبزہ زار آسماں راسیراب گردانیدند لشکر بغداد چوں نرگس از خواب درآمدند خود را مانند نیلوفر غریق آب یافتند از طرفے آبِ گردانگیز وحشت خاک، بر آتشِ دولت می زد از دیگر سوی باد حملۂ لشکر صرصر اثرِ آبِ روشن اقبال را تیرہ می گردانید تا اکثر از آن لشکر چہ درمخاض وغمرات آب وچہ بزخم تیغ چوں آب

هلاک شدند و آب با همه سنگ دلی افغان کنان بزبانی روان بر قامت وشمائل آں جوانان میخواند۔ مصراع

شمشاد و سمن را نہ چنیں آب دہند

فتح الدین درآں مقتل مقتول شد و اندک معدودے کہ ازآن ورطہ ساحلِ امان یافتند از نہیب۔ تیغ خون آشام راہِ شام گرفتند عاقبت دواتی باسہ تن خلاص یافتہ مجہول وار ببغداد درآمد اعلام خدمتِ خلیفہ گردانید کہ از معرکۂ بحرِ خطر و بحرِ معرکہ اثر دواتی باسہ تن دیگر سلامت یافتہ اینک ببغداد در رسیدند۔

روایت کردہ اند کہ خلیفہ درمقامِ شکر سہ نوبت بزبان راند الحمد للہ علی سلامتہ مجاہد الدین و ہمچنیں از غفلت و غباوتِ او حکایت کردہ اند کہ چوں خبر رسید کہ قراولانِ لشکرِ ایلخانی نزدیک کوہِ حمرین رسیدہ اند جواب داد کہ از آنجا چگونہ توانند گذشت، عرضہ داشتند کہ لشکرے کہ متوجہ ایں دیارند بروئے دریا چوں موج گذرند و بر قلال جبال عقاب آسا روند وسدِ سکندر را پردۂ عنکبوت خوانند و سلسلۂ حدید را خیط الشمس دانند پیش سنابکِ مراکبِ ایشان از حمرین چہ خیزد مگر غباری و از صدمت بادپایانِ آں لشکر کہ بیرون حد الاشر رے

بیت

کسے بگردنِ مقصود دست حلقہ کند
کہ پیشِ تیرِ بلاہا سپر تواند بود

در ماهِ ذی الحجہ حجۃٔ اربع وخمسین وستمایۃ کہ چون عاشور روزِ مقتل بود و
عرصات بغداد مانندِ کربلا محلِّ کرب و بلا زبان حال گویان ویلا ویلا چون
نورِ جہان افروز صباح در حشاشۂ افق شرق پدید آمد و اثرِ حیات
وقوتِ حساسہ در ابدانِ حیوانات ساری وظاہر گشت لشکر عفاریت
آثار ملایک دیدار معافصۃً ازراہ بعقوبت و نکال وفی المثل کما تکیل
نکال و اتکال بہائی دولت و اقبال برسیدند و از جانب
صبوی شط نزول کردند در حال وزمان سکون و قرار متمکّان وامن و امان
رحلت نمود۔ مادّۂ اضطبار و استنامت از حوالی دل و دیدۂ خلیفہ و اہالی
دور شد و روی نواب و رائے صواب در حجاب استحالت مستور،
از روی اضطرار بفرمود کہ دروب را استوار کردند و بر بارو متجنّدۂ
حاضر مستعدّ و متشمّر بداشتند و دواتیان و شرابی و سلیمان شاہ و دیگر وجوہ
لشکر و ممالیک خاصّہ تکثیر سواد را از عامۂ بغداد گروہے انبوہ با نواع
اسلحہ مدد فرستادند۔

روزِ دیگر کہ عنقاءِ زرّین بال ازین سبز آشیان مدّور پر بر زد و روئے زمین
بعد ما کہ چون آستان مسکین مظلم بود مانند دلِ کامگاران روشنائی گرفت
رایتِ عقاب پیکر ایلخان میمون طائر از سرِ قہر چون گردن مباہات
برافراختند و نائرۂ محاربت کہ ضرام آن حطب عطبِ بغداد بود برافروخت
از اندرون شہر نیز چنانکہ دریا را با نباشتن تخویف دہند یا بقوت بازو دست
در کمرگاہِ کوہ ثہلان زنند یا آفتاب را بگل اندایند و زلزلہ را

بافشردن قدم ساکن گردانند وشعلهٔ برق زالبیر آتین اطفا کنند و اشکر دهٔ
کار حرب دستعد آلات رمی ورشق وضرب گشتند طائر نبال از برج معوّج
الملوی طیران آغاز کرد وعقاب عقاب چنگل قهر باز از رفع جرّ محاصر و علی الابتدا
مجانیق وعرّادات بفعل ظاهر حرکت نصب یافت ۔

وچون اعراب تقدیری درخاست نصب تابع جرّ گشت وجواب دخل
مقدّر را انتهاء سر تیز تیر در مبحث جدال انداختند آن روز تا زردهٔ زرّین ستام
خورشید در زیر ران رائض تقدیر بر سطح میدان مینائی جولان می نمود محاربت
قائم ومکافحت دائم بود وتیر چرخ وناوک وزوبین وسنگ منجنیق و
فلاخن از طرفین چون برید دعاء ابرار در انصعاد ومانند نوازل قضا در انحدار
خلقی تمام از اندرون وبیرون مقتول ومجروح شدند ۔ چون مشاطهٔ
گردون مصراع

بزلف شام زظلمت خضاب باز آورد

ایلخان فرمود تا از محاربت دست کشیده داشتند پنجاه روز بدین منوال بغداد
محصور وامداد تنکیل وتعذیب نامحصور بود چون هنوز راه تجلّد می پیمودند حکم رفت
تا از خشتهائے پخته که بیرون شهر بود پشتهاء بلند وقصور مرتفع بساختند
چنانکه بر دروب وحومهٔ بغداد مشرف بود مجانیق بر افراشتند واز صدمات
احجار والتهاب قواریر نفط شهر پُر نالهٔ رعد ودرخشیدن برق گشت ژالهٔ
پیکان از سحاب کمان باریدن گرفت اهالی پائمال عجز واذلال
شدند چه شطّ که درمیان بغداد چون جوئے مجرّه بر وسط السماء

جاری است ازطرفی احاطت یافتہ بود و مجالِ فرار مسدود گردانیدہ وازطرف دیگر لشکر آتش حملۂ پادشاہ کہ بحر خضم عنا بود در مقام انتقام ایستادہ درین مساق مجد الدین محمد بن الحسن بن طاؤس الحلّی و سدید الدین یوسف ابن المطہر و شمس الدین محمد بن العز در صحبت رسولی مکتوبے بحضرت ہلاکو خاں فرستادند مبنی از آنکہ ما منقاد و ایلیم . . . .
چہ از اخبار اجداد خویش ائمۂ اثنی عشر سیما امیر المومنین النجد القمقام الباسل المقدام المخصوص بدعاء والِ من والاہ وعادِ من عاداہ البطین الانزع الفصیح المصقع صاحب ذیل الفخار صاحب ذی الفقار المتصدی لبثِ المکارم والصلات المتصدق بخاتمہ فی الصلوٰۃ قطب مدار الشجاعۃ والحلم باب مدینۃِ العلم الواسع العطا الشاسع الخطا اصدق من الغطا القائل لوکشف الغطاء اسد اللّٰہ الغالب علیؑ ابن ابی طالب چنین یافتہ ایم کہ شما مالکِ این بلاد شوید والی آن مقبوض قبضۂ اقتدار و مغلوب حکمۂ استکبار گردد ہولاکو خان بنہج و بشاش میگردد و بسیور غامیشی واحضار الیشان یرلیغ می دہد و تکلہ و علاء الدین العجمی را براہ شحنگی آنجا می فرستد و بدین واسطہ اہلِ حِلّہ حُلّۂ سلامت پوشیدند و جام خانۂ طاوسی نوشیدند خلیفہ برقرار از خصم درون خانہ و آشناءِ دور تر از بیگانہ دشمن پنہان و دوست آشکارہ و واقف بر سود و زیان کار در بابِ گرہِ کشائیِ این واقعۂ مشکل و تدارک این بازالۂ ہائل استصواب می کرد کہ درمان این درد چیست و در زمانِ این مصیبۃ کہ ہمّت و اطاعت صفت دارد

دستا گیر و پای مرد کیست این میگفت و می گریست۔

شعر

آہم کہ ہر سحر زند آتش بسقف چرخ
آفاق رازِ دُودِ دل اعلام می دہد
اشکم کہ ہر نفس چکد از دیدہ در کنار
بدِ فرات را مددے وام میدہد

وزیر تقریر کرد کہ لشکرِ مغول نہایت ندارد و در شہر لشکرے کہ بدان کعبتین خصم باز توان مالید نہ ممالیک واین قدر حشر تا غایت کوششے عاجزانہ کمر کہتہ الملہ بوح نمودند بعد الیوم مدافعت ممکن نخواہد بود و استیلاء ایشان ہر روز زیادت می شود و امداد و اسباب بیشتر تیسّر می یابد و اہالی استمساک بذیل تثبت ہر دم کمتر سلاح جوانب و سلامت عواقب را تدبیر آنست کہ امیر المؤمنین بر مقتضاءِ اترکوا الترک ترک مناجزت ترک اختیار کند و برگ موافقت و مصالحت سازد ہد اگرچہ طریقۂ ماترکو کم نمی سپرند فَاِنَّھُمْ اَصْحَابُ بَأْسٍ شَدِیْدٍ با دشمن غالب تواضع و تخضّع کارِ خردمندانست وحسن مدارات و لطف مہادنت برائے نام و ناموسِ ملک و آب روی دولت پیشۂ ہوشمندان

بیت

گفتم ہمہ نام و ننگ شد در سرِ تو
گفت این ہمہ نام و ننگ کَے بود تُرا

چناں صواب باشد کہ بطوع و رغبت بے تردّد بنفسہٖ امیرالمؤمنین خود
بخدمتِ ہولاکو خان رود کہ باعث بر حرکت ایلخانی طمع در مال و تحصیل
رغائب تواند بود چون خلیفہ مبذولی دارد بعد از تاکّدِ قواعدِ استیناس بحسن تدبیر
بنایِ مظاہرت بمصاہرت مستحکم گردانیم و در تمہیدِ اسباب تناصر و تظافر
توفر نمائیم تا دختری از دواج خانیت جہت خلف صدق امیرالمؤمنین ازدواج
در رقبۂ ازدواج آید دُرّۂ از صدف بحر امامت در تقصارِ زوجیت
پسرِ او بے تقصیر منسلک شود و بدین مقدّمات عرصۂ دین و ملک
سمت مشارکت گیرد و دولت سلطنت و حشمتِ خلافت متحد گردد
و در میانہ اموال و دماءِ چندین ہزار مسلمان محصون و محقون ماندہ و جاہ
و عظمتِ خلافت باستظہار پادشاہ کامگار روز افزون۔ سیلابِ خوف
و فزع در اندرون خلیفہ چناں جاری بود کہ تمییزِ حق از باطل و فرق
میان صدق و کذب بروے مبہم گشت چون ظاہر ایں کلمات بر تقدیرِ
توافقِ اسباب و حصولِ وسائل موافق مصلحت نمود دریں قضیّہ بے
تصوّرِ تعقیب مقدّم و صحتِ تالی حکم کرد و اندیشۂ خصم را تصدیق
لاجرم ہر سخیف عقل کہ بلابۂ دشمن فریفتہ شود بلا بدو سزاوارست و ہر کہ
جانبِ حزم و تحرز مہمل گذارد بنا کام فرجام کار از کردۂ خود اندوہ زدہ
و سوگوار و خستہ خاطر و دلفگار گردد، حاصل حال چون روز دولتِ مستعصم
شمارِ عباسیان داشت و رائے او ظاہر آنکہ محن را طالع مقتضی بود و از
روزگار ہیچا ہیچ مستنجد و مستکفی متوکّل بر اسباب و نتائج ناموجود و مستنصر بد رائے

غیرِ رائع و راضی از خلافت بلین منفتح و معتمد و مستظهر که به مجرّدِ موادّ مالی
علی الدّوام منصور و بر مراد قادر خواهد بود و واثق که بارشادِ ابن العلقمی مهتدی
و رشید گردد و از غائلهٔ سطوات ایلخان چون طُرون تبعیت موسی مامون
روز یکشنبه چهارم ماه صفر سنه خمس و خمسین و ستمائه یومًا عبوسًا قمطریرًا
و شرِ معاطب خاصّ و عام یومًا کَانَ شَرُّهٗ مُستَطِیرًا با هر دو پسران ابوبکر
و عبدالرحمٰن و کوکبهٔ عظیم از علویان و دانشمندان و ادیبانِ دولت و مقربان حضرت
و وجوهِ لشکر و خواصِ غلمان و خادمان عزمِ استرکاب و توجّه بجانبِ ایلخانی
کرد و طرّاق قوا گویان از شاه راه شهرستان عدم یعنی درب بغداد بیرون
شد۔ چون نزدیک ربض که عبارت از آن بلغت ایشان کریاس است
رسیدند غلبهٔ جموع را از دخول مانع شدند۔ خلیفه و پسران را با دو سه خادم بار
دادند و در خیمهٔ چون ظرف زمان موقوف کرد۔ سلیمان شاه و دواتی و شرابی
با چند خواصّ بیاساءِ پادشاه اختصاص یافتند صباحی که ترنج زلیخائیُ را
بر کنارِ طبقِ افق نهادند و دست مشبدِ لمعان تُرنجهای کواکب از روئے رنیع
سیمابی برچید ایلخان لشکر را فرمود تا آتش نهب و تاراج در بغداد و ما فیها زنند
با دّل باره که از احکام اجعل بینکم و بینهم ردمًا حکایت می کرد و خندقے
که چوں غورِ فکر عقلا عمیق بود با خاک شارع موازی ساختند بعد از
آں مانند شاهین جائع که در گلّهٔ کبوتراں افتد یا گرگ غشوم که در رمهٔ اغنام را
غایت اغتنام شمرد مطلق العنان و خلیع العذار در شهر آغالیدند بامدادِ
قتل و بیم افراط در قتل بغایتی انجامید که از خونِ کُشتگان نهر بصفت نیل

از آبِ تقم روان گشت و یُهلِکَ الحرث والنّسل بر اموال و مقتنیاتِ بغداد خوانده شد۔ خزائنِ خاص و حرم محترم دار الخلافه را بمکنسهٔ غارت کنس کردند و بمدقّهٔ قهر شرفاتِ آں راچوں سر خجلت زدگان در پیش انداختند دُور و قصور که ارائک و غرفِ جناں از شرمِ ایادین آں بقصورِ مقصور بود و از حِلیت نزاهت دور۔ و با خاک کوی برابر شد و بزبانِ حال گوئی آیتِ کم ترکوا من جناتٍ و زروعٍ و مقامٍ کریم برخواند۔

بیت

پرویز که او بر خوان زرین تره بنهادی
زرّین تره کو بر خوان روکم ترکوا برخوان

قلم جریان حوادث۔ بر صفحاتِ سطوحِ جدران و سقوفِ آسمان نمای هٰذی منازل قومٍ تشهد لهم بالشرف والسودد رقم می زد۔ فرشها و خدورِ مذهّب و مرصّع بکارد پاره می کردند و می بردند۔ پرده نشینان حرم بزرگ که

قطعه

سر فراگوش کنیز انش نیارست آورید
لولوءِ کافوروشش تا نامِ عود لالا نکرد
در حریمِ حرمتش الّا که در پوشیدگی
دست مه گلغونه بر روئے گلِ رعنا نکرد
آفتاب اندر سرائش روی آمد شد نداشت
تا بتانیثش مسمّی واضع الاسما نکرد

چون زلف بتان موی کشان در برزن و اسواق برآوردند و هر یک دست خوش عفریتے از لشکر تاتار شد و روز روشن پیش آن امہات مکارم و محصنات تار، در یک ساعت زلزلۂ یوم القیمۃ در مدینۃ السلام ظاہر شد ملکے چنانکہ شعر خاقانی شروانی ۔

ذات العماد خرم خیرا لبلاد عالم
بیت الحرام ثانی دار السلام اصغر

اوصافِ آنرا لائق می آمد۔ بواسطۂ آن لشکرِ آتشِ قہر صاعقہ آثار صرصر نہیب صفت، وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنٰهَا فَجَآءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا یافت محالِ سرور و مکامن سرِیر خرابا بیابا گذاشتند، غراب البین وحشت بر سر ہر کاخی فریاد در گرفت و از آن ہمہ نعمت و اسباب و اصحاب و اتراب بجز مثل وما بالدار دیّوی و ما بہا دوی نموداری نماند چنانکہ میر معزی گفت

بیت

از روی یارِ خرگہی ایوان ہمے بینم تہی
وز قدِ آن سروِ سہی خالی ہمے بینم چمن
برجائے رطل و جام مے گوران نہادستند پے
برجائے چنگ و نای و نے آوای اغنست و زغن

القصہ اطناب چیست بغداد خراب و ممالکِ عالم بذخائر و نفائسِ آن معمور شد مغولانِ اثاث و اوانیِ زرین و سیمین کہ از مطبخ و بیت الشرابِ خلیفہ یافتہ بودند در اطراف بقیمت شبہ و رصاص بفروختند و ازین جنس در شیراز بسیار اتفاق افتاد و چند کس بدان واسطہ از حضیضِ فقر و فاقت باوجِ ثروت و نعمت رسیدند

لشکر را چنداں نقود و اجناس از اطلس و اکسون و معتّق و دیابیج و محلوبات روم و مصر و چین و خیولِ عربی و بغال نامی و غلمان رومی و الانی و قبچاقی و سراری ترک و خطائی و بربری حاصل شد کہ فذلک آن در عقدِ محاسب وہم نگنجد و از بسیاری زر و جواہر ثمین و نفائسِ امتعہ و قماش و فراشش کہ از خزانۂ خلیفہ و خانۂ نواب و ارکان حضرت و اغنیا و متمولانِ بغداد بیرون آوردند زمین صورۃِ اخرجت الارض اثقالہا گرفت و از تعجب چنداں مالہا۔ قال الانسان مالہا و خلیفہ مضعی جہت آب قراح استنباط کردہ بود و آنرا از زر ناب آتش رنگ مضروب مستنصر و ناصر ملآن ساختہ آنرا نیز بر داشتند و این قضیہ مشہور باشد کہ چون خلیفہ الناصر الدین اللہ دعوت ارجعی را اجابت کرد از وی دو مصنع در ماند۔ نبیرہ اش مستنصر روزے با خادمے کہ محرمِ آن راز بود بر سرِ آن رفت و گفت در اجل ہمیں قدر مہلت میخواہم کہ این زر ہا بدستِ قلّتِ التفات انفاق کنم۔ خادم خندہ زد مستنصر بر آن ترکِ ادب خشم آورد و از موجب خندہ سوال کرد گفت روزے در خدمتِ جدّت اینجا آمدم ازیں دو مصنع یکے ہنوز پُر نشدہ بود گفت مدتِ زندگانی من چنداں می باید کہ این را تمام مالامال گردانم۔ از اختلاف این دو آرزو تعجب نمودم بارے مستنصر آن زر ہا در مصارفِ خیر صرف کرد و جز نام نیک ہیچ از آن باقی نگذاشت و از آیاتِ خیرِ او یکے مدرسۂ مستنصریہ است کہ امروز باتفاق اُمّ المدارسِ آفاق است مقصود ازاین حکایت آنکہ چون نوبت بمستعصم رسید با مساک و تذلق آن مصنع را باز مالامال ساختہ بود لاجرم عاقبت چون تصحیف آن

مضیّع شد و از معتبران روایت است که چهار هزار چهار پای از اثقالِ غنائم و انفال بخیمه رانند. کجا رفت آن ملابس وشی که گرد در کرده بود منفرشے ـ

کاملان دانند که در دنیا نایافت از غم بایافت بهتر و اندوه نیستی از پئے هستی مولم تر غور جور روزگار ناپیداست و باز بهائے حمل و ثور دور دوار دون فلک بے منتها لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيْم بعد از دو سه روز خلیفهٔ عهد وقت اداءِ مکتوبهٔ صبح تحریم نماز بست و بدایت از آیت قل اللهم مالک الملک تو تی الملک من تشاء و تنزع الملک ممن تشاء و تعز من تشاء و تذل من تشاء کرد و چوں از نماز فارغ شد در دعا تفرّع و زاری نمود مشاهدانِ ایں حال و مستمعان این مقال صورة نماز که بندگی معبود بحقاست و معنیٔ آیت که در حقِ ایلخان و خلیفه برهان یافته بود عرضه داشتند هرچند دریں موضع روایات مختلف است چه گفته اند حکم یرلیغ شده بود که او را از طعام ممنوع دارند چوں بطاقت رسید از موکّلان طلبِ غذا کرد این معنی به سمع اشرف ایلخاں رسانیدند ـ ایشاں فرمود تا از آن عاشق رنگ معشوق شمیت محبوب چهره مبغوض سیرت مایهٔ حسد و معادات و مادهٔ بغضا و منادات طبقے مالامال پیش خلیفه نهادند ـ پس او را گفتند اشارة پادشاه روی زمیں بر آن جملت است که ازیں طبق تناول کنی ـ گفت زر را چگونه توان خوردن ایلخان کشورکشای ممالک فرسای بوساطت ترجمان فرمود چوں معلوم است که زر را نمی تواں خوردن چرا بر لشکر و اعوان تفرقه نکردی تا بفدیهٔ جانِ خود و چندین خلایق ما را در آن مشارکت ندادی تا ملک

موروث از تعرّض چنین لشکرے جان ستان خانہ برانداز کہ صورتِ عذاب آسمانی اند مصون ماندی دریں سخن کہ چاشنیٔ حکمت داشت خلیفہ مکنتِ جواب نداشت با دلے چون کورۂ زرگران دم در کشید واز چاہ دیدۂ ستم دیدہ ریاض ذبول یافتہ رخسار را آب داد یعنی۔

بیت

از گریہ اگر کار بساماں نشود
آخر کم از آن کہ آب روئی شود دم

ایلخان در نفی والقایِ او با ملازمان مفاوضت پیوست گفتند اہل اسلام اورا خلیفۂ رسول وامام بحق وحاکم بر دماء وفروج خود می دانند اگر ازیں ورطہ خلاص یابد در حساب باشد کہ از اطراف لشکرہا روی جمع شود واستبناف اعتشاد واستعداد کند وباز تدارکِ آن مہم را بتشمّر رکاب گردون سای وتحمّلِ کلفت صدہزار عنا احتیاج افتد مرد عاقل باختیار فرصت فائت نگرداند وممکنت امکان بخیال معاودت از دست ندہد در زمینے کہ خار وخسک پاشیدہ باشد توقع نیشکر ندارد وسینۂ را کہ بآزار خلیدہ بود از آن بوئے وفا طمع نکند تعذیبِ دشمن را محبسے بہتر از مطمورۂ عدم کجا باشد وتادیبِ اورا تازیانۂ لائق تر از شیبِ مقرعۂ فنا صورۃ چگونہ بندد پادشاہ بقتل او یرلیغ داد عرضہ داشتند کہ تیغ سفاح را خون مستعصم رنگین نتواں کرد پس اورا در نمد پیچیدند وبر عادت آنکہ نمد مالند اعضاء والبعاض متلاشی گردانیدند ورونق امامت بدان صدمت لاشیٔ روح

وجسدِ او بمصعد و مهبط آسمان و زمین فرستادند و مدّت تمکن او ہفدہ سال بود عاقبت اساس خلافت بنی عبّاس منہدم شد و لباس امامت خلاقت یافت

بیت

ستم تنہا نہ بر چون او کسے رفت
درین پردہ ازاین بازی بسے رفت

واین رباعی فارسی ہم درین معنی وقتی برحسب حالے انتظام یافتہ بود و چون وجہ تناسب مقرّر بود محرّر شد

لمؤلّفہ

بر نطعِ فلک چو نردِ غم باختنیست
دیں مرکب روح ازجہاں تاختنیست
بشتاب در امضائِ عزائم زیرا کہ
بد عہدی روزگار بشناختنیست

چوں شمع دولتِ عبّاسیان بسر آستین فرگشتہ شد و روز بخت برگشتہ ابن العلقمی توقّع داشت کہ درمعرض مساعیِ جمیل و لذّ جزیل امداد نواخت در حق او حضرتِ فائض گردد و مصالح حکومت بغداد چون ہر آینہ از نائبے اگزیر خواہد بود و او بکثرت وقوف و بصیرت تمام در کیفیتِ صروف و ضروب طواری مناہج و صنوف مجاری سوانح مخصوص است بوئے مفوّض شود ہمّتِ ایلخانی اورا التفات نفرمود و گفت مطمع صلاح و

مطمح اخلاص ازوی برخاست چوں ولی نعمت خودرا بداندیشید و اضاعت حقوق
واخفار عهد در مقابلۂ اصطناع و تربیت او روا داشته آمد کوچ دادن ما را
نشاید و چون اوّل کسے از لشکر ایلخانی ببغداد درآمد علی بها در بود که دروازۂ حلب
دیا حلّه) را مسخّر گردانید او را سیور غامیشی فرموده باسقاقئ بغداد داد و ابن
عمران را که در مدّت عمر آن آرزو در خاطر نگذرانیده بود راه حکومت
ارزانی داشت چه در مدّت محاصره و اقامت ایلخان بغدادات پسندیده
قیام نموده و لشکر را بتغار از یعقوبه مدد کرده بود و صورت حال او بوقت
مقام ببغداد از طائفه ثقات سال خورده تفحص رفت . غرابت حکایت
او را که از غرائب ایّام است بچنیں روایت کرده اند والعهدة علی الرّاوی
که او از رعاع النّاس بود دور از امل و یاس و فارغ از رفع و جرّ کیس
و کاس خدمت عامل یعقوبه کردی و در نوع کتابت سیه سفیدی چندانکه اسم
سیاه کاری و سفید دستی بروئے اطلاق توانستی کردن می دانست پیش از یک
سال که چتر آفتاب گردش ایلخانی بر سواد دیار عراق سایه انداخته روزے
منوب او در وقت ہواجر و شدّۃ ظهائر که از حرارت لهیب خورشید
حرباء آتش پرست و اخزنا گفتے و از سورت حریق رحیق سلسال در حلق صراحی
و دہن ساغر مزاج نهل و غسلین گرفتے و بتاثیر ہوائے گرم مصراع

پشیزه نرم شدی بر مسام ماہی وال

بر سر تختی قیلوله را فرش استرواح و استنامت گسترده بود و پای در کنار
ابن عمران نهاده شرط ولک و غمزی بجائے می آورد ناگاه یزک لشکر

خواب دو اسپه بر سرِ شهرستان دماغ ابن عمران تاختن آورد و حواسِ ظاهرِ او را سپر پنجۂ تعطیل بازو بر تافت حاکم پرسید که موجبِ دست کشیدن چیست در جواب گفت غلبۂ خواب ۔ بر مقتضئ عادت اعادۂ سؤال کرد که در خواب چه دیدی ۔ گفت" بحاشۂ خیال چنان مشاهده رفت که بساطِ خلافت طیّ شده بودے و رشد دولت مستعصم غنیّ و مقالیدِ حکومت بغداد در قبضۂ ارادت من آمده" چنانکه از تصوّر بے استعدادی استبعاد کنند و قضیّۂ استهزاء در چنین حالتے بر طباع بیشتر مردم غالب باشد پای بر سینۂ ابن عمران زد و او را از تخت نگونسار در انداخت، از گردشِ چرخ شریف انداز سفله نواز و روزگار هنر دشمن جاهل پرور اگر پای مالی سرافراز و گردن کش شود و بمساعدتِ ساعدِ دولت مملکتی او را دست خوش آید حریف خرد داند که قطعاً انگشت اعتراض بر حرفِ او دراز نتوان کرد چه این شیوه از وے مستغرب و مستبدع نیست ۔ باری، هر دو آن ۔ آن قضیّه را اضغاثِ احلام بل مستحقّ اضعاف ملام شمردند و آن حکایت بر طاقچۂ نسیان انداختند ۔ درین حالت که ایلخان عالم محاصرۂ بغداد فرمود ابن عمران نامِ خود بر تیرے نوشت که اگر پادشاه بنده را از خلیفه استدعا فرماید باشد که لشکرِ پادشاه را بکار آیم آن تیر را بدست خبثِ اعراق در کمان اغراق کرده از سرِ بارو بطرفِ لشکرگاه انداخت ۔ بعضے قراولان بر گرفتند و قصّه عرضه داشتند تیرِ تدبیر بر هدف مقصود آمد و این سخن در دل ایلخان کشورستان وقعے یافت

ایلچی فرستاد و ابن عمران را طلب فرمود چون بہیچ حال وجود چنوئی محلّ مضایقت ومنافشت نبود باتّفاق گفتند۔ مصراع

کہن زنبیلے از بغدادکم گیر

اورا بیرون فرستادند در بندگی حضرت عرضہ داشت کہ اگر حکم یرلیغ شود من بندہ چہ یک پادشاہ را بتغار چندانکہ باید مدد دہم ہرچند این سخن دور از تصدیق بود و از قبیل محال می نمود اورا شحنۂ دادند بہ انابیر زیر زمینہا کہ محلّ توریۂ غلّات بود در نفس بعقوبہ و حوالی وقوف داشت نمودند کہ پانچندہ روز بر حسب تعیین یا ساو حوالت بقلم خود لشکر را تغار داد و اگر بدیدۂ اعتبار نگرندبی خلاف این صورۃ تتمّۂ اقبال ایلخان وخاتمۂ خذلان خلیفہ بود۔ چون بغداد مستخلص شد قضاء حق این خدمت را ابن عمران بسیورغامیشی وحکومت مخصوص فرمود و حکم شد کہ ابن العلقمی با او نوکر باشد از کردۂ خود عظیم نادم شد و حریف یاس و خجلت را ممنادم مع ہذا مغولان در اہانت واذلال ابن العلقمی مبالغت نمودند چند روزے درناکامی بہرسوئی تگ وپوئی میکرد و تجلّدی می نمود و باہداب توسّل اطراف تعلّقے می ساخت۔ نہالِ یکیدت ازین جنس ثمر دہد و بنیادِ شرّ و فساد برین وجہ میانِ ابناءِ زمان سمر گردد۔ و راست گفتہ اند پنج طائفہ را اعتماد نشاید دوے زخم یافتہ و پادشاہے ستمکار و دشمنے کہ فروتنی شعار دارد و زنے کہ اظہار وفاداری و ثبات کند و غمّازے کہ بمعایبِ دیگران برائے مصلحتِ خود زبان کشاید

ناقضت

بعد از آن سالها بر سطوحِ حیطان و صحائفِ ابوابِ بیوتات و مدارس و ار بطه باقلام مختلفه و عقایدِ متفقه می نوشتند لعن اللّٰہ من لا یلعن ابن العلقمی۔ نمودند که یکے از اربابِ موالات آن متشیع لفظ "لا" را ازین کلمات کشط کرده هفتاد چوب مجازات را بزدند۔ میانِ مغول طریقے محمود و عادتے مستحسن است که هرگز ایقاق و سخن چین را اعتبار نکنند و بنظرِ اعتماد بر ایشان نه نگرند و اگر احیاناً سببِ جرِ منفعتے یا گوشمال معاندے ایقاقی را تربیت و تقویت کنند و سخن وے در گوش گیرند چون آن مصلحت کفایت شود و آن مقصود در ضمنِ سعایت او بحصول پیوندد او را مانند کلوخِ مستجمر بعد از استعمال خبثی مستقذر دانند و سخنِ او بعلتے مستهتر کمثل الشیطان اذ قال للانسان اکفر فلما کفر قال انی بریٔ منك و پیش قول و قلم او را اگرچه بصدق اقتران یابد مقدارے نهاند نکیف که انواعِ اغراض فاسده و فنونِ ترهات و اکاذیب فقد احتمل بهتاناً و اثماً مبیناً متبیّن گردد و این قضیه بشریعت نزدیک است از آن روی که چون کسے مقدوح و مجروح شد شهادتِ او شرعاً مسموع نباشد۔ مدتِ چهل روز لشکرِ ایلخان بقتل و غارت و تشدید و تعنیف و تخریب دو رود روب و استخراجِ اموال مشغول بودند پادشاه برحشاشهٔ بقایا رحمت کرد و لشکر را از قتل منع فرمود و امرا و شحنکان نصب کرد۔ و صفی الدین عبدالمؤمن که با توغل در فنونِ آدابِ فیثاغورس ثانی و مفسرِ رنات مثالث و مثانی و محیی مراسمِ دوارسِ فنِ موسیقی بود و مصنفاتِ

متقدّماں را متروک گردانید و بر اصولِ پردہائ اثنی عشر چند شعبہ تفریع کرد و
مزلّاتِ اقدامِ مصنّفاتِ سلف باز نمود و در صورتِ عملی چون بالحانِ
محیّرہ از منشئات و معمولاتِ خود غزلی را در پردۂ نوا کشیدی بقولِ راست
بر لبسائط ابو نصر فارابی کہ بازگشت اربابِ این صناعت بدوست جای
گرفتہ بودی و ہر گاہ کہ بہ مشاطۂ زخمہ زلف مرغولِ
اوتار را پیراستہ گردانیدی طبع بازبُد چوں گیسوی چنگ در پای افتادے
و بربط صفت گوشمالِ تعلیم خوردے و برمثالِ دف حلقہ در گوش کشیدے
و نائے مورۃ شاخصُ الابصار بماندے و ہنگامِ استکشاف علمِ نسب
و تالیف از حکمِ مطلق او روانِ افلاطن مذموم شدے و در ضربِ اصول
از خفیفِ اوّل تا ثقیلِ ثانی فرق نہادے و از بقیۂ ذوقِ تقریرش طائرِ
فلک طنینی گشتے و بے سماع و ایقاع بر ہیئتِ موزونِ خود در حرکت
و دوران آمدے۔ در مساقِ این احوال بندگی سریرِ دولتِ پادشاہ
شتافت و از صدر النہار تا وقتِ غروبِ نیّرِ اعظم بیرونِ بارگاہِ فلک
شکوہ ایستادہ بر بط می نواخت و ہیچ آفریدہ نظر بروی نمی انداخت چون
حالِ او عرضہ داشتند ایلخان او را خوشتر از بر بطِ او بنواخت و زخمۂ
بہار او دہ ہزار دینار از بغداد بطریقِ ادرار رسماً بالمسانہ مقرّر فرمود
و سالہا بر او و بر فرزندانِ او آن عارفہ موفر بود۔ چون مالِ جہان اندوختہ
دو دشمن بر انداختہ گشت و دیار و رباع و ما فیہا کندہ و بردہ و سوختہ
و کار بر وفقِ ارادت ساختہ از حکمِ اشارتِ پادشاہ مولانائے اعظم

نصیرالدین روّح الله روحه، فتح نامهٔ که جانِ حکمت در پیکرِ بلاغت زنده داشته است در موجزترین عبارتے و معجزترا شارتے محتوی بر اعلان چنان فتح نامدار و اظهارِ شدید سطوت و مزیدِ اقتدار و تهدیدِ اعطاف سکّانِ امصار و تخویف ولات و حکّامِ اقطار و انذار بشوکتِ استظهار بشامات فرستاد - از بلادِ حلب مکتوبے ردّاً علیهم در جواب تصدیر کردند مُنبی از ثباتِ جاش و رسوخِ اعتقاد و تهدید بمیعادِ قتل و جهاد مبنی بر مکاشفت و معادات و اصرار بر مخالفت و مناوات -

چون جواب بحضرتِ پادشاهِ باقتدار رسید آتشِ غضب موقد گشت و آب روی تسلّی و سکون بر خاک ریخت خواست تا خرمنِ هستیٔ آن دیار بر بادِ فنا دهد - کبد بوقا را باسه تومان لشکر . . . .

. . . . که چون قضاءِ مُبرَم در تنزّل و سیلِ عرَم در تسرّع بود باستخلاصِ شامات روان فرمود و خود از آن مکاوحتِ شاماتِ شین و شنار بر رخسارهٔ حالِ ایشان جاوید ماند چنانکه در عقب این ذکر مسطور میگردد -

استخلاصِ حلب و تتمیمِ ذکرِ شامیان

از حکم یرلیغ شاه زاده یشمت بالشکرے گران استخلاص حلب و تخریب میّا فارقین را در حرکت آمد و پادشاه از ملک کابل که سلطنت میّا فارقین

داشت نیک در خشم بود فرمود که سیلے از طوفانِ سطوت درآن دیار بندند و بارقهٔ
را از بوارقِ هیبت پادشاهانه بدیشان نمایند و شرارِ هستی از سرِ دیار برکشند
سبب آنکه بوقتِ محاصرهٔ بغداد خلیفه از وے استمدادِ انجاد کرده بود
و لشکرے آراسته مددِ اسلام را بفرستاد چون بموضع بشارتہ رسیدند
که مفرقِ طرق و واسطهٔ ناحیتین است نعیِ خلیفه و استخلاصِ بغداد بشنودند
از آنجا صناجق و اعلام را چون رایتِ ادب دریں عهد نگونسار کرده خاک
از سرِ تلهف بدستِ حسرت برآن پاشیدند و مراجعت نمودند شاهزاده
بموجبِ فرمان براهِ میّافارقین لشکر کشید ملک کامل دانست که در
مشتذرِ عجز با شرطِ رهانه دادِ فرهانه دادن مغامرت باشد نه مقامرت نذر
و باعتمادِ تریاقِ اکبر سمومِ افاعی را امتحان کردن تجنّن باشد نه
تطبّب با خزائن و حواشی بقلعهٔ انکلیک و یمانیه که محصناءِ منیع بود و بذخائر
وافر مستظهر توسّل جست اما در نواحی و اعمال که بر ثمر افتاد هرچه در حدِّ
امکان آید از قتلِ سکّان و تخریب مساکن و مواطن و نهبِ رباع بتقدیم
رسید و آثارِ صاعقه در زروع و گرگ در رمه و سیل در اماکن و آتش
در بیشه بنمودند و از آن حدود عازم حلب شدند و بر مدارِ شهر نزول
فرمودند و وفودِ خوف و هراس در محلّ اسرار سکان حلول کرد و امداد
بهوزی بسرعت رحلت، قطّان آنجا بناکام در مطاوعت بربستند و
از حصار زبان تیر گشاده داشت هیهات پشه با بادِ عاصف مبارات
کجا یارد نمود و تا بانجه با تیغ و تیر چگونه دست برو نماید بعد ما که

چند روزی کوششها کردند عاقبت در تاسع شهر مذکور شهر بقهر گرفتند مغولان در شهر ریختند و قتلے بیمناک را ارتکاب نموده بتاراج و غارات وسبی واسر که عادات معهود ایشانست مشغول گشته حلائل جلائل اسلامیان که از شعاع ابن جلائل از سواد سایۂ خود چهره را بپیرایۂ تجمل و وجل می بستند چون آفتاب هردری و هرجائے شدند و سایه کردار از پے عفاریت طواغیت روان عنایف سارۂ سیرۃ عصامی عصمت آسیه اسوۃ را در مجلس معاقرت با خدواعطاء کاس اقامت و اجلاس میکردند اے بسا صبایاء ماه وش که سبایا گشتند وعواتق محجلات که پیش برادر و شوهر در معرض فضایح آوردند بارے چندان غنیمت یافتند که از بسیاری دینار و جوهر و اثواب و وثیر و نفایس کثیر در میزان اعتبار ایشان قیراطین وزنی نداشتند خزانۂ مشحون بقناطیر زر و سیم وعقود جواهر و در یتیم و اقطاع لعل آبدار و زبرجد زبرجد وعقیق شقیق رنگ و یاقوت ناب در دست تصرف خزانچیان شاهزاده آمد که در و دیوار کاشانۂ وہم بدان مرصع گشت بضبط و حفظ آن جهت عراضۂ خدمت پدر اشارت فرمود چون کار قتل و سبی مردم و تخریب شهر و نواحی و تحصیل غنائم از صوامت و سوائم بنهایت کشید عزیمت انتهاض رایت و نقلت لشکر بر استقرار و وقوف غالب شد بعد از آنکه مسافت مراحل را بقطع رسانیدند و اجزاد اضلاع زمین از زخم سنابک مواکب حنین بچرخ هفتمین شاهزاده بخدمت تحت

پدر خرامید و خزانه بعرض پیوست محلّے مرضی و موقعے عظیم یافت و تا زمان سُلطان احمد بقایاءِ آن خزانه موجود بود و در عهدِ ارغون خان از زادۂ یم دُر دانۂ یتیم چون پسرِ مریم در قبّۂ کلاه ترمیص کرده داشت و زنِ آن دو مثقال و چهار دانگ - روزگار ایهام رامیگفت " کسے مریم رانگوید این دُرِ یتیم از کجا آوردۂ " تزئین و ترشیح آنرا بر شیخ الاسلام جمال الدّین عرض کرد یعنی نظیر و توام این راطلب توانی داشت - پس فرمود که از جبّاتِ خزانه حلب است - امّا از طرفِ دیگر چون کید بوقا بالشکر توجّه نمود از انتشار صیب سطوت و هجوم لشکر ایلخانی نواحی شام چون دلِ مهجوران از صبر پرداخته شد ارباب دِمشق در آن نزدیکی بتواتر خبر اقدام و اقتحام آن لشکر جهان آشوب معلوم کرده بودند و تخریب بلادے که نظائر آن بود عمدۂ تجربیت احوال و عروۂ تمسّک اعمال خود ساختند و باشارتِ ملک ناصر اکثر قطّان آن اقطار را ز امراد لشکری و ارباب تموّل و استظهار عازم حدود مصر شدند و بوادی رمل که حایل و حاجز است میانِ سرحدِ شام و مصر ماوراءِ شطِ نیل بر مثالِ طریقے ممدود ملتجی و همّت بر استمداد و استبداد مقصور داشتند و ملک ناصرالدّین نبیرۂ ملک اشرف بود که رباعیّاتِ او در صیاغت اوزانِ پارسی و صناعت لطف و سلاست کانَّ یسری مسری الخیال و یجری مجری الامثال وان کان بلا امثال بقایاءِ اقوام و مشقی چون مجال مجادلت و مقام و مقاومت نداشتند و ندیدند مشائخ و معارف با صناجق و علم و مصاحف

رحمت نامۂ قدیم اعنی کلام ملک کریم مراسم انقیاد را استقبال و تلقّی کردند
واز غلبات بطش وغلیان بأس بالتمام طریقۂ مهادات و مهادنت توقّی
نموده نواصی خضوع بر خاک مطاوعت نهادند و در مقام استسلام شهر را
تسلیم کردند۔ کید بوقا با لشکر در شهر رفت و خزائن و قلعه در قبضۂ
تصرّف و حیّز تسخیر آورد۔ چون مدّت هفت ماه عراص ممالک قبّتہ الاسلام
مراکز رایات استیلا و مخیّم حشم محتشم او شد سلطان مظفّر که در آن حال
قهرمان قاهرۂ او بود بر عزم ازعاج کید بوقا با دوازده هزار سوار که هر یک
سوار ساعد مبارزت و مغفر تارک شجاعت دو شاح صدر قلب شکنی
و تیغ خون ریز صفدری بودند۔ عنان گرای شد کید بوقا چون معلوم
کرد که بدین قصد ے می پیوند د شرّ را آیین و پیشۂ خود ساخته بمبضع
خدلیعت شرائین حیاتِ ایشان را فصدے کردند خزینۂ موجود را
بازن و فرزند بقلعۂ دمشق فرستاد و خود با لشکر مستقبل ایشان
شد و در سر حدِّ بیابان نزول کرد مصریان مواطاة کردند که از ماوراے
رمل دو روزه راه بر دند و بغتۃً عطفۂ نمایند و از جاهاءِ سفید
بر آیین لشکر تتار بیرقها آشکار گردانند و چون این نشانه ظاهر
شود۔ شامیان نیز از مکان و مکامن در حرکت آیند و لشکرِ مغول را
سرکوبی بلیغ و دستبردی بنام که آثار آں تا جهاں باشد پایدار ماند
بنمایند بدین میعاد لشکر مصر از طرف وادی رمل اجتیاز کردند شامیان
در مرصد انتصار و موعد انتظار و اختبار عازم و حازم ایستادند

بالتزام

ولشکرِ مغول از سرِ غرور و فراغ در عرصۂ صحاری و رفارف راغ خیام را اطناب و از ساغرِ می ناب کشیدند مراکب را خلیع العذار مشمر گذاشتند وصوت غناءِ مالوف برداشته آمن از طلایه و پاس و غافل از نوازل قہر و باس زمانی که متکفل فتح سراپایِ حزب اللہ و ہتف و حزب لشکر پادشاه بود بیرقہاءِ سفید مصریان ظاہر شد مغولان چون علامت لشکر خود دیدند گمان بیگانه نبردند و بجای ساکن می بودند تا از حوالی صفوف جیوش با جوش و خروش چون محیط دائره بیکدیگر پیوست و فجاةً دفعتہً جملہ جملہ آوردند ایشان برخی پای بستۂ خواب و بعضے مشتغل بمناولت و مداولت کاسات شراب فوج فوج از گوشہا مستعد می شدند و سلاحہا بر خود راست می کردند و روی بجنگ می آوردند ہمچنانکه فراش خود را بر شعلۂ شمع زند ناچیز می شدند۔ پردلان بطعن و ضرب و رشق و مشق و ہتک و فتک دست یازیدند چون الف واحد رمح از کف ابطال مانندِ نون تثنیه در اضافت ساقط شد جمع کماة تیر را ہمزه صفت بنون تاکید کمان چون غمزه و ابروے یار دریکدیگر پیوستند۔ در حال تیغ ماضی با ستقبال ارواح می رفت و مصدر سینہا را بسہام معتل مثال۔ صحیح اصابت مشتق می گردانید و دانۂ دلہا را اجوف می ساخت۔ خطباءِ اسیاف مصری بر منابر اکتافِ مغول آیة اللّٰہم اقتل کفرة اہل الکتاب الذین یکذبون رسلك ویصدون عن سبیلك ویدعون معك الہاً آخر خواندن گرفت عاقبت الامر کید بوقا با تمامت لشکر زخم لتوت آن توت

وضرب حسام آن لشکر ضرغام ارغام پلنگ انتقام بر لبساط مضارب عرضۂ معاطب گشتند اَللّٰھُمَّ مگر معدودے مجروح کہ خبر آن مقتلۂ شنعا وداہیۂ فحشا بحضرتِ ہولاکو خان آوردند۔

بیت!

ہمہ لقمہ شکر نتوان فرو بُرد گہے صافی توان خوردن گہے دُرد

ازآن تاریخ باز خشونت لشکرِ اسلامیان وشدّۃ مناعت وکمال شجاعت وفرط تہوّر شامیان وثبات قدم ولطف احتیال ایشان در موقف منازلت ووقاف مناجزت مغلول را معلوم شد پس ملک مظفّر اشارت راند و خزانہ کہ در قلعہ بود با زن وفرزند کیدبوقا در قبضۂ تصرّف وقید اسر آورد وتمامت حفّاظ وحرّاس قلعہ را بواسطۂ مطاوعت ومخاصنت کفّار بے آنکہ تیغ مصری بعقیق مذابی کہ مجاری آن اوعیۂ عروق است ملوّث گرداند بخراب آباد عدم فرستاد وایشانرا از بالاءِ قلعہ بنشیب انداخت وپیش ازین حال دمشق وحلب ومضافات دیار شامی از عداد مصر خارج بود چون ملک مظفّر را دیباچۂ صحیفۂ حال برقوم این فتح آرائش یافت گفت این دیار بزخم تیغ آبدار از تصرّف کفّار انتزاع یافتہ باید کہ مضاف ممالک مصر باشد عطوفے کہ عواطف والطاف واصناف آلاءِ او از سنِن مِنَن وسُنّت مِنّت مبرّا است بسعی یک چاشت ممالک شام را کہ در آفتاب گردش شہرتے موفور دارد ملک مظفّر را ارزانی داشت

ذکرِ استخلاص میردین بوساطت اقبال وتدبیر امیر شماغر نوئین

در سیاقِ این احوال شماغر نوئین از حکم یرلیغ آسمان مکان ایلخان با لشکرے انبوہ جہتہ استخلاص میردین و آن حدود نامزد گشت درآن حال سلطان ملک سعید بود و پسر خود را ملک مظفر در حبس و بند میداشت چوں قلعۂ آنجا با قلّۂ سما در رفعت ہم رازی و با سدِ اسکندر در مناعت انبازی میکرد بتحصّن آن استظہار افزود و اسباب مدافعت و مکافحت را مہیا گردانید شماغر با لشکر مضرب خیام و موضع مقام اختیار کرد و او امیرے بود از شجعان اتراک بفرطِ رجولیّت و فروسیّت ممتاز و با آنکہ تیر او مسافت سی صد قلاج می رسید از منتصف بالائے قلعہ نکول می کرد پس سیوک و قتقتای و نغور براہ ایلچی بمیردین رفتند و از زبانِ پادشاہ گفتند ممالک شرق و غرب کہ در مدّۃ خروج این لشکر کشادہ شد و اسباب دمار و بوار کہ معادیا و معاندان را آمادہ گشتہ مذکّرے مقنع و ناصحے مشفق بل منذرے شنیع و زاجرے فظیع است۔ اگر بر تمرّد اصرار نمایند و بحصانت سنگی بر ہم نہادہ پناہ ہند و بادِ غروری بدماغ خود راہ دہند بعاقبت ثمرۂ آن تخریب دیار و تضییع اموال و دما خواہد بود و اگر بہ ایلی و انقیاد تلقّی کنند زن و فرزند و مال و خواستۂ چندین مسلمان در حصن امن و وقایۂ امان بماند۔ مصراع

زین هر دو کدامست اختیار ست بگیر

بواطن سلطان سعید از ترعید صواعق مخالفت و ابراق بوارق هیبت متزلزل و متقلقل شد ایلچیان را تمکین و نواخت کرده عقدهٔ نقار بگشاد و در عناد بر بست و براه مطاوعت درآمد چون ببندگی حضرت بانواع تحف و هدایا تشرف جست او را با هفت وزیر که فلک مملکت او را هنگام تدبیر بمثابت هفت اختر سیّاره بودند و روزگار اعادی را روز دفع مکاید هفت اخگر نیّاره بیاساء رسانیدند پس ملک مظفر را از مجلس بمائس سرور رسانیدند و قائم مقام پدر و ملتزم باج و خراج شد و تا آخر عمر بخدمات پسندیده در خدمت آروغ میمون قیام نمود و باسقاقی میردین هم بر آن ایلچیان که نام ایشان در مقدمه ثبت افتاد مقرّر گشت۔

ذکر موجبات وحشتی که میان هولاکو خان و برکه اغول واقع شد

بوقتے که پادشاه جهان گیر چنگیز خان بر ملوک و ممالک عالم قادر و مالک گشت واطراف واکناف را بر پسران چهارگانه جوجی خان چغتای اوکتای تولو قسمت میفرمود و منازل و یورت‌ها را در چهارسوی گیتی تعیین

چنانکه مستخرج روزنامه دها و مستصوب شهامت بی منتهی او بود و تفاصیل نواحی و بلاد در تاریخ جهانگشای مسطور و مذکوراست جغتای را عرصات منازل از حدود ثغور ایغور تا تخوم سمرقند و بخارا معیّن شد و مقام مالوف او در پیوسته در جوار المالیغ بودی و اوکتای در عهد میمون پدر چون ولی عهد سلطنت خواست بودن هم حدود المیل و قوباق که تخت گاه خانیت و سرهٔ مملکت بود مقام داشت و تولو را یورت مجاور و ملاحق او کتای بودی و از اطراف قیالیق و خوارزم واقصی سقسین و بلغار تا ثغر در بند و باکویه در طول بنام پسر مهین جوجی موسوم گردانید و ماورای در بند که آنرا دمرقبق گویند دائم موضع مشتاه و معهد تمشتاب لشکر او شد و اچانا تا اران تاختن میکردند و میگفت اران و آذربیجان نیز داخل ممالک و منازل ایشانست بدین موجب مواد منازعت و امداد مخاشنت از طرفین تعاقب گرفت و در زمستان سنهٔ اثنی وستین و ستمایه چون زرگر تقدیر رود در بند را مانند سبیکهٔ سیم گردانیده بود و پوستین پیرای شتامی بر اندازهٔ طول و عرض اطراف تلا دو ها دلباس قاقمی بریده وسطح اعلاء نهر بمقدار یک نیزه چون اجزاء سنگ مصمت شد بحکم برکه اغول لشکر بی مغول ناپاک تر از عفاریت و غول زیادت تر از قطرهٔ باران بر آن آب فسرده چون آتش و باد بگذشتند و از صهیل و صلیل جیاد و اجناد طبقهٔ ساهرهٔ زمین پر اصطکاک و خروش ور عد و لمعان و بریق برق گشت آتش خشم افروخته تا لب آب کور بیامدند هولاکو خان دفع شر

شتر ایشان را با لشکری آراسته پذیره شد. بعد از مصاف و مقاتلت
ایشان را منهزم گردانید و همچنان از عقب لشکر می کشید در دربند باکویه باز
عرصهٔ محاربت بگستردند و اقدام اقتحام فشردند و از لشکر برکه بر که و منه البقا
نرفت تا خلقی تمام بقتل آوردند و باقی مغلوب گشته عنان انهزام براه دادند
هولاکو خان لشکر را اجازت انصراف نداد تا بر روی آب که یخ گرفته بود
عبور کرد بی تحاشی، همچنین روز بروز مراحل یاغیان منازل لشکر ایلخان
می شد چون در عرصهٔ ملک شهزاده نزول فرمود برکه اغول را از انکسار
و انضجار لشکر خود و غلبه و استیلاء پادشاه دشمن مال نائرهٔ غضب
برافروخته شد حکم فرمود که تمامت لشکر از هر ده هشت نفر مترکب شوند
و مساجلت و مقاتلت را مرتکب مغافصة بر سر لشکر ایلخانی رسیدند و راه
مهادنت و مواساة بربستند و دست مطاولت برگشادند تا عرصهٔ دیار
خود را از شوائب تغلب و تعدی بیگانگان مصفی و منزه گردانیدند
ایشان را ازعاج کرده چند منزل از عقب معاقبت کردند چون پادشاه
اعادی سوز بمعسکر اقبال خود خرامید امید اشارت فرمود تا اتباقان برکه اغول که
در تبریز بمتاجرت و معاملت اشتغال داشتند و بی حد و قیاس اموال
تمامت را بیاسا رسانیدند و مال آنچه یافت خزانه را برگرفتند بسیار
از آن جماعت بودند که پیش معارف تبریز مودوعات و بضاعات داشتند
بعد از سپری شدن ایشان آن مالها در دست مؤتمنان بماند برکه اغول
نیز مجازات را تجار دیار ممالک خانی بقتل آورد و همان معامله

با ایشان کار بست راه صادر و وارد و مسافرت ارباب تجارت چون
کار هنرمندان یکبار بسته شد شیاطین فتن از شیشهٔ زمن جسته و درین نزدیکی
قوبلای قاآن ایلچی فرستاد و شمارهٔ بخارا تازه گردانید از جمله شانزده هزار
که در نفس بخارا معدود بودند پنج هزاره بباتو تعلق داشت و سه هزار بقوتی بیکی
مادر هولاکو خان و باقی بالغ قول یعنی دلای بزرگ موسوم بود تا هر کس
از اولاد چنگیز خان که بر سریر خانیت استقرار یابد آنرا بخاصه حکم کند این پنج
هزار باتو را تمامت بصحرا راندند و زبان صفائح بیض که برید منایاء
حمر است پیغام اجال برایشان خواندند و بمال و زن و فرزند ایشان هیچ
ابقا نرفت و چون قاعدهٔ المحبت یتوارث والبغض یتوارث در نظر
عقل ممهد است بعد از گذشتن برکه اغول پسرش منگو تیمور قائم مقام
گشت و با آباقا خان بساط مخالفت قدیم مبسوط گردانید و میان
ایشان چند کرت کر و فر اتفاق افتاد و یک نوبت سی هزار سوار تیغ زن
نیزه گزار از آن آباقا خان بوقت مراجعت و عبور بر روی آب چون
اجزاء یخ متلاشی شد تمامت غرق گشتند و حاصل ایام حیات
را بر تختهٔ یخ منقوش گردانید بعد از آن آباقا خان را چون کثرت لشکر و
جسارت ایشان معلوم شد ازین سوی در بند دیواری کشیدند
و آن را سیبا گویند تا مداخلت و مکابرت آن لشکر جهان آشوب
متعذر گشت و این معادات قائم و دائم بود و تجنب و تحرز بین الجانبین
برقرار تا عهد دولت کیخاتو خان چون تقتای وارث مملکت منگو تیمور

گشت بتواتر رسل و تجاوب مراسلات راهِ تجّار وار تا قان گشاده شد و اسباب سلامت و امن ممتاز ان آماده و مملکت اران از کثرت عرابات و برده و اسپ و گوسفند در تموّج آمد و متاع طرائف آن اطراف بعد از انقطاعِ چند ساله سمتِ اتساع یافت

ذکرِ رصدِ مراغه

چون پادشاه مملکت گیر هولاکو خان کار بغداد و اعمال موصل و دیار بکر را بحکم قاطع تیغ بتفصیل رسانید و آن نواحی مستصفی شد و سرحد مملکت روم ازسرحدّ و یمن حدّ و نجدت همتِ پادشاهانه مستخلص و محفوظ گردانید و اطراف مسالک و اکنافِ ممالک را بتقلّد و لان مهابت کامل و قرا و لان سیاست شامل سپرد و لشکرها در هر ثغری تعیین فرمود و ازین امور فراغے حاصل آمد مولانا سلطان الحکماءِ المحققین نصیر الملّة والدّین الطّوسی اعلی الله درجته و لقّنه یوم الحساب حجته در بندگی تخت سلطنت عرضه داشت که اگر رای غیب دان ایلخان منصوب باشد از برائے تجدید احکام نجومی و تحقیق ارصاد متوالیات رصدی سازد و زیجی استنباط کند و با صابت فکر دور بین و رای هندسه کشای احتیاط ایلخان را از حوادث مستقبلات شهور و اعوام و احکام محاولات خاص و عام اعلام واجب داند و تسییر طالع و تقسیم مطالع و توجیه سالهاء

فردایه کند و بعد از امعان نظر در وتد مائل و زائل که عطایای کبری و وسطی وصغری بدان منسوب است و باز جستن هیلاج و کدخدا و خداوند بیت و شرف و مثلثات و حدود و حظوظ وجوه کواکب پادشاه را کیفیت امتداد عمر و حال نفس و بسطت و بقاء ملک و توالد و نسل و اروغ و حقیقت آن باز نماید- این سخن موافق مزاج و مزید حسن اعتنای ایلخانی گشت و تولیت اوقاف تمامت ممالک بسیط در نظر صائب او فرمود و یرلیغ داد تا چندان مال کی مؤنت استعمار و مکنت مصالح و اسباب آنرا کافی باشد از خزانه و اعمال بدادند و بحکم فرمان مؤید الدین عرضی از دمشق و نجم الدین کاتب صاحب منطق از قزوین و فخر الدین مراغی از موصل و فخر الدین اخلاطی را از تفلیس احضار کرد و در مراغه از طرف شمالی بر سر پشته رفیع رصدخانه بنا فرمود در کمال آراستگی و ذلک فی شهور سنه سبع وخمسین وستمایه و صنوف دقایق حذاقت در فن نجوم و مهارت در علم هیئه و مجسطی و ارصاد کواکب بجای آورد و تماثیل ممثلات افلاک و تدویرات و حوامل و دوایر متوهمه و معرفت اسطرلاب نقا و یم منثور و مکشف کرد و منازل ماه و مراتب بروج دوازده گانه بر هیاتی ساخته شد که هر روز عند الطلوع پرتو نیر اعظم از ثقبه قبه بالایی بر سطح عتبه می افتاد و درج و دقایق حرکت وسط آفتاب و کیفیت ارتفاع در فصول اربعه و مقادیر ساعات از آنجا معلوم می شد و تشکل کره زمین در غایت دقت نظر بپرداخت و بخش ربع مسکون بر اقالیم سبع و طول

ایّام و عرض بلد و ارتفاع قطب شمالی در مواضع و صورۃ وضع و اسامی بلدان و هیآت جزائر و دریا ها روشن و مبرهن گردانید چنانکه گوئی کتاب ممالک و مسالک از نسخۂ حواشی آن فراهم آورده اند و زیج خانی بنام پادشاه تصنیف کرد و چند جدول و نکات حسابی که در دیگر زیجات متقدمان چون کوشیار و فاخر و علائی و شاهی وغیرہا موجود نبود در افزود امّا در استخراج طالع سال از زیج خانی بنسبت مستخرجات زیجات قدما تفاوتے حادث می شود و سبب آنست که اوج آفتاب از اوّل ملک یزد جرد اثیم ۱۸ دقیقه ۳۱ ثانیه بود و امروز در زیج بتّانی و کوشیار و دیگران ۲۸ دقیقه ۴۲ ثانیه اعتداد می کنند و در زیج خانی ۲۸ دقیقه ۲ ثانیه چنانکه چہل ثانیه نقصان کرده یعنی بارصاد چنین یافته لاشک در عمل استخراج طالع چہار درج تفاوت میکند چه حرکت وسط آفتاب در حرکت شبانروزی درجه ایست بتقریب باری هنوز عمارت رصد تمام نشده بود که اجل موعود از مرصد کمین بکشود و ہلاکو خان در شهور سنه ثلاث وستین وستمایۂ مغاک خاک تودۂ فانی از فراز تخت خانی عوض یافت۔ بر آئین مغول و خمۂ ساختند و زر و جواہر وافر آنجا بریختند و چند دختر فروزان چون اختر با حُلی و حُلل و اکلیل و کلل ہم خوابۂ او گردانیدند تا از وحشتِ ظلمت و دہشت وحدت و مضیق مضجع و مقام و حریق و عذاب و ایلام مصون ماند و خواجه نصیر الدّین طوسی رحمۃ اللہ در ذکر تاریخ آن گفته

بیت

چون هولاکو ز مراغه بزمستان گه شد | کرد تقدیر اجل نوبت عمرش آخر
سال بر ششصد و شصت و سه شب یکشنبه | که شب نوزدهم بد ز ربیع الآخر

کجا شد آن کمال رُوعت و جبّاری و مزید سطوت و کامگاری و حشمت حشم کشور گیر و کلاه گوشۂ نخوت آسمان فرسای تا حائل قضائے آسمانی و حاجز مقادیر یزدانی گشتی یا چندان خزائن و دفائن بفدیہ درمیان نہادے و یک ساعت تاخیر و مہلت یافتے بیت۔

بزخم تیغ جہان گیر و گرز قلعہ کشای | جہان مسخّر من شد چو تن مسخّر رای!
بسی حصار کشادم بیک کشادن دست | بسی سپاہ شکستم بیک فشردن پای!
چو مرگ تاختن آورد ہیچ سود نکرد | بقا بقای خدا ایست و ملک ملکِ خدای

جلوس خان عادل آباقا بر تخت خانیّت و سریر دولت سلطنت

چون مدّت عزا سپری گشت و برسم مالوف روز ہائے متتابع روان او را آمش فرستادند در تفویض کار خانیّت بیکے از اولاد مفاوضت و مسارات پیش گرفتند دوازدہ پسر کہ ہر یک بر سپہر خانیّت برجی بودند تابان و در چمن شاہی سہی سروے گر ازان داشت آباقا بشمت تخشین

منگو تیمور بر دار او جائے نکشین نکو دار چو شکب قنغراتای لیسو دار چو مغار امّا
حاکم محکمۂ ازل خاتم عدل و صارم فضل بسیار و یمین بایمن و یسار آباقا مقرون گردانیده
بود و امارات ملک داری و مخایل بختیاری از ناصیۂ ہمایوں او لامع می نمود ارغون
آقا با الجبای خاتون و دیگر خواتین و شہزادگان و نوئینان بر تذکرّ
احکام چنگیز خان توفر کردو بعد ما کہ ایلچی بحضرت قبلاقاآن اعلام واقعہ
و استعلام مصلحت خانیت را رواں کردند باتفّاق خط دادند وہم داستان
شدند کہ مطاوع او امر قضا مضا و متابع زواجر فلک مطیع آباقا
باشند پس بقول قامان و تنبیہ احکام منجمان در اواسطہ شہور سنہ
ثلاث و ستیّن و ستمایۂ آباقا در ساعتے چون طالعِ خود مسعود و زمانی بمناہج
امانی موعود پائے فلک فرسای را بر دست سلطنت و متکاءِ اقبال و گاہ
غم گاہ طرب فزای نہاد، عقل کل زبان بہ ثناءِ فایح و دعاءِ فاتح
برگشادہ می خواند۔

قطعہ

زاقتضائے عقل فعّال آنچہ صادر می شود
منہیان خاطرت از سرّ آن آگاہ باد
صاحب جدی ار نباشد پاسبانِ قصر تو
آنکہ منزل دلو دارد مسکنش در چاہ باد
مشتری در بحر نہرت گر وطن سازد چو حوت
ہر دم از قوسش خدنگے بر دلِ بدخواہ باد

ترک چرخ ار دشمنت را خون نریزد چون حمل
نیش زہر آلود عقرب بر دلش ناگاه باد
آفتاب ار چون اسد با دشمنانت دشمنست
تا ابد بر تخت گاه چرخ چارم شاه باد
زہره گر با دوستانت ہمچو میزان راستست
از نہیب ثور او شیر فلک روباه باد
تیر اگر جوز اصفت در خدمتت بندد کمر
خوشۂ او توشۂ راهِ مسیح اللہ باد
در قمر آہنگ کثر راہی کند خرچنگ وار
در طریق آسمان چون میرود گمراه باد
راس اگر پائے تو بوسد مشتری باد اباوج
در ذنب گردد مطیعت ہمچو راسش جاه باد

تمامت شاه زادگان بنوبت کمر در گردن انداختہ ہفت کرّت آفتاب را زانو زدند وکار طوی را چون فردوس برین از جمال خواتین مانند حورعین برآراست، ساقیان از آن جوہر سیّال۔

لمؤلفہ

بادۂ صافی ترا از نور خرد در دماغ
کز صفت ساغرش پیکر جان بنگری!
چون بقدح در چکد از اثر آن شود

ساحت چشم ارغوان مغز خرد معنبری؛
بنصفی و ساغر و کاسات و طاسات سیم و زر می پیمودند و مطربان خوش آوا
ورسیلان بلبل نوا از زبان سلطنت برین غزل هنرجی ترنّم کردند۔

بیت

بمیدان وفا یارم چنان آمد که من خواهم
ز دیوان هواکارم چنان آمد که من خواهم
ز دفتر فال اُمیدم چنان آمد که من جستم
ز قرعہ نقشِ پندارم چنان آمد که من خواهم

واین رُباعیٔ ملمّع که از گفتار بلبل و دیدار گل خوشتر و دلکشا تراست بقولی راست
تالی آن ساخته

شعر

الورد کاصداغ احبّائی یفوح   والبلبل فی الروض علی الورد ینوح
بادوست نشسته خوش بهنگام صبوح
کو مطرب و باده تا دهم داد صبوح

چند روز بمداومت کاسات مدام و مشاهدۂ بتان گل اندام اشهباز عیش و
عشرت در دام کام می آوردند و روز مراد یابی بشب اُنس و استیناس
می پیوستند و چون مُحیّاءِ دیبا رنگ از تاثیر حُمیّاً گلگوں می شد و در تجاویف
دماغ سو صورت اطراب شراب جوهر خودی نمود۔ انجمن ثریّا انتظام۔
تفرّق بنات النعش می گرفت و بازه حالی که خروس زرّین بال صبح

پر بفشاند و برسم صبوحی خروش بر آورد آب کار دولت و کار آب عیش و مسرّت را۔

بیت

پنجۂ ساقی گرفت مرغ صراحی بدام
زآتش صبح اوفتاد دانۂ دلها بتاب
صبح ہمہ جان چو می می ہمہ صفوۃ چو صبح
جرعہ شدہ خاک بوس خاک ز جرعہ خراب

بدین صفت و نسق طول ایّام و لیال در مراد و کام می گذاشتند، بموافقت حسن آن جشن در مجلس بہار بر کنار جویبار لالہ نیز جام لبالب بدین از اشک مدرار سحاب می گردانید و سوسن ساکنان خاک را بشارت نوروز جہان افروز می داد۔ گل ہمہ تن روی و نرگس ہمہ تن چشم شدہ و سنبل و بنفشہ از غیرت و رشک زلف و گیسوی یار در تاب و خشم اطراف سہل و جبل از سبزہ و ریاحین نمودار کارگاہ ششتری و طیرہ دہِ خامۂ آزری سلسال غدیر حاکیٔ عذوبت سلسبیل گشتہ و غضارت و نضارت باغ و راغ بریاض فردوس ہادی سبیل فاختہ بتجنیس و تسجیع از گفتۂ کاتب خوش نواختہ۔

شعر

پر از غلغل رعد شد کوہسار
پر از نرگس و لالہ شد جویبار
ز لالہ نہیب و ز نرگس فریب

زسنبل عتاب وز گلنار زیب

مشاطۂ صبا گاہی زلفِ بنفشہ را تاب می دادو گلغونۂ ارغوان بر چہرۂ نوعروسِ اغصان می کردو نرگس مخمور مستانہ۔

بیت

تا کاسۂ پادشاہ عادل گیرد

برفرق ززرِ ناب ساغرمی داشت

علیٰ ہذا کار عیش بنہایت کشید و اسباب لہو و طرب بغایت ملالت انجامید ہمت کان یمین دریا یسار ایلخانی شاہ زادگان زالعوارف شاہانہ وعواطف خسروانہ مخصوص فرمود و نوبینیا نرا چون ارغون آقا و الکان و پدر شکتور و برغان اغول و امیر سانسز و شیرامون پسر جرماغون و دیگر امراءِ تومان و ہزارہ وصدہ و دہہ فراخور حال و اندازۂ مراتب بنواخت و اشغال و رتبت ہر یکے چنانچہ معہود میدانست و تا غایت در صدو و معرض آن بودند مقرر و مسلم داشت و ایلچیان چون عقاب در پرواز بر نشیب و فراز و مانند برق در مسیر و جواز روانہ فرمود با یرلیغہا متضمن نوید بخشایش و متکفل مزید احسان و بخشش و چریک ثغور اطراف روم و بغداد و موصل و در بند معین کردو برادر خود شہزادہ تبشین را در خراسان بر جائے خود بنشاند و در سیاست ملک و محافظت و رونق سلطنت و توفر بر روعت خانیت و کمال انصاف و معدلت تا حدی مبالغہ نمودکہ۔

بیت

بدان دین و داد و بدان رزم و بزم
بدان حزم و عزم و بدان رأی جزم

از خانان سلف و سلاطین کامگار حکایتہ نکردہ اند و در اندک زمان بواسطۂ تائیں جہانیان و نشر نعمت راحت و امان۔

بیت

جہان چون بہشتے شد آراستہ پر از رنگ و بوی و پر از خواستہ

در عہد خانیت او کہ تاریخ روزنامۂ عدل و آرامش و عنوان رازنامۂ بذل و رامش نمود چہار تن معاصر افتادند در چہار فضیلت و معانی مشتہر ع

ہر تنے را در صفت جائے دگر

یکے مولانا اعظم نصیر الدین محمد طوسی کہ در کمال حکمت و علوم ریاضی و اخلاق مصراع

ز ارسطالیس و بطلیموس و افلاطون یونانی

در گذشت دیگر وزیرے چون صاحب دیوان شمس الدین کہ کلک زرین سیمای زرین رائیش بر دیباچۂ دستور وزارت سہ

کان فیہا غایتہً بل آیتہً کان فیہا مبدعاً بل معجزاً

رقم زد سیوم عیسیٰ نفسے در فن موسیقال و آلانی ساحر البیان فی تفسیر المثالث والالحان چون صفی الدین عبد المومن الارموی کہ تا جہان باشد بلبل زبانہا بر گلبن زبانہا نوای مصنفات او بقول راست بر ساز خواہند زد۔ چہارم خطاطی چون جمال الدین یاقوت کہ ع

یغرس الدرّ فی ارض القراطیس

صفت بنان او زید سوغونجاق نوئین را راه نیابت و حکومت ممالک
ارزانی داشت و تخصیص تمشیت مہمات بغداد و فارس در نظر اہتمام
او فرمود و انصاف میرے عاقل و عادل بود و در ضبط مصالح و ربط مناجح
امور قاعدہ نہاد کہ ذکر آن بمرور دہور خافت نشود و دست حدثان روزگار
باطراف و حواشی آن راہ نیابد و منصب صاحب دیوانی ممالک
بر قاعدۂ زمان ہولاکو خان بصاحب عادل شمس الدّین محمّد بن الصاحب الدّیوان
بہاالدّین محمّد الجوینی نور اللہ تربتہم و بیّض غرّتہم تفویض کرد
و آبا عن جدّا زصنا دید صید و اعاظم اکارم و اکابر مشاہیر خراسان بودہ بسالت
جرثومۂ شرف و اصالت ارومۂ جلال و نباہت عرق کریم و نزاہت
اصل نبیل خاندانِ دولت یارِ ایشان۔ کہ محطّ آمال و محطّ اقبال و محطّ
افضال و مرتع روایع فضل و مربع بدایع علوم و مشرع حسن اخلاق و مصنع
طیب اعراق و مفزع اصحاب استنجاد و مترع ابواب استرفاد بودہ عالمیان
را مثلی سائر است و چون نور آفتاب از مطلع خراسان در اقطار آفاق
ظاہر و متطایر و بحقیقت در زمان دولت ہولاکو خان کہ مشتعل آتش
استیلاءِ مغول و مصطبح تباشیر غلبۂ بیگانگان بود در محافظت قواعد
دین سیّد المرسلین و ازاحت مواد شرّ و حمایت بیضۂ اسلام ید بیضا
نمود و چون سریر خانیت بمکانت آباقا مزیّن شد سیورغامیشی زیادت
از مالوف و منتظر فرمود و نیابت تیغ مرّیخ آثار را بر قرار بہ کلک بیقرار

عطارد منار گوہر نثار او مقرّر داشت و زبان وزارت از املاءِ محرّر در صنعت حسن تحریر می گفت۔

بیت

زمنصب ار ہمہ کس را فزوں شود منصب
توئی کہ منصبت از منصب تو منصب یافت

بعزمے ثابت ورائے صائب وجدّی صاعد و اقبالے مساعد در اتمام مہام مملکت و استدراک خلل احوال دولت شروع پیوست و مقادیر جمہور را از رعیت تا رعاۃ در نصاب استیہال و مصاب استحقاق ثابت و جاری گردانید۔

بیت

آصف از آن ملک را ضبط این چنین کردی کہ او
گم کجا کردی سلیمان تدنی انگشتری

جناب او سلاطین و ملوک و اکابر خراسان و عراق و بغداد و شام و روم و ارمن را ملجا و مامن شد و در زمان نشر صحائف جود او فسانۂ حاتم طیّ کطیّ السجل للکتب گشت۔ از گردن کشان اطراف و ملوک ممالک ہر کس کہ با وے دم مخالفت زد و قدم مطاوعت از جادۂ متابعت منحرف گردانید سعادت ابدی و دولت سرمدی او را غریق بحر بوار و حریق نوائر دمار ساخت و آیت سنستدرجہم من حیث لا یعلمون در صفت او منزّل گشت، در تمامت ممالک ایلخانی از خالصات املاک نامیہ و

اموال خاصّهٔ دیوانی مفرد و نوّاب کافی معتمد معیّن فرمود تا ابواب برّ و انعام و انواع صلات و صدقات کشاده می داشتند و در تاریخ شهور سنه ثلاث و تسعین و ستّمایه که عهد دولت کیخاتو خان بود بر اوراق محاسبات اینجو عشوری حاصل آمد حاصلات املاک صاحبی در سالی سی صد و شصت تومان بود و مع هٰذه الجلالة در تعظیم و اجلال ارباب فضل تا حدّی مبالغت فرمود که بهبوب صبای تربیتش از گلزار علوم غنچهٔ امانی سر برزد و بترشیح زلال اقبالش نهال افضال بیخ بر آورد و سایه گستر شد رفات اموات هنر بمعدا حیا خرامید و شتات بنات کرم که مانند عنقای مغرب اسمه یسمع و جسمه لا یُری صفت دارد در معرض جلوهٔ ظهور کرد کوکب دانش بیمن ذاتش درجهٔ استعلا گرفت و آفتاب رخشندهٔ آرایش ماشطهٔ آرایش دلها شد و سایهٔ همای آسایش و اسطهٔ آسایش عالمیان آمد انعام و آلایش از آلایش منّت منزّه بود افاضل ارا ذل و حکیم از جاهل و اصیل از خائن امتیازی که امروز متوقّع نیست ظاهر و اصل گشت و آداب فضائل را رونقی که حالی موجب اذاهت روح است و از آن رمقی نمانده حاصل * قلم الف آسا چون نون و القلم متبرّک و متیمّن جهانیان نمود مداد حکم الحبر اجدی من التبر و البق بالحبیر گرفت سخن ارباب هنر که درین عهد داعیهٔ عقدهٔ سخن می نماید و در سخن دهان مقیّد به سریه تفوّق عروس داد شعری که چون شعیر شعار بی سعری دارد شعری وار بر فلک اشتهار تابان کرد و کار نثر و هو الیوم هباءً منثورا

ازنثره برگذرانید اجرام سماوی دراز آءِ لطافت طبعش کثیفی حائل بود۔ وسلسال حیوان ازشرم رشحات کلکش بکدورت مائل باغزارت آداب اودر صنعتِ درایت خاطر مبکال قرین کلال و ازسلاست الفاظش در صفتِ۔ کتابت ذو الکفایتین دون القلتین۔ سخنش بے حشو خود ملیح بود وتلویحش رالطافت تصریح نکتہاء سیاقت معانی ہمہ از قوّت فضل بدیع و چمن عبارتش از نزہت استعارت درہر فصلے ربیع یا فصل الخطاب ابوالفضل بدیع، تضمینات دلفریبش چون نقوش عقل رنگین جان جای گیرومتوترا کیب الفاظ از ایداع معانی و ابداع لطائف جان پذیر ہرچند آفتاب رابا قامت بنیّت احتیاج نیفتد خواست کہ این کتاب ازنسائج قلم درفشان ونتایج خاطر عاطر آن صاحب قران خالی نماند بوقتے کہ جہتِ ضبط مسالک روم ومصالح آن۔ آن قدوم بدان دیار عنان عزیمت معطوف گردانیدہ بود۔ روزے در اثناء مجلس بزمی از غبار اغیار عاری وبلباس استیناس کاسی تجرّع کاس بیانی رغبت نمود۔ ویلیق بامثال تلک الحال انشادھٰذہ المقال کالماء الزلال والسحر الحلال۔

نظم

آمدگہ آن کہ نای بلبل | سازد بچمن نوای غلغل
گوید بزبان عقل۔ گل گل | بشنو ز قنینہ صوت قلقل

دریاب کہ عمر برگذارست

ازسرو۔ حدیقہ سرفرازست | وزبلبل وگل ببرگ و نازست

وزغنچه همه حدیث رازست　　نرگس دم صبح چشم بازست
تا کیست چو او که می گسارست

باغست چو خلد عدن حامل　　سروست چو قدّ یار مائل
آن است بوقت صبح شامل　　وز باد شمال خوش شمائل
گل بر سر عاشقان نثارست

سوسن بتنا زبان کشاده　　شمشاد بپای ایستاده
سنبل سر زلف تاب داده　　وآن مریم غنچه بکر زاده
بنگر که صباش پرده دارست

بارید گلاب - ابر آذار　　یا سوخت عبیر طبله عطّار　　کلبه
یا هست کشاده بار تاتار　　یا زلف شانه کرد دلدار
یا بوی نسیم نو بهارست

اے دل منشین بهرزه خاموش　　سالوس فخر فسوس مفروش
تقلید مقلّدان تو منیوش　　با یار نشین و باده می نوش
کت حاصل عمر این دو کارست

آمد گل و رفت موسم دے　　وز نامده هیچ غم مخور هے
ورکش قدح و قنینهٔ مے　　با چنگ و رباب و بربط و نے
کین آب و هوات سازگارست

در هر چمنیست لاله زاری　　هر فاخته کرده ناله زاری
بر گل شده ابر ژاله باری　　هان دست تو و پیاله باری

کاسباب نشاط بیشمار است

زاہد بدرست توبہ بشکست　　باشاہد و با شراب بنشست
میگفت بعاقبت چو شد مست　　بگذار تو نیز فرصت از دست

زیرا کہ جہان نہ پایدار است

مانندۂ مرغ شب سحرخیز　　چون نالۂ چنگ نالہ کن تیز
با عقل ز روی جہل مستیز　　در ساغر عیش خون رز ریز

کین وقت شراب خوشگوار است

شد خستۂ زخم تیغ گردون　　گرزانکہ شریف بودہ گردون
مستش بخمار بادہ سرون　　زیراکہ درین جہان وارون

ہرجا کہ گلیست جفت خار است

دل گشت زغم خراب ساقی　　بنمود رخ آفتاب ساقی
ہین ساغر وہان شراب ساقی　　در فصل گل و شباب ساقی

دیوانہ کسی کہ ہوشیار است

سبزہ چو نبات نیکوان رست　　خرم دل آنکہ عیش خوش جست
یاد آر کہ عہد عمر شد سست　　امروز کہ روز نوبت تست

از دور وی یادگار است

پر رنگ و نگار شد زمانہ　　بلبل بنوازند ترانہ
می صافی و راوق مغانہ　　ای بیخبران درین میانہ

ہنگامہ کنار جویبار است

عشقست و صبوح و جام روشن شمعست و شراب و طرف گلشن
مطرب ز برائے خاطر من در پردۂ راست این غزل زن
شعری که چو در بنا هوا رست

دل در غم تست بیقرارے وز شادی و عیش بر کنارے
اے دیده ندیده چون تو یارے بے روی تو دیده اشکبارے
نے نے غلطم که دیده بارست

لم تسل براعة اشتیاقی والدمع جرت من المآقی
روحی نفشت وانت راقی قد مت بصارم الفراق
وان عشق هنوز برقرارست

انسے باد اگرچه ناتوانے در بندگی خدائے گانے
باید که بفضل رسانے تسمیط شرف که از معانے
در گوش خرد چو گوشوارست

دستور مؤید مظفر مخدوم کریم فضل پرور
نظام جهان برای انور فیاض کرم که هفت کشور
از من و یمنیش پایدارست

پیوسته بکام دوستان باد در دولت و عز و جاودان باد
با نصرت و فتح همعنان باد فرمانش قضا صفت روان باد
تا جرم سپهر را مدارست

درچنین مجلسے ساقیان سیم عارض یاقوت لب شرابی خاص مروق بر دست بلورین نهاده

دمطربان بلبل الحسان زہرہ را از افق طارم سوم گوشۂ چادر گرفتہ کش کشان درمیان حلقہ کشیدہ ناگاہ یکے از رسیلان بصوتے خوش ونغمۂ دلربائے وزمزمۂ جان افزائی از اشعار زہیر انشا کرد با صد شمائل۔

شعر

یا من لعبت بہ شمول   ما احسن ھذا الشمائل

حسن وشمایل این بیت۔ خاطر کرشمہ نمای صاحب را بر بود در حال باوجود تراکم اشغال از راہ اقتدا وپے روی بہمان وزن وردی ع۔

بر داشت کلک وکاغذ فرفرو نوشت

اعذب من الماء السائل والطف من نسیم الشمائل۔

شعر

والعشق من اقرب الوسائل   والدمع وسیلۃ المسائل الخ[۱]

چوں بارہا صاحب علاء الدین فرمودہ بود خاطر بمطالعہ نشآت آن برادر متعلق است ونیز بسمع صاحبی رسیدہ بود کہ صفی الدین عبد المومن وبعض افاضل بغداد درحضرت علائی تقریر کردند کہ ہرچند شعر غرّآء صاحب شمس الدین در لطافت آب روی آب حیوان ریختہ است اما عجمہ عجمیت دارد وصاحب در قطعۂ از نشآت خود این بیت تقریع صفی الدین را ایراد کردہ بود شعر

عجمت شعری وزیفتہ   یا جاھلا بالشعر والشاعر

---

[۱] پورا قصیدہ ۲۸ شعر کا ہے ۱۲۔

پس این قصیدہ را آنجا فرستاد و بر عنوان مکتوب این دو بیت تحریر کرد

شعر

یامن جمیع الحسن بعض صفاته والخیر موقوف علی نیاته

دع عنک شامیات احمد واقتطف من غصن صنوک ... نباته

علی ہذا ہمین معالی و حسن مکارم شیم و کمال کفایت و وفور درایت صاحبی عالم بزیورِ عدل و علم زینت یافت و سودا استبداد و شرو فساد از دماغ مفسدان بکلی زایل شد اغنام دیت چند ساله از ذئیب مطالبت کرد و تیہو با بازو شاہین نظر معاشقت انداخت و بدین واسطہ ذکر جمیل پادشاہ بر جراید سیہ سفیدِ روزگار بخطِ تابید رقم زد چون مسندِ وزارت بوجودِ دانش پژوہ او مشرف شد بحکم یرلیغ ممالک بغداد و اعمال کہ مقر دار خلافت و مستقر سریر امامت بود بر صاحب علاءِ الدین مقرر گشت ؎

کمعطی القوس باریها و وضع الهناء موضع النقب

و او بقاعدہ در بسطت کف احسان و کف جور و عدوان و تاکید قواعد فضل و تجدید مراسم علم و ترشیح ارباب آن آثاری نمود کہ در حلبۂ معالی قصب السبق از متقدمان و متاخران بر بود بغداد کہ بعد از واقعۂ مستعصم خراب و بائر شدہ بود و بر ناصیۂ حال عمال و اعمال رقم اختلال کشیدہ و اہالی از رفاہیت دور ماندہ در اندک زمانے بمعمار عدل و شفقت او آبادان گشت و دل سکان از نعیم و ناز خرم و شادان و از اعداد خیرات عام و امداد مبرات تام یکے آن بود کہ در زمین نجف نہرے حفر کرد

صد هزار دینار احمر آنجا صرف تا آب فرات که حلاوت رضاب غانیات
و عذوبت سلسال عین الحیوة دارد بمشهد کوفه روّح الله روحساکنه
آورد و آن اراضی که از عمارات خالیات و از امارات نزاهت عاطلات
بود باشجار متمائلات و سواقی جاریات حالیات گشت و خاک آن
سباسب و فیافی در عوض طلابج و قیصوم گل و لاله و سمن بردمانید
بر جای نعاق و نعیر زاغ و زغن سجعات دلفریب فواختت و قماری
و نغمات و تغرید بلبل سحرخوان باقی ماند چون این آب باروی کار ملک و
ملّت آورد آب روی سلاطین متقدّم و خلفاء ماضی که درین آرزو خزائن
عالم بر باد دادند و اموال جهان در خاک تحسّر و تلهّف ریختند ریخت
و تاج الدّین علی بن الامیر الدلقندی را که از جملهٔ فضلاءِ عصر بود (و از جناب
صاحبی مامور باستحداث موات و استخراج فرات) بنوشتن رساله در استنباط این خیر نبیل
و اجراء این اجر جزیل و تخلید مآثر و تابید مفاخر منشی و آمر ساخته الفاظها کسلسبیل
الفرات این الفرات عن الرحیق الاسلس و معانیها یزدری ریاض الجنات
بعد از اتمام رساله طائفهٔ از سادات و فضلا و اکابر و بلغا بطریق شهادت در
اواخر آن بخط خود نظم و نثری بنوشتند و چون بطون مصنّفات نهرهٔ بلغا و صحائف
و ساتیر سحرهٔ فصحا او را شارحی بسزاست بدین مقدار اقتصار رفت و خود درین باب
اطناب چه حاجت و تطویل از کجا بمصلحت نزدیک ماند بیت

در نبود کین زمان در مجلس حکم قضا
بر زبان چرخ و اختر لفظ اشهد نے رود

ذکر خواجه بهاء الدّین و خواجه هرون

ارشد اولاد و انجب احفاد صاحب شمس الدّین خواجه بهآء الدّین محمد و خواجه شرف الدّین هرون بودند و بل سَبَلُ ابن الغیث و شبل ابن اللّیث و عُباب ابن البحر و شعاع ابن البدر و نور ابن السّراج انوّ هاج و فجر ابن الصباح الوضاح هم در مبدأ ریعان عمر و عهد بأبأت الصّبی آیات شمائل کرم و امارات الشبل یُوسِدُ والھلال یبدر در ناصیهٔ میمون هر یک ظاهر و لائح و صغیر و کبیر راحقیقت۔

شعر

اصاغرنا فی المکرمات اکابرٌ　　وآخرنا فی الماثرات اوائل

واضح ولائح برادران هر دو بحکم آنکه مصراع

از آن پُر هُنر بے هنر چون بود

ومَن اشبه اباه فما ظلم و فرعُ الشّیٔ یخبر عن اصله در استحکام قواعد علوم و استثبات صور فضائل نفسانی که حقیقت انسانی بحصول آن صحت می یابد در حلبهٔ رهانِ تحصیل هم تک بودند امّا خواجه هرون مسابقت نمود و در فنون آداب ماهر و متبحّر شد۔ سرعت ذکائی در استنتاج قضایا چون برق خطّاف و لطافت طبعی در مبارات صفا هواءِ شفّاف را شکننده معتاف نظم و نثرش افسانهٔ اهل زمانه و حسن تلویح و ترشیح ترانهٔ

آشنا و بیگانه باتمسک باہداب آداب در تعلّم علم موسیقی رغبت نمود و
صفی الدّین عبد المؤمن ملازم لیل و نہار شد و رسالۂ شرفی را موشّح بالقاب
او در معرفت نسب و تالیف و تحقیق الجاد مبتنی بر جد اول تصنیف کردو
بارشاد آن استاد شہباز بلند پرواز این علم و بلبل خوش آواز فنن این فنّ
آمد اما خواجہ بہاءِ الدّین در مفتتح نشو و نما بحکم یرلیغ جہانگشای متقلّدِ حکومت
صفاہان و تومانات عراق دید شد و در اقتناءِ علوم و اجتناءِ ثمرۂ فضل ہر چند
تارک نبود فترتی راہ یافت وقد قیل العلم لا یعطیك بعضه حتی
لا تعطیه کلّك تمشیت مہام اصلی و تنفیذ احکامِ ملکی و اظہار قدرت و
اعلان سطوت را بعیہائی کرد کہ ناسخ حکایات سلف شد از ہیبت بأس او
شیر عرین تن بہ روبہ بازی دادہ و از مخافت نکال او ملوک اطراف و اکابر
ایّام در خیالات نُعاس صورۃ ہلاک مشاہدہ کردہ، چون نفوس اہل صفاہان
من حیث الخلقۃِ با رواح شریرۃ مناسبتے داشتہ است
بکلّی در عفو و اغماض بربست و پشت ہمّت بر حریف شفقت و مرحمت
کرد اگر سخنے نہ بر وفق ارادت استماع افتادے تا بجرائم صغار
و کبار چہ رسد جانی را بر بادیل خاندانی را بدست استیصال می داد
علی ہذا چند ہزار تن بانواع قتل و تنکیل و مثلہ و اغراق و احراق و تمادی
مدّت حبس۔ از فسحت معمورۂ حیات بوحشت خانۂ مطمورۂ ممات پیوستند
ارکان دولت و نوّاب دیوان و طوائف صدور و اعیان و سائرہ خدم و مقرّبان
و کافۂ اہالی صفاہان در شب کہ بستر استنامت را فرش

می کردند چون زبانۂ شمع بر سر وجود لرزان بودند تا روز دیگر از چنبر قہر او چگونہ خلاص خواہند یافت سبحان اللہ نفس انسانی برین صفت مجبول کرد کہ قوت غضبی او-التی ھی مظہر لسوق الغلبۃ والانتقام ومصدر التشدید البطش والاقدام تا این حد استخدام نفس ناطقہ کردہ باشد کہ بزواجر عقل وعواجز شرع ومراسم عرف منزجر ومرتدع نگردد وہرچند نصائح ومواعظ را استماع کند شفاعت وضراعت بیشتر نمایند قساوت وعناد واستشاطت ولجاج زیادت قوت گیرد، بواسطۂ افراط در اراقت دماء واقاتت ذماء وقلت بخشایش او اہالی اصفہان کہ بمکابرہ خود بخود محلات با محلات، تیغ وکارد دریک چشم زدن صد تن را ہلاک می کردند۔ در شب از اوباش ورنود وسراق در اسواق مکنت جواز بحقیقت نہ مجاز مفقود بود ونعمت امن وامان برہمگنان منغص ومشوب در اندک مدت چنان منقاد امر ومذعان طواعیت شدند کہ زراع وارباب دہقنت وفلاحت در شب اسباب حرث وآلات حفر وبذور وعوامل را در صحرا بوکیل البطش وسیاست مفرط او می سپردند واگر کسے احیاناً پنہانی بعضے را از آن بخانہ آوردے روز دیگر نسع حیات آن بے چارہ بداس فنا محصود گشتے ہمچنین محافظت محلات را بر رؤسا و اسفہسالاران مفوض گردانیدہ بود وحکم راندہ تا اہل اسواق نیز شب دکاکین را بانواع امتعہ واصناف اطعمہ می گذاشتند بے حارسے وحافظے وخود بخانہا می رفتند وہیچ آفریدہ را مجال آن نہ کہ در ماکولات خسیس فکیف اقمشۂ نفیس تصرف وتخلیطی نمودی از ثقات استماع

افتادہ کہ در آن تاریخ در سواد واللیل اذا عسعس طائفہ حرسہ بہ سبیل عسس طوف می کردند شخصے از ایشان بر دکّان ناطفی گذر کرد قرصی ازآن برداشت ودو درم سیم کہ مضعف ثمن بود بر گوشۂ دکان نہاد روز دیگر کہ قرص خورشید را بر لب تنور افق آوردند صاحب دکّان عوض ناطف نفروختہ را چون سیم دید ہرچند بہاءِ زیادت بر کار نشستہ بود سامان اخفاو یاراءِ تثبّت نداشت چون سیماب در اضطراب بدرگاہ آمد و سیم را بحجّاب نمود صورۃ قضیّہ بعرض رسید در حالی فرمود تا آن شخص را کہ این حرکت کردہ بود چون کرشی از معلاق در آویختند۔

لمؤلفہ

مردمان را بے روّیت کشتہ ہمچون گوسفند
از برائے چشم زخم الحق بسوزان گوسپند

حکایت کردہ اند کہ غلامے داشت نیکپئ نام نیک محرم اسرار و جہینۂ اخبار بود شبے او را بفرستاد تا میان اسواق بر آید و احتیاطے نماید تا جمعے کہ محافظت دروب و محلاّت منصوب اند طریقۂ حزم مسلوک داشتہ اند یا شریطۂ تیقّظ متروک از ایشان کیست عاقل و بیدار و کدام است غافل و در پندار بعد از تطواف باطراف و اکتناہ جادۂ تفحّص عرضہ داشت کہ فلان شخص را دیدم از مقدّمان اہل پاس مستعد کار و بیدار دل و ہوشیار دیدبان عزمش دزد اندیشہ را بر در نقب استوار گرفتہ و نگہبان حزمش باطلیعۂ غیب در اوّل ہکمن دوچار خوردہ و دیگرے را

یافتم در موضع حراست نشسته ولے لشکر خواب درو بام شہرستان دماغش فرو گرفته و عملۂ حواس را الّا منخیله از اعمال معهود معزول گردانیده و سه دیگر از مقام احتراس غائب بود و مستحقّ تازیانۂ عتاب روز دیگر چون نقاب لمعان آفتاب در یچۂ صبح را نقب زد و بتاق داران سیّاره در وثاق تواری خزیدند حکم فرمود تا آن سه کا نه را هریکے هفتاد و یک چوب تأدیب را تقدیم کنند. شیخ الاسلام جمال الدّین تقریر فرمود که درین حال حاضر بودم از خدمتش سوال کردم اگر این دو گانه بسبب غیبت یا عدم احتیاط بمستوجب عتاب شده اند آنرا از روئے عقل محملی می توان نهاد باری این شخص که با حوال محیط و در کار محتاط بوده و پهلوۓ استراحت بر زمین بنسوده چون جالب مواجب نواخت نمیشود چرا در زمرۂ ارباب جرائم انخراط یافته درجواب گفت معاقبت ایشان را سبب همیں تقصیر و اهمال است امّا مواخذت این شخص که بمراسم محافظت قیام نموده. جهت آن رفت که چون نیکبی در ظلام لیال دزدیده بر سر او رفت از سر اغفال او را مواخذت نکرد و تفحّص حالی و استخباری نمود که درین وقت باعث بر خروج چه مصلحت بوده. روزے عزم رکوب فرموده بود در جلالت و هیبتے که سلاطین روزگار را میسّر نبودے شخصے در زینت و ابهّت او بر عادت عوام که بر دیدن شوکت حکام مولع باشند نظری بر گماشت بجانب آن بیچاره ملتفت شد و او را پیش خود خواند و سوال کرد که در چه نظر میکردی زبان آن بے گناه

بگرہ کرہ منعقد شد از سر خشم فرمود تا چشم جہان بین او را بسر کار داز طبقۂ حدقہ بیرون کردند۔ این اعجوبہ مشہور باشد کہ طفلے از اعزۂ اولاد در کنار داشت ناگاہ بر قضیت حرکت اطفال انامل او مماس محاسن پدر شد باہمان مغلظ تمسک نمود کہ او را از معلاق در آویزند۔ چون اکبار ائمہ و طول و اعیان دولت کسے را یارائے تشفع یا رائے تمتع نبود آن طفل را در ازاری بستند و تصدیق یمین را از معلاق در آویختند۔ طوائف صفاہانیان چون این جنس رقت و رحمت و شفقت و محبت او در حق فرزند دلبند مشاہدہ کردند چہرۂ حیات ایشان معفر و چشمۂ عیش مکدر می گشت تفاصیل انواع عقوبت و قتل مستشنع و تہور و تحیر او محرر را بملالت و ملامت مؤدی میگردد و اما سبب اعتبار و اتعاظ متاملان این چند سطر در قلم آمد تا عاقل در حکمت وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ نظری کند۔

بیت

میازار مورے کہ دانہ کش است
کہ جان دارد و جان شیرین خوش است

و از سر فرمودۂ مَنْ لَا يَرْحَمُ لَا يُرْحَمُ براندیشد و برہدم اساس آدمی بنیان اللہ تا مجال جہد و امکان باشد اقدام ننماید چہ آفاتیت چیزی کہ استدراک آن بیش در حیز اقتدار نخواہد آمد آسان آسان بے تأنی و رویت از مقتضے حکمت و حکومت نباشد، والعجب از بزرگان صفاہان روایت است کہ بعد از وفاۃ او در یک دفعہ میلان اہالی خصومت قائم شدہ بمقاتلت

انجامید تعداد کشتگان کردند هزار و هفتاد تن زیادت از آنچه در دورِ حکومت خواجه بهاء الدین از صحبت احبّا مهجور گشته بودند بقتل آمده اند قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم کما تکونون یولّی علیکم و شک نیست تقدیم وعید عاجل با عوام النّاس که از موعد تخویف آجل محترز نیستند عقلا موجب مصلحت و غبطت حال دین و دولت می نماید وقاعدهٔ ما یزع السلطان اکثر مما یزع القرآن مصدق آنست امّا آنرا نیز حدّے محدود و شرطے مشروط تواند بود که افراط و تفریط در آن باب خلاف رای اولی الالباب باشد و خیر الامور اوسطها هر چند در شیوهٔ غلبه و انتقام مبالغ بود باضعاف التزام طریقهٔ بذل و سخاوت نمودے و امداد صلات و عطیّات خصوصًا بر ارباب آداب فائض داشتے و در تعظیم قدر و اجلال شان علما هیچ دقیقه مهمل نگذاشت اوقات خود را مقسوم و موزّع گردانیده بود۔ چون از صفهٔ بار برخواستے ساعتے لبساط منزّا کرهٔ اُدباءِ الاخوانِ خیرٌ من مغازلةِ الغزلان بگستردے و استرواح را لحظهٔ با افاضل ندما بتجرّع کاسات عقار استیناس کردے باقی اوقات را مصروف اتمام مهمّات ملک و موقوف بر استکشاف احوال و تعرّف عقاید طبقات مردم ساختے و اندک زمانے از شب قسم حرم و لذّت استنامت بودے و دوُر و قصور پادشاهانه بساخت و تنزّهات و متفرجات که ارائک و حجال و مراتع و ریاض فرادیس عدن از رشک آن تشویر خوردن گرفت بپرداخت و باآنکه در اعتلاءِ مدارج سمّو دا متطاءِ غوارب

مجد و استیفاءِ قوانین لذات و استکثار فنون تنعمات تا این غایت بود
چون برادرش خواجه هرون در اسالیب آداب و قوالبیت فضائل و استبصار
زیادت داشت باوے نوع حسد و غبطتی مے ورزید، مال مقتنیات
وجاه و مکانت مجازی که پای مال زوال و انتقالست در مقابله
فضائل ذاتی که در اولی و اخری نفس بدان زندهٔ حقیقی باشد چه فنّ نزند
مال مادّهٔ حظوظِ جسمانی است و علم ممدّ قوّت روحانی پس چندانکه روح را
بر جسم رتبت ترجیح باشد. علم را بر مال مزیّت خواهد بود مال از تعرّض
ارباب تغلّب و اطماع سرّاق و کثرت انفاق سغبهٔ آفات و مخافات
است و علم از استلاب و انتهاب هر قاصد مصون و مسلّم و باشاعت و
انفاق و اساعت کؤس افادت متزائد و متضاعف. مال با علم کجا مجال
مجارات یابد مال مادّہ ایست که در جوف خاک فراہل از خوف ضیعت ودیعت
نهند و علم صورتے که از نتیجۂ عقل فعّال بر لوح روح نقش پذیرد، بدین
مقدّمات اگراورا نوع غبطتی بودے دور ننمودے تحقیق این دعوے را بعضے
اکابر فضلاء عصر شفاهاً تقریر فرمودند که در بغداد دفع ملالت را خواستند
که گلگون کمیت را در میدان عشرت بخلوت جولانی دهند و لحظهٔ از حوادث
ابلق گردون و تراکم از دحام اغیار کنارے جویند. پیش از طلوع آفتاب
منوچهری پهر انوری هیأت مسعود طالع بر قبۂ چرخ ازرقی رخصت
احضار رتبان فردوسی وش و ساغرهاءِ لطیف عنصری دادند برادران
هر دو فرقدین آسا در مجلسے سپهر آئین با چند محرم از ابناءِ کرم و اتراب فضل و ادب

بیت

چون بحتری واصمعی و جاحظ و صابی
هریک گه شعروادب وفضل و ترسّل

بنشستند بموضعی چون بدایع دمیۃ القصر بلطائف آراسته و به نزهتگاهی مانند روائح حدیقۃ الحدائق بطرائف پیراسته، مشروبش اعذب من سلسال السلسبیل والروق من منظومات الصاحب الجلیل ومشمومش اذکی من ریح الشمال واطیب من قولِ من قال ؎

بطیب نسیم منه یستجلب الکری ولو رقدالمخمور فیہ افاقا ۔

چهرۂ شاهدان دلکشا تراز بدیهات متنبّی وطرۂ ساقیان درهم تراز درعیات معری علاقۂ چنگ غیرت مزامیر داؤدی و بازگشت قول مقولات ابراهیم ضبّی نشید سیلان رسائل صابی و ترانۂ رقاصان معمولات فارابی، بر جای خرمنِ گل۔ ربّات اغانی و در عوض الحانِ بلبل۔ رنّات مثانی۔ مغازلات ظرفای چون محاضرات راغب مرغوب ومنافثات حریفان غذائِ جهان چون قوت القلوب عیش می پرستان از ایهامات جان بخش کمال بحدِ کمال رسیده وسرود سرمستان ازغزلیات اثیر بفلک اثیر پیوسته و ملح دلپذیر خاقانی درگوش ارباب هوش جای گیر آمد۔

شعر

اذاما الطّیر غنّت للصّباح اجبت دائمی موالاۃ الملاح

هوا پر خندۂ شیرین صبحت

بیار آن گریهٔ تلخ صراحی
ارق نفلاتها فا الارض عطل تحلیها بوشی اودشاح
قبای صبح را مشکین زره زن
بیوی زلف ترکان سلاحی

همه را گوش مستغرق نغمهٔ عود ساز و دماغ مستنشق بخور عود سوز و زبان مکرّر این قول دل افروز

ای یار عود ساز و نگارین عود سوز
یک عود را بساز و دگر عود را بسوز

درین مجلس مولانا صفی الدین عبدالمؤمن واسطهٔ قلادهٔ انس بود چون خواجه هرون را قوت اطراب شراب تاثیر کرد از روی استزادت عیش و عدم تکلف و حصول انبساط گفت اگر صفی الدین ما را از خوان فضایل خود نوالهٔ دهد واز زلال طبع لطیف عُلالهٔ بخشد و لحظهٔ نبض آن مستسقی صورت همه تن شکم بساید چه شود خواجه بهاء الدین بطریق باز خواست گفت با امثال مولانا صفی الدین چگونه مجرّد لقب در خطاب تبنده کنی پس روی باصحاب کرد و تقریری چون آب که همانا هرون در خاطر دارد که چون من خلف صدق صاحب دیوان باشم و دُرّهٔ از صدف شرف خلافت در سمط زوجیّت من منعقد و پسرم را نام مامون است و خود حاکم بغدادم که مقرّ خلفا بوده و فضائل بی حد و اعداد پس اگر بر عادت خلفا او را صفی الدین خواندم مستغرب ننماید خواجه هرون

باآنکہ شیمت استعلاو خشونت ومنافشت برادر معلوم داشت درجواب بطریقے کہ فنون آداب رامستجمع وصنوف لطائف راشامل بود گفت ہرچند خواجہ چنیں میفرماید چون این معانی صورۃ قضیہ و حسب حال است وآنہا کہ بزبان اشرف انہا یافتہ بأسرہا حاصل عذررا مجالی نماند القصہ چوں کاراو بواسطۂ عنایت ایلمانی بذروۂ جلال رسید ونوادر حکایات خیرہ کُشی اووافراط درقمع واستیصال ملوک عراق برائے پادشاہ مکشوف می گشت آنزابر کمال رجولیّت و وفور صرامت حمل می فرمود ع

وعین الرضا عن کل عیب کلیلۃ

وچندانکہ صاحب دیوان ازغایت دلسوزی وشفقت برجان وجوانی فرزند اورا ازاین اقدام واشتہتاک منع می کرد وبادلۂ عاقلانہ وامثلۂ مقبلانہ فرامی نمود کہ ہرآئنہ وخامت چندیں قتل بیگناہ متوقع باشد موجب تحریک سلسلۂ جلادت وداعیہ اشتعال نائرۂ غضب می گشت عاقبت روزگار جوہر خودرا در استرجاع نوائب واسترداد نوائب پیدا کرد وتر ع

تنوعت الاسباب والداء واحد

ہویدا اعراض امراض مختلفہ واقسام متضادہ روی نمود وقہرمان الطبیعۃ قوۃ من القوی الالہیۃ فعلہا التفرقۃ بین الملائم والمنافر کہ مدبّر ممالک قالب بود از اصلاح موادّ وتعدیل مزاج دربسیط اعضا عاجز

گشت و روح جوانی کہ قابل قوی جسمانیست فتور پذیرفت ہنوز ایام حیاتش عقد ثلثین نگرفتہ و شب شبابش اثر صبح کہولت نیافتہ وپر غرالش حواصل پوش نگشتہ روز نامۂ عمر مقدر را بفذلک رسانید و از سر جملۂ چندان نیلا و تکبر جز حسرت و ندامت باقی نماند،

فغان از آفت این رنج ساز راحت سوز
فغان ز گردش این جان شکار جور پرست
کہ صورتے کہ بعمرے نگاشت خود بسترد
کہ گوہری کہ بسی سال سفت خود بشکست

یکے از اہل عصر تاریخ وفات او را درین دو سہ بیت مندرج گردانید۔

بیت

زفتن صاحب آفاق بہاء الدین آنک
زحلش حارس ایوان و قمر دربان بود
زین جہان گذران سوی جہان باقی
در شب شنبۂ ہفدہ زمہ شعبان بود
سال بر شصد و ہفتاد و بر وہشت افزون
در سپاہان کہ ازو خرم و آبادان بود

صاحب دیوان در غرقاب تجرع افتاد و سمن برگ شیبت را بقطرات اشک لالہ گون آب می داد و از خاطر زادۂ خود می خواند۔ **بیت**

فرزند محمد اسے فلک ہندو بیت

بازار زمانه را بهایک مویت
تو پشتِ پدر بودی از آن پشت پدر
خم گشت چو ابروے بتان بے رویت

اگرچه دیگر اشبال و اولاد داشت که هریک بر فلک معالی بدرے تابان و در چمن فضائل سروی خرامان بودند امّا عمدۂ استظهار در زمان حیوۃ و مستعد احراز مناب و استنابت بعد از ممات او را می دانست۔

ذکرِ شاہزادہ قیدو و شرح بعضی احوال در زمانِ دولتِ او و تاختن بر اقِ بلادِ شرقی

قیدو نبیرۂ او کتای قاآن بود و پدرش غازی اغول پادشاہ زادۂ عاقل عادل کامیاب و دولتیار ہمتّ بلند و خرد دور بینش دور از جدال و نزاع و قد صدق النبی علیہ الصّلوٰۃ والسّلام الحق نزاع چون نوبت خانیت بقاآن عادل قوبلای رسید و حرکات آریغ و تمرد آلغو سبقت گرفتہ بود حکم فرمود تا لشکری دیر سون یعنی بسیار تا کنار آب آموی درآیند و تمامت شاہ زادگان را کہ در حوالی نہر ہر چند وقت صورت استبدادی در کارخانۂ تخیل نقش کنند و بواسطۂ آن در بند پنداشتی باشد از میان بردارند چنانچہ ایلچیان قاآنی بے شاغلی و اندیشہ پیش پادشاہ زادہ

هولاکوخان روند و آیند قید و مستشعر شده دم مخالفت و عصیان زد و قدم
در راه مجارات و مبارات نهاد و بدین حجت متمسک و متشبث شد که پادشاه
جهانگشای چنگیز خان در یاسا نامهٔ بزرگ مشتمل بر قانون مراسم ملک گیری و
دستور کلیات احوال جهانداری و حاکی از مراسم تقدیم و تاخیر امور و هادی
بمعالم توفیر و تقصیر جمهور پیدا و روشن و صریح و معین فرمود که تا از نسل
اوگتای طفلے رضیع در دائرہ احیا باشد از میان اولاد و نبیرگان مستحق و
وراثت تاج و روایت شاهی دوالی بر توالی اوامر و نواهی او باشد بنابرین
مقدمات پادشاه زادگان بسیار و لشکر جرار زیر رایت حمایت
او جمع آمدند و بر حدود تلاس و کنجک و اترار و کاشغر و بلاد ماوراء النهر
استیلا یافت و در میان مغول ضرب المثل بر شجاعت و فرط انتقام
لشکر او زدند. و گویند هر پادشاه را که لشکری متفق دلاور چون لشکر
قیدو باشد و عدلے و سیاستے بر صفت قوبلای قاآن و مراکب جیاد
چون اسبان قپچاق مملکت او زوال نپذیرد و تصدیق این تمثیل و تحقیق
این تاویل از اینجا متعین بشود که سالها میان او و لشکر قاآن مناوشت
و مقاتلت قائم گشت و چند نوبت لشکر دیرسون بمدّ تهاء دیر سوی
او شش ماهه راه منجد رشدند چنانچه لشکر قاآنی ارزن که آنرا توکی خوانند
در بیابان پاشیده اند و آب باران سحاب بر شخ آب باران سیراب
گردانیده و بتاب آفتاب تربیت یافته تا بوقت زمان ادراک
سریع که مدت آن چهل روز بلیش و کم تقریر کرده اند وجه علوفات و علفات

ازآن ساخته اند باوجود تحمّل چندین مشاق وپیمودن راهها چون شب هجر دلبران دراز ودیرپا از روز مصاف منهزم ومکسور بوده اند ومساعی غیرمشکور ویک نوبت برلمغان پسر قوبلائے درتاریخ ۶۶۱ بنفس خود لشکر کشید اورا دستگیر کرد وکثرت لشکریش دستگیر نیامدپس برقتل او باوجود قدرت مبادرت نمود واورا پیش منگوتیمور فرستاد بطرف قپچاق قوبلائے قاآن ازین حالت منزجر وپریشان شد وآئینه خاطرش هردم از نم تیغ لشکر او بزنگار امتحان باری منگوتیمور لمغانرا بسلامت باآئینی لائق باز بندگی قاآن فرستاد وآنرا وسیلت تقرّب بدان حضرت ساخت مقصور که درجمله ظفر قید درابوده وهر نوبت که نصرت یافتے آن نواحی رادر تصرّف خود گرفتے علی ہذا تا سرحدّ خان بالیغ بعزم ثابت وجدّ بلیغ مسخّر گردانید وصفت لشکر اورا این کلمات مناسب تحریراست وکاتب هنوز درمعرض دهشت وتشویر بل حیرت وتقصیر عندهم القتال اقبالٌ والعیلة دولةٌ والسیف سیبٌ والعالیة غالیة والغائلة طائلة یشتاقون الی مقارعة النّصال کالعاشق العطشان الی المعانقة والوصال یحبّون مماجنة الابطال فی حومة المکاشفة کرشف المحب رُضاب المحبوب شهةً علی شفة قبلهٍ زُجّ رماح راقبلهٍ رخ ملاح شناسند وصیاح دلیران رجال نشید صباح قاننات غانیات حسان راقصات لاعبات پندارند چنانکه گفته ام بیت۔

نزد ایشان هست درهیجا چونجر وشید کوس

زخم رحم وترس ترش پاس باس وبوس بوس
باوجود این شجاعت وشهامت هرگز در محاربت وقصد پیوستن با ی نبودے اِلّا که لشکر قاآنی بقصد او حرکت نمودندے آنگاه مدافعت را از سترۀ دولت خود مستقبل ایشان شدے واین طریقه ازروی عقل بغایت مستحسن است وزبان شرع نیز بدیع صائل قائل لاشک کوکبۂ نصرت مواکب اورا تلقّی می نمود وتمکن اوبذروۂ اعلی ترقی می یافت از حرکت عنانش بادبا دولت متحرک می گشت ودرسکون رکابش آتش بلا ساکن بوقتے که حالت ناگزیر آلغو درافتاد ومبارکشاه جائے او گرفت چنانچه شرح داده آمد براق ویاسمار ومؤمن نبیرگان چغتای که پدر ایسان توابود درحدود چغتایان یورت متعین داشتند براق باستماع این حادثه لشکر کشید ومبارک شاه از مملکت ماورالنهر منصرف وخود را متصرّف امور سلطنت گردانید ودراوزکند اوائل شهور سنه ثلاث وستّین وستّمایه بر تخت نشست وخزائن آلغو وهرغنه را در تحت تملک آورد

بیت

بسا که گنج نهادند ودیگران ستدند
چه سعیها که نمودند وعاقبت مردند
نبرد ملک بمیراث ـ هیچ کس لیکن
بزخم قوتِ بازو وصفدری بردند

چون قیدو بواسطۂ تلوّن احوال و انقلاب امور و قصد لشکر قاآنی از تلاش و کنگک در حرکت آمد براق خائف شد که مبادا قاصد بخارا و سمرقند شود و از تصرّف او استنزاع کند بدین اندیشه مسابقت جست و بطرف قیدو لشکر کشید در مقام آب خجند آتش اقتحام برافروختند و باد حملات چنان جنبان شد که اجزاء خاک بے آرام گشت۔

بیت

ز تزنگ تیرو چاکا چاک شمشیر
دریده مغز پیل و زہرۂ شیر

پس لشکر قیدو باتفاق حمله آوردند که جاش کوه با شکوه از ہیبت آن چون ذرّہ درہوا سبکسار شدے۔ براق عزیمت بر ہزیمت مقصور گردانید و با بخارا رفت و چون گوہر بخارا پناہید و ترتیب جنگ و ساختگی آہنگ مقاتلت از سر گرفت و برین پیش نہاد که چون از روز شمار خبر نداشت با اہالی و سکّان حساب سر شمار و تکالیف آغاز نہاد درپیش طایفہ یوشا فرستاد که اہالی سمرقند و بخارا اگر بقاءِ خود و سلامت زن و فرزند می خواہند جریده از شہر بیرون روند تا لشکر که بے برگ مانده اند در آیند و آنچه داشته باشند غارت کنند و رکوب غارب منامهضت را راغب شوند ایشان با اکابر و مشائخ بشفاعت پیش آمدند۔ مقرّر کرد که بر ہر ہزارۂ و کارخانۂ تفصیلے مسمّی کنند و بالش ہائے زر بخزانه رسانند تا در مصالح لشکر صرف کند پس اہل حرفت را شبانروز بساختن

سلاح و اصلاح آلات حرب مشغول گردانید بعزم آنکه بار دیگر خود را بیازماید
و در میدان تدارک جولانی نماید ؏

تا بخت کرا بود کرا دارد دوست

اگر سبوی آرزوی از لب جوی حبت وجوی درست بیرون آمد و آب روی
نیک نامی بر قرار ماند فهو المراد و الا که از گردش طشت سرنگون سار فلک
طشت نام و ننگ از بام شناعت بر سنگ ادبار آید بطرفی دیگر بیرون
رود و چون مور در طشت سرگردانی پیشه گیرد و سطل آسا خود را حلقه در گوش
عناء روزگار خیره کش سازد ناگاه قبچاق اغول با پنج سوار از خدمت
قید و براه ایلچی برسید و پیغام آورد که براق باز طریق خود رائی میسپرد
و عواقب کارها نمی نگرد و بر عزم استیناف محاذات با لشکر ما. خود را
و سکان سمرقند و بخارا را معذب و منغص داشته آزموده را آزمودن
و اصرار بر حرص و بیشی و آز نمودن کار صاحب دولتان و هوشمندان
نبود۔

بیت

چه شوریده دل و بیهوده رائی
که دائم آزموده آزمائی

چنگز خان بسبب آن. رکوب اخطار و اعباء افطار را تحمل نمود و مانند
رایت صبح در آفاق شهرت یافت و چون آفتاب در جهانگیری تیغ زنی
اختیار کرد و خلاصهٔ معمورات زمین را در قبضهٔ استیلا آورد تا

با فرزندان مدتی کہ در گیتی مہلتے یافتہ ایم بہ مسالمت و خوش خوئی و رفاہیت و تن آسانی بسر بریم و غم گذشتہ و نا آمدہ کہ اندوہیست چشمۂ آن زایندہ و بلائیست محنت آن افزایندہ باشارت۔

شعر

للہ الخیر فاسمع اننی لک ناصح مفی امس فاسمع الیوم نیفعلک فی غد

نخوریم

بیت

ہر کہ غم جہان خورد کے خورد از حیوٰۃ بر
رو تو غم جہان مخور تا ز حیات بر خوری

بیت

بیا تا جہان را بید نسپریم
بکوشش ہمہ دست نیکی بریم

مصلحت مصالحت است و مرا بہ اخذ ہمدیگر کہ حکم اتحاد دارد بخشیدن و سر از جنبر سلامت بیرون نکشیدن تا باتفاق علف خوار و یرت لشکر ہا معین گردانیم و تنگا پوی بے حاصل از میانہ برخیزد قپچاق اغول پیغام بگذارد حائیضو و مسعود بیگ و ہر کرا بخت یاور و عقل رہبر و دیدۂ خبرت مصلحت بین و گوش ہوش نصیحت شنو بود این کمات را گوشوار گوش خرد و تعویذ بازوے اقبال و خاتم یمین دولت رامی شایست پسندیدہ داشتند و گفتند محض اندیشۂ صواب و خلاصہ تدبیر درست اینست و برین مزیدی نیست برین قرار بنیاد و برین بنیاد قرار افتاد کہ حالے ترک

مسمّی ستاندن از ماوراء النّهر گیرند و میان شاه زادگان بعد از چندین مقالات ملاقات افتد و در عوض مطاولات ملاطفات رود و عقد مصافات بندند و حساب محاولات را راساً براس نسخه مفاصات نویسند پس در دشت قتوان حوالی رباط ابو محمد ترتیب طوی ساختند و را مشگران بر چنگ و چغانه پردهٔ نوا و عشاق که آواز معهود ایشانست بنواختند مراکب اندوه و عنا را یله کرده غناء یلّه یلّه گوش کردند و از سر بے غمی می درغمی۔

بیت

معیار عقل و دارو بے خواب و فروغ روی
درمان درد و راحت شخص و غذاء جان
نیروی طبع و آلت نطق و صفاے خون
دفع غم و شغلے دل و راحت روان
اصل سخا و عنصر مردی و ذات حسن
عین تواضع و تن لطف و سر بیان

درهاے ہوے نوش چنان دو لشکر که پیوسته مقابل هم دیگر تیرهاء آتشی در کمان چاچی کشیدندے بیاد بهی ایلهاء گران سبک در کشیدند و تلویح و تصریح از انشاء مؤلف درین غزل قوے مؤلف مجیدی گفت

بیت

اے ترک گران سنگ سبک روح چه داری

گر هست گران یا سبک این رطل بمن ده
اگر چه پیش ازین از روی دوروئی دوردیه تیغ کینه می زدند حالی۔

بیت

همه رُخ گل بصبح اندر ز نغزی
همه تن دل چو بادام دو مغزی

روی در روی ساغر زدند شهزادگان با یکدیگر خون رز خوردند و بلباس هم دیگر متلبّس شده همدیگر را انّدای گفتند و روی زمین را از این پس در جرعه ریز چون چهرهٔ عاشق اشک انداز کردند بمیربات مواثیق و محکمات عهود از طرفین استیثاق رفت که از نفار و شقاق دور باشند و با تحاد و اتفاق مستظهر بعد از انحلال عقود و اضمحلال مُثار غبار نفار مقرر شد که هر یک از شاه زادگان بهزارهای معهود و کارخانهای خاص که در بخارا و سمرقند داشتند قناعت کنند و علفخوار لشکر براق در بیلاق و قشلاق معیّن گردانیدند و قیدو لشکر خود را از آن طرف بخارا جای داد چنانچه ایشان خطی فاصل بودند میان بخارا و براقیان ازین جهت لشکر براق تنگ عیش بود و هم در مبادی صلح بر سر طلیش خود عن قریب لشکری از طرف منگوتیمور منحدر شدند لشکر قیدو برای مدافعت ایشان از یورت خود منزعج گشتند براق عرصهٔ امانی خالی یافت و بار بخارا آمد و در اواخر شهور سنه ست وستین وستمائه مسعود بیگ را برسالت پیش اباقاخان فرستاد و اظهار مصادقت و مصالحت کرد و نظر او از ارسال و مراسلهٔ آن بود که ا...

کمیّت لشکر و کیفیّت راهگذر کند و در خیال مخمّر و با دل مقرّر داشت که قصد
این دیار پیوند د با امید بهی، مسعود بیگ بفالی چون نام خود مسعود و عزمی
چون عقیدت او درست و دلی مانند طالع مقبلان قوی از آب
آمو بگذشت و بهر منزل که رسید رعایت طرف احتیاط را دو سر اسب
با معتمدی آنجا بداشت و در تیمار داشت آن و التزام طریقهٔ حزم مبالغت
کرد چون آوازهٔ وصول چنان صاحب دولتی روشن روان برسید امراء
صاحب دیوان شمس الدّین اعزاز مورد و تعجیل مقدم را شرائط استقبال
و مراسم استنزال بجای آوردند صاحب دیوان اگرچه بر مرکب فضل سوار بود
امّا پیش شهسوار میدان معالی پیاده شدن واجب دید و هرچند مالک عنان
مکارم او را علی الاطلاق گرفتندی چون رکابش رسم پای بوسی اقامت کرد
مسعود بیگ از روی استحقار و راه ازدرا گفت ،، صاحب دیوان توئی
نامت زنشان خوشتر یعنی تسمع بالمعیدی خیرٌ من ان تراه"
صاحب دیوان خود را چنان می پنداشت که اگر آصف برخیا مصادف
او شدی از روی انصاف اوصاف طرائف و ثنا رانی او را بی خود بزبان
راندی امّا درین حال بجز تواضعی خجلت آمیز و تحمّلی غیرت انگیز روی
نداشت و جواب آن در گنجینهٔ سینه سر بمهر گذاشت تا بوقتی که فرصت
انفاذ لشکر نصرت یاب ایلخانی یافت و بآتش غیرت خاک
دیار او را بباد غارت داد هر داد اینجا مقام آن قصّه رانی نیست مسعود
بیگ ببندگی حضرت رسید و ترحیب و تاهیل و عاطفت و سیورغامیشی

فراوان یافت او نیز باشارت واهرِ سِل حکیماً و لا توصه دراداءِ رسالت به عبارتی رایق و اشارتے لایق و تشبیہے بے وصمت اخلال مخلصی و لپندیده تراز سحر حلال۔

شعر

رَاقَ لفظاً فقیل خمرٌ حرامٌ   رَاقَ معنیً فقیل سحرٌ حلالٌ

در تمهید قاعدهٔ موافقت میان روز و شب دو رنگ رنگ یکرنگی آمیخت واز ترکیب الفاظی چون آب روان نقش مقصود برانگیخت چنانکه از بهر نثار این کلمات در رفتار عقد نثره و ثریّا و طرف کمراز جوزا بگسیخت آباقا خان فرمود تا بتدوار اقداح عتیق عقیق و تناوب کاسات راح رحیق اورا چون چشم خوبان مست گردانیدند اما هنوز چون بخت و دولت خود بیدار و در کار بود بعد از گذاردن پیغام واختصاص بسیورغامیشی وانعام معدوقهٔ جواب هم از پردهٔ موافقت و مصالحت برحسب ودنا هم کماداننا وارتیاح بافتتاح در مراسلت معلوم گردانید روز سوم در تفرس سحنهٔ حال نوع تغیری مشاهده کرده واثر بدگمانی در حق خود معائنه دید اجازت انصراف خواست اباقا خان یرلیغ داد بمراجعت واو بے توقف بیرون گریان آمد و بر

بیت

تکاوری که بیک حمله زیر پای آ...
اگر درازی امید باشدش میدان

زمین نورد چو شوق و فراخ رو چو ہوس
سبک گذر چو جوانی و قیمتی چو روان

پاے عزیمت که ہزار بار بر فرق کیوان نہادہ بود بگردانید پادشاہ و امرا از تخلیۂ او حالی ندامت افزود دانستند که پشتی نمود که بازوی او نتوان دید و علی الیقین گمان باطل باز دست نیاید لمؤلفہ

تیرے که ز قبضۂ کمان بیرون شد

ایلچی را از عقب روان فرمود تا ہر کجا دریابد باز گرداند، الام بالام اسپان قنارغ آسودہ ایستادہ و مرد زیرک و کار افتادہ چه جای توانی باشد چنان راند که در چہار شبانروز بکنار جیحون رسید و از آب بگذشت چون بخدمت براق رسید مشاہدات احوال را حکایت کرد و ولوع او در نہضت بدین جانب مزید پذیرفت مصراع

تو گوئی حکم کار رفتہ بر بدی رفت

پیش قیدو ایلچی فرستاد که بسبب ضیق رقبۂ مغفوار در یورتے که معین شدہ بود لشکر زندگانی نتوانستند کرد و بالضرورۃ باز بنجارا نقل کردہ شد. اکنون اباقا ملکے عریض دارد اگر قیدو آنرا مصلحت داند لشکری را مدد فرماید تا من از آب چون باد بگذرم و آتش قہر خود را در آن خاک فروغ دہم و طرفے را از آن ممالک بدست گیرم این الوکه مطابق رای و ارادت قیدو افتاد و افق مثل طبقۂ برخواند چه گفتہ اند نیکبخت آنکس است که صید مقصود بکمند دیگران گیرد و خردمند آنکه تیغ بیگانگان در دشمن خویش

زند خواست تا تقطین او کند و شجرهٔ یقطین دولت او را که زود بالا کش[ید]
بصرصر قهر ابا قاخان ناچیز گرداند و جهانی از شطط و شکاسب و جاو[ق]م[ا]دت
او آسوده گرداند در این باب دلنمودگی ها فرمود و بر تصمیم این عزیمت و تصویب
[ا]یل[چ]ی رای تحریص نمود و یرلیغ فرستاد که شهزادگان احمد بودی و نیکپی
اغول و بالغو با لشکر[ه]ای خود مساعدت و معاضدت او را از آب پنج آب
و معبر تر[م]ذ بگذرند و جاده و مبارکشاه و قبچاق با تفاق براق از
گذر آمو عبور کنند و کوکاجو بزرگ و بانیال از خیوه که معبر خوارزم است
و کوکاجو کوچک از گذر منک کشلاغ در آیند و بیک جائے مجتمع آمده
در اهتمام رایت براق باشند تا این عزیمت بتصمیم رساند چون ایلچی
مراجعت کرد براق با حتشاد و استعداد مشغول شد نخست یاسر فرمود که
هیچ آفریده با ست[ر]اغاتی بر ننشیند و چندانکه یابند جهت لشکر بستانند
و چهارپایان علیق هر یک سر اسب را هر روز هفت من جو و گندم دهند
تا فربه شود بدین واسطه غلائی تمام پیدا شد و چندان گاوان که در آن
دیار یافتند فرمود آنرا کشتن و از پوستها سپر گاو ساختن الحق سپرے که
از پوست گاو عجایز سازند نیکو دافع تیر حوادث لیالی باشد بدین
موجبات خلایق در مضایق ناکامی افتادند و کس را مجال دم زدن
نے و بدین بسنده نکرد جهت ساختگی مالخراج لشکر و تغارات ایشان
فرمود تا بخارا و سمرقند را غارت کنند یاز مسعود بیگ که ملک مسعود
پلے رحمت آسمانی بود او را تابع گرفته و گفت تخریب ولایتی موجود -

در قبضهٔ تصرف پادشاه بتصور استخلاص ولایتی موهوم خارج از حوزهٔ مملکت مقتضی خرد و کیاست نباشد وہمین قدر عایت باید کرد که اگر این کار در عقدهٔ امتناع ماند و مراجعت افتد از بخارا به ترغو نسه و تزنلی لشکر پادشاه را مدد بے توانند داد براق چون سخن حق بشنید جواب نداشت در خشم شد مسعود بیگ را ہفت چوب فرمود زدن اما دست از غارت کشیده داشت و او بر مثوبت اعظم الجهاد کلمتهٔ حق عند سلطان جائرٍ فائز گشت پس از شہزادگان که بحکم یرلیغ قید استصحاب براق را معین شده بودند جباو و مبارکشاه و قپچاق اغول بخدمت او پیوستند و امرائے یاسا و بزرگ و یاسا ور کوچک و مرغاول و جلاتای ہمیں سبیل دیگر شہزادگان تخلف کردند براق صد ہزار سوار عرض داد و در شہور سنه سبع و ستین و ستمایه از آب آمو بگذاشت و بخراسان آمد و از حد بدخشان و کشم و شبورغان و طالقان بنده و مرو حق دمرو شاہجان تا نزدیک نیشاپور مسخر گردانید و از شعرائے عصر یکے در حق او گفته بود

بیت

زان موی کہ بر پشت خود انداختهٔ

زان موی تو آموی بگیری بے شک

در اثنائے تحریر ایں ذکر یکے از ظرفاء ایں بیت املا کرد در جواب گفتم ازیں سیاقت نظم معنی حاصل نمے شود ہمانا راوی از قبیل آفة الشعر من رواة السوء بوده بلی حسن ایہام در رابطهٔ الفاظ بدین وجه پسندیده می افتد۔

بیت

زان روی تو آمری بگیری بے ننگ
کان موی تو بہ پشت خود انداختۂ

در قضا عیف این حال میان شاه زاده قپچاق و جلاتر تای گفتار شده قپچاق آزرده گشت و جبلِ موافقت که خود مبرم نبود بگسست و پشتے که همیشه از همه روی بروی داشت بنمود و بالشکر خود مراجعت کرد در راه هر کجا رسید دست غارت برکشاد و بخارا را ازین چاشنی بے نصیب نگذاشت القصّه براق بهوس استصفاءِ مملکت ایلخانی عرصۂ تمنّی را طول و عرض داد با شمشیر براّق چنانکه برق در مکامن اجزاءِ سحاب نفوذ یابد بر لشکر شاه زاده تبسین دوانید و ایشانرا بعد از طراد و عناد مانند کواکب که از انسلال تیغ یک سوارۂ چرخ متفرّق شوند منهزم گردانید و در مبادی خروج گورگان ایلچی را پیش برادر خود نگودار اغول که ببندگی حضرة اباقاخان بود فرستاد معلم بدانکه ما بالشکری چو بحر زاخر در تموّج بر عزم تفرّج ملک اباقا از آب آمو عبور خواهیم کرد و آن دیار را معسکر چریک ساخت باید که آگاه از روزگار و مترصد کار پیکار باشد خطّ را در جوف قبلی تعبیه کرد چون ایلچی تبلیغ الوکه براق بجای آورد و از عقب خبر رسید که براق از آب گذشت و بالشکر پادشاه دستے برهم انداختند بل بسیاره مهر در خاک و تبسین در هرات اقامت کرده و استمداد لشکر و استنهاض رایت ایلخانی نموده پادشاه نیز مستعد کار و متنعّر آتش حرب

گشتہ بحدود آذر بائیجان و عراق آمد کشمت را با لشکرے موفور و اہبتی تا محصور مقدمۂ بسمت خراسان نزدیک بتسین مدد لشکر پیشین را روان فرمود و باحتشاد لشکر از اطراف ممالک معمورہ ایلچیان چون آب از سحاب و آتش از اصلاب صمّ صلاب جدا گشتند درین میانہ نکودار از سر استشعار بالشکر خود گریختہ راہ گرجستان گرفت و روزگار را خود چنین است شعار اباقا خان خواست کہ اوّل متدارک حال او شود تا عصیان و تمرّد او چون امراض عادیہ بدیگر پادشاہ زادگان سرایت نکند شیرامون نوئین را با آن قدر لشکر کہ متشمر و حاضر بودند بر اثر او چنانکہ رجوم نجوم در عقب شیاطین ساری گردد بفرستاد بعد از کہ ملاقات فریقین دست داد

شعر

خروشے بر آمد ز ہر دو سپاہ

برفتند یکسر سوئے رزمگاہ

مکاوحت و مکافحت دراز کشید و مصاولت بمطاولت انجامید سکزی بہادر از امراء نکودار حملہ آورد و قریب پانصد نفر از اعوان شیرامون قراب مرہفات گشتند باز لشکر ایلخانی در آن کرّ و فرّ فیروز فرّ و مظفّر شدند و بمدد توفیق ربّانی در حملات متوالی سکزی بہادر را بہ قتل آوردند و فوجے تمام از آن لشکر در تغار دمار کشیدند و برخے را در قید اسار گرفتار نکودار سامان قرار ندید با یک ہزار سوار در باطن گرجستان رفت و با داؤد ملک در استلاذ و استیمان زد و دختر خود را بوئے داد تا مگر بمصاہرت و مظاہرت او

از غائله مخالفت مامون ماند فوج گرمج را ذحل نجل و خبث عقیدت در حرکت آمد ذحل
قصد ... بستند تا نکودار را هلاک کنند از رعب کبدیت ایشان خبر یافت تیا ...
ملتقی توفیق النار ولا العار والمنیة ولا الدنیة بر خواند و بقوادم عقاب
در خوافی لیل کلون الغراب. وفی المثل اللیل اخفی للویل خود را بیرون
انداخت و ایلچی بحضرت روان گردانید و در مقام اعتذار بزبان استغفار
بعفو و اغماض ایلخان توسل نمود چون شرف تکشمشی را دریافت یاقاخان
او را نواخت و سیورغامیشی فرمود بحکم استمالت گرد رعب و هراس
و خوف و یاس از ناصیه حال او گم کرد از تغیر نیت و خروج از ربقه طاعت یاس
سوال فرمود عرضه داشت که از براق خط آمد مشتمل بر استغوا و استغراد
تحریف از جادهٔ وفا و اخلاص هر چند عقیدت من بنده آنرا منکر بود
ایلدر بهادر و کوکاجی مرا بران اقدام تحریص کردند کیفیت ماجری کما جری
بموقف عرض پیوست اگر در از آیه بادرهٔ نسیان حقوق و نادرهٔ
عصیان و عقوق تیغ عقیق گون قورچیان را بچند قطرهٔ از عروق حبل الورید
مخضوب می فرماید ع

سر اینک بزبان تیغ فرمان تراست

و اگر عاطفت بنده پرورشاه آیت غیر مغضوب بروی خواند و بخلعت
القا بنده را ممنت تدارک آن وحشت هد نیک بندگی میدهد از عفو گناه
سوز که شفیع هر مجرم و محرم هر داد خواه است غریب نماید بیت

خرد را مے ببند و چشم را خواب

گنہ را عفو نشوید جامہ را آب

از استماع عبارتے کہ ترجمۂ آن این کلمات بود بواعث مکارم پادشاہانہ ودواعی مرحمت خسروانہ در حضرت آمد و مزید عاطفت بعد از عفو در قدرت مبذول داشت ہر آئینہ حسن اعتذار و لطف مقال در استقالت عثرات بابیری عظیم دارد، امراء صاحب فریب را کہ قریب شاہ زادہ بودند دم خدیعت در شاہ راہ او نہادہ بر تیغ بے دریغ گذرانید و نکودار القور میشی نوئین کہ صورت گرطبیعت مانند او صورتے را از تتار چگل و قنقل و قرلغ وقی نینگیختہ بود سپرد چون ایں شاغل کفایت شد واین ہم ساختہ گشت بابقانی وانی و امحانی شافی و حکمی جازم و تدبیرے حازم ورائے پیرو بختے جوان برائے اخماد جمرہ و تسکین نایرہ شر و دفع عارض عیث براق با پنج تومان لشکر عزیمت بلاد شرقی فرمود ابتای نوئین را باتوداون بہادر بسبیل منغلہ از مقدمہ بفرستاد و رایت نصرت نگار پادشاہ زادگان یزدار و قنغراتای واجای و تکشی و نکودار و ہولاجو امرائے ارغون آقا وارغسون و مازوق احمد و کوچک و تیمور و الیناق و منکسار و عبد اللہ پسر تولاک باورچی و اراچوک بر فال میمون و طائر ہمایون در حرکت آمد، چون بساط خراسان بسنابک مراکب لشکر ایلخانے بر بسیط محیط فلک سرافرازی کرد و لشکرہا ز آن حدود جمع شدند اعلام حضرت رفت کہ میان براق و یشمت بے مجاملہ محاملۂ بسیار رفتہ و لشکر ایلخانی در مدت یک سال کہ براق آنجا اقامت ساختہ انفجار و انزجار

تمام یافته براق را دو میر بهادر بوده که روی رزمهٔ بهادری و پشت سپاه صفدری در آن عهد ایشان را دانستندے یکے را نام جلارتای که کمان او بیقین نه کمان چون چرخ فلک دست خویش هیچ آفریده نگشت و دیگر مرغاول که با حصول شجاعت و فرزانگی و کمال پر دلی و مردانگی علم یای یعنی استعمال حجر المطر نیک دانستے و دعوی کرده بود که اسب قنغر را در قنغر الانک ببندم واسب آلا را در الاطاق اطلاق کنم و الا برائے استحلام لجام را از سر ایشان فرو نگشائم و نمد زین خشک نگه دارم و پور بها بدین بیت از قصیدهٔ که در مدیح صاحب شمس الدین نظم داده بود اورا خواسته است۔

بیت

مرغاولِ فراق تو در ملکِ صبر کرد
بالشکرِ براق بغارت برابری

اباقا خان لشکر را بطرف هراة کشید و در مقام آب سیاه آتش محاربت را روشن برافروخت

بیت

چو زد بر سر کوه بر تیغ شید
چو یاقوت شد روی گیتی سفید

خسرو سپهر نه بر جدی گوشهٔ تاج مغرق را آشکار کرد و از بیم تیغ قورچیان ضیا حشر ستاره در مامن احتجاب گریختند اباقا افراسیاب همت چون جمشید وش و فریدون فر بود و لشکر تهمتن دل و رستم توان زمین را نیز از

تعرض مواکب و تصادم مراکب روئین تن گردانید از طرف دیگر براق نیز با دلے قوی و روعتے تمام و شوکتے وافر در میان لشکر کہ روی خود را جز در مرصفات مصقول ندیدہ بودند و چون ابروی خود پیوستہ کمان کشی عادت کردند بر نشست و غبار فتنہ تا اوج آسمان برخاست بعد از تسویۂ صفوف و تعبیۂ لشکر قلب و میمنہ و میسرہ و جناح و ساقہ را بہ پردلان جنگ جوی بہادران کینہ ور بیار استند و در قلب فریقین چون دل عاشقان از ہول روز وداع

بیت

پلنگ و شیر بجنبید بر ہلال علم
تن از نسیج ہوائی و جان ز باد شمال

عرصۂ مجادلت را بدست بغضا بسط و قبضۂ اسیاف را قبض کردند و زمانہ در میانہ بصد ہزار دیدہ نظارگی۔

بیت

تا آتش اقبال کہ بالا گیرد
تا قبضۂ شمشیر کہ پالاید خون

دلیران معسکرین بر بادپایان آتش سیر خاک را از آب چشمۂ تیغ سیراب گردانیدند چون آسیاے حرب دائر و کوس طعن و ضرب مالا مال شد آسمان از گرد تیرہ چادر برادر سر کشید و زمین از بریق سنان آسمان صفت بزواہر نجوم مکلل گشت۔

بیت

زُ سُمِ ستوران در آن پہن دشت
زمین شش شد و آسمان گشت ہشت

تیغ باگردنان زبان سہر زنش دراز کردہ و سپر روی سخت پیش آورد
ابروے کمان بیک کرشمہ از گوشۂ چشم چون غمزۂ یار ناوک خون ریز روان
کرد ہر سر کہ بنداے گرزنو گوپال ملزم نمی شد تیغ آبدار بحکم قاطع آنرا
بتفصل می رسانید و رشتۂ عمر او را بخون متصل می ساخت مغافصۃ براق باجلار
ای از میمنہ در آمدند و بقوت صدمات میسرہ ما کہ در موازات بود و بارغون
قاوشیکتور با یک تومان لشکر سپردہ برگرفت و براند چنانکہ باد صبا
برہنگۂ ورد و زد و رد و منتشر نگرداند و ایشان را ہم دو زخم زد و بدان
و بیرون شد تا علم را بردار دو خود علم از آن ارغون اقابور او تقاعس
نمود چندانکہ باد آن صولات مترادف و حملات متعاقب در گذشت نزدیک
آمد کہ براقیان گوی مراد ظفر را بچوگان شہامت بکوی مقصود رسانند
سنتای نوئین پیادہ شد و بر سر صندلی نشست و گفت ہر کس کہ امروز
در حومۂ وغا پای تثبت و مثابرت بیفشارد من آنرا چگونہ آنرا
فدای داند و دان چنگز خان ما اینجا جان را خواہیم در باخت و بر دشمن
تاخت ۔ و پیر بہار است ۔

بیت

حملۂ عشق ترا تاب من آوردم و بس

همچو در جنگ بر اقرانه میران سنتای

بدین سخن لشکر را سکون جاشی حاصل آمد و بازگرتی نمودند مدارات به مبارات بدل شد ثانی الحال عزم مقابله و منازله کردند و روی باصالت در مصاولت واطالت در مطاولت آوردند تیر تند تگ که از مناخل غمام ریزان شود روان گشت اباقا خان با بهادران لشکر در گرد تیره سنان نیزه تنزه می نمودند و با پیکان آجال بودند راز میگفتند

شعر

کانهم یردون الموت من ظماء ٍ او ینشقون من الخطی ریحاناً

در سه مرة کار زار راند و بر دشمن کار زار ماند

شعر

بوقتٍ لا یطیق اللیث فیه مساورةً ولا الذئب احتیالا

گوئی مختاری در منقبت ایلخانی این دو بیت را کسوت نظم پوشانیده است

بیت

زبیم زخم او زنهار خواه آیند پیش او
بروز جنگ سیمرغ و پلنگ و ضیغم و ثعبان
نهفته دیده در چنگل نشانده بچه گرد دل
نهاده زهره بر تارگ گرفته مهره در دندان

عاقبت مرغادل را که ضرغام اقدام و حسام دانتقام بود واسب قنغرا را در تنغر الالک خواست بستن تیر چرخ از مرکب جیوة فرود آوردند و از

منغز بوار چاشنی چشانیدند جلار تای نیز چون باوی لوکر بود و سپاه دشمن را پشت وپناه دبلغ السبیل زباه در دوزخ ضجیع وی ساختند و بسیاری از براقیان در حومهٔ منازلت عرضهٔ حمام گشتند براق شاهزاده لا ینفعکم الفرار من الموت الا قلیلا را غایت اغتنام و زبدهٔ مرام شمرد بوقت آنکه درست معزبی در بن عمرهٔ غروب نهان خواست شد و ماهچهٔ سیمین بر رخ نطع نیلگون آشکار گشت از روی عجز پشت بنمود و از دست برد سطوات آن لشکر پای برداشت بادیدهٔ ریزان اشک حسرت و دلی گداز ان در آتش غیرت بر آب جیحون چون باد و گرد بگذشت سراپرده و خیام خاویه علی عروشها ماند نهزهٔ اغتضاب و نهبه استلاب پادشاه کامیاب گشت بالواع غنایم دست یازان د چون بازان در شکار تیهو تازان و دشمن در بادیهٔ هوان و ها ویهٔ خذلان سرگردان پادشاه برقرار پیشین تمسین را با لشکر گزین در خراسان تعیین فرمود و بر عزم توجه باردوی خاص فتح وظفر بر یمین و یسار پویان وزبان نصرت گویان

بیت

زیر رکابش نگر حلقه بگوش آفتاب
پیش عنانش نگر غاشیه کش روزگار

عنان برداشت چون بفر طالع میمون دشکوه دولت روز افزون در مستقر عز و جلال نزول فرمود مساطع قطان اقطار بشارات این فتح نامدار مشنف

ساخت و بر قاعدہ رایت عدل و انصاف راکہ موجب دوام پادشاہی تواند بود برافراخت ۔

بیت

بگیتی فتنہ کے بنشستے از پای
اگر نہ تیغ تو گفتیش التسنر

براق از آں طرف بمقدار پنج ہزار سوار در اضطراب وقلق بسیار و پریشانی لمؤلفہ ع

گوئی کہ بود طرۂ مشکیں آن نگار ۔

باز بجار رفت آثار انزجار بر احوال او ظاہر و فود محنت داد بار متکاثر و متواتر با آنکہ از روزگار فلاحے ندید ادر افلاجی نعوذ باللہ منہا بواسطۂ سقطۂ کہ در حومۂ ہیجا اتفاق افتادہ بود روی نمود قُوی محرّ کہ از تحریک اعصاب و اعضا کہ حرکت ارادی بدان متعلق است باز ماند چنانچہ محفۂ چوبین جنیبت مراکب خاص گشت مصراع

بجائے عنان نعصا داد سال

پس دعوی کرد کہ تلادہ اسلام را متقلد شدہ ام و ادرا سلطان غیاث الدین لقب نہاد ایلچی بخدمت قید و فرستاد و از تخلف پادشاہ زادگان و خلفت میعاد و تفرق لشکر و حال مضطر خبر داد و قید و در جواب تخستی بر دی نہادہ فرمود از شہزادگان جمعے کہ آمدند آزردہ مراجعت کردند اگر دیگرے آمدہ بودے ہمیں صورت داشتے دو بگر او سخن خود را دیگر کردہ بیورتی کہ

باتفاق معین کرده بودیم خرسند نشد تا تمامت لشکر را چون ناموس خود و رونق ملک بباد خودکامی داد لما طلب العیر قرنین فضیّع الاذنین با این جواب یرلیغ فرستاد و تغار و علوفات لشکر او معین کرد و گفت این زمستان در بخارا باشد تا بوقت قوریلتای چون آت وانئی بهم رسیم نسق کار او کرده شود براق آن زمستان در بخارا باشد واز هر طرف لشکرها بدو پیوسته چنانچه سی هزار سوار عرض داد و خزاین موجود برگرفت و در محفه نشسته بالشکر بطرف سیستان بیرون رفت وخواست که از پادشاه زادگان که در عزم توجه ببلاد شرقی تقصیر کرده اند از خدمت او متخلف شده انتقام کشد بدین خیال براق بتیلکجی را روان فرمود تا احمد بوری را احضار کند برزبان براق بتیلکجی رفت که اگر تمرد نماید و محاربت ضرورت افتد دور جنگ گشته شود چگونه باشد براق گفت آن راه باشد همچنین یاسادر بزرگ باستحضار نیکبی اغول متبادر گشت اتفاقاً براق بتیلکجی در شکارگاه باحمد بوری رسید و با وی معدودی اندک بودند چون استشعار داشت از آمدن بخدمت براق تاقی نمود و بسوی مخیم خود روان شد براق بتیلکجی از عقب تعاقب کرد و مبالغت می نمود احمد تیری بوی انداخت براق در جواب هم تیری کشاد و در مقتل آمد و بر جای سرد شد لمؤلفه

ای چرخ گرم رو همه از تست گرم و سرد

وطرف دیگر یاسادر بخدمت نیکبی اغول رسید او دانست که اندیشهٔ براق بر چیست و ضمیر او بر شر مطلق مطوبست یاسادر در نجار اسابقه

خدمت بانیکبی اغول موکد داشت شاه زاده سوالف حقوق نعمت خود را
برہم معقول درضمن این عبارت تقریر کرد کہ چندین مدت بر آخرهای فسربہ ما
برنشستہ وجامهار ملون پوشیدہ وکاسات مروق از دست ماورکشیدہ
مگر مکافات آں حقوق را امروز آمدہ تا مارا درکام اژدرهار ہلاکت نہی
او استبعاد کرد وگفت ع

قسم خواہی بدادار و بدیدار

کہ بجز اشخاص مجرد بر ہیچ مکروہی وقوف نیافتہ ام ورد وقبول آں
بارادت شاہزادہ منوط است او درگذاردین حکایت بود کہ نوکری از
آن احمد بوری مخبر از کیفیت وقوع واقعہ او برسید نیکبی اغول را قصد
براق محقق شد یاساور بازگشت وبالشکر خود مقابل براق بایستاد
وبخدمت نرفت تمامت شاہ زادگان از قصد وانتقام او آگاہ شدہ
متنفر گشتند ویاساوران با سائر امرا متفق شدند واو را ایلہ کردند ومتوجہ
حضرت قید وگشت تمامت لشکریان سلاحہار او در گردن انداختند واز
تجبر وتہور وظلم وبے باکی براق استعدا کردند قید و ایشا نرا بنواخت
ویرت معین فرمود براق رونق از کار دور وخوشدلی از ساحت سینہ مہجور
دید بنا کام با خاتون خود توکای دفراد خدم لمؤلفہ

فرو بستہ از گردش چرخ دم

بخدمت قیدو پیوست لشکر چون کار از دست رفتہ وبخت چوں روزگار
آشفتہ ونوک مژگانش بزبان اشک ایں بیت در صنعت ترویدچوں بغایت

آنرا تردید بر بیاض چہرہ بسرخی رقم زدہ ع

روزگار آشفتہ تر یا زلف تو یا کار من

خاطر قید واز افعال ناسزا او متملل شدہ بود زمام عفو و اغماض را متمسک تخلیص او را از معقل رخصتی نیافت چہ یک نوبت آیت والعافین عن الناس را ہر چند از معنی آن خبر نداشت بفعل آوردہ بود و نیز گفتہ اند آزمودہ را آزمودن و پیشانی شیر شرزہ را بتوقع موانست خاریدن و دشمن را از قید فرصت رہا نیدن کار دیوانگان باشد عاقبت ادرا شربتے تجرع کردند کہ بدان جام عمرش بے شراب شد و میاہ اقبالش نمونۂ سراب و حاصل روزگار او از گفتۂ کاتب این بیت دریں کتاب شد لمؤلفہ

واقبال البراق ومیض برق تلاشیٰ حین شامۃ العیون

وذالک فی او اخر شہور سنہ ثمان وستین وثمانمائۃ ومدت ملک او شش سال بود مصراع

چہ شش چہ شصت چہ شش صد چو آخرست زوال

الملک یبقیٰ للملک المتعال

تتمیم حال این ذکر

از براق چہار پسر ماند بکتمور تو البورتا ہولاداى بعد از پسران آلغوجہ با دقبان بالشکری بد ایشان ملحق شدند وچون در تصاریف این حال براقیان را باغی

منزوی فیه گشتند و اسباب مطابقت را مانند بنا بر مضاعفت مدعم گردانید باتفاق با قیدو مخالفت آغاز نهادند و از حد خجند تا بخارا دست بتخریب و تعذیب برگشادند بلاد ماوراء النهر که بعد از مدتی بواسطه اجتماع پراگندگان و ائتلاف از غارب افتادگان امید عمارت دیار و انتعاش سکان … ن دیار حاصل بود باز از دیار عاطل گشت و مدتها آن نواحی بین مجاذبة الفریقین و مکاوحة العسکرین از یمن خوشدلی و فراغت و آسودگی که مستدعی تمدن و توطن باشد مهجور ماند و چند کرت میان ایشان محاربت افتاد و هر نوبت بحکم جزم و نصرت لشکر قیدو منصور شدند و مخالفان مکسور تا شهور سنه احدی و سبعین و ستمایه صاحب دیوان در بندگی اباقا خان عرضه داشت که میان قیدو و دیگر شهزادگان بواسطه بلاد ماوراء النهر عرصه مجادلت مبسوط است و هر کس که آنجا تمکن و استعدادی یافت بدماغ خود خیالات محال راه داد مصلحت باشد لشکری فرستادن و آن دیار عرضه تخریب کردن تا شاغل بی طائل از میان برخیزد حکم بر بیغ شد که نیکپی بهادر و جار دو و آقبک ترکمان بنجا ارو ند و مثل آن لشکر در اهتمام امرائی یوسف قرغداری ولیسران جنتیمور و جورغدای و ایلابوقا بخوارزم و یکبارگی آثار عمارت از آن حدود منطمس گردانند مثل است که گرگ را دریدن نباید آموخت ؏

تو مادر مرده را شیون میاموز

بحکم فرمان چنین لشکرے بگران روان شدند از وصول آوازه لشکر مغول مسعود بیگ بگریخت و بسیاری از ارباب بخارا و سمرقند بلاد وطن کرده

باطراف بیرون رفتند و پیش حبال وطن جز در خواب ندیدند و بابا دجوی مولیان این مراسله می گزارند که

شعر

فیا وطنی ان فاتنی بک سابق　　من الدهر فلینعم لساکنک البال

پسران جنتیمور بالشکری بجرارنم رفتند و کرکانج که دار الملک بود وخیوه وقراقس را قتل عام تاراج مفرط بتقدیم رسانیدند و از طرف دیگر نیکبی بهادر بالشکر هفتم رجب سال مذکور بنجارا در آمد وهفت روز کشش کردند چنانکه ده هزار آدمی در شکم زمین منزل آبادان گرفتند و بیرون از زدن وبردن وکشتن ورفتن وکندن وسوختن شغلے نداشتند سبحان الله گوئی این قضیه جواب استهزا مسعود بیگ بود بوقت ملاقات صاحب دیوان القصه مدرسه که مستحدث او بود در بسیط معمورهٔ جهان چنان مدرسه بکمال آراستگی نشان نمی دادند وقریب هزار طالب علم در زوایاء آنجا بتحصیل علوم واستکمال نفس اشتغال داشتند آتش در زدند و دخان اندود از آن بفلک اثیر رسانید از گفته فردوسی می سراید

بیت

ستیزه بجائے رساند سخن
که ویران کند خانهاء کهن

چون از قتل وغارت فارغ شدند بنجاه هزار عواتق ابکار وپسران لطیف دیدار خوش گفتار کش رفتار آراسته چون صد نگار آشوب دل

بے قرار وفتنۂ بازار روزگار بطور بردہ تا لب آمو براندند پس جو باوقیان بالشکرے از عقب برسیدند و مقدار نیمۂ از آن اسیران باز گرفتند و بنجار ارسانیدند اہالی ماوراء النہر ایں قصد و غارت را نتیجہ تسویل و اغراء آقبک ترکمان دانستند و آقبک ترکمانے پرخشم از آں ترکمانی یک چشم بود

خاطلی عمر وقبائۂ لیت عینیہ سواء

مولع یا بقاد نایرۂ ظلم و اعتساف و حریص بر تحریک عوام شر و اجحاف مولد او از رساتیق بخارا بعد قضاء اللہ بخارا کہ سالہا چون مسئلہ باطل مہمل بود درین نزدیکی نسیم ارتیاشی بمشام متوطنان خواست پیوست و جرعۂ انتعاشی بکام آن ناکامان رسید بواسطۂ ردائت نفس ایں ظالم چون کلبۂ مفلس مظلم گشت ہر آئینہ العصبیۃ من الدین وحب الوطن من الایمان عرق نبیہ و اصل شریف درشان مسقط راس و ابناء عہد خود چنیں مساعی پیوندد

بیت

فرزند عاق ریش پدر گیرد ابتدا
نسل بنہرہ دست بمادر کشد نخست

راست گفتہ اند کہ تگاپوی سہ طائفہ در تحصیل مطلوب امید محالست و صرف کردن عمر بر جوئندہ دباشدہ باال اول مغفلی کہ تخم در شورہ زمین پاشد و باد را کہ ریع متنظر باشد دوئم بے سعادتی کہ بر او خار و استکثار حرصے غالب دارد و خود و دوستان را از منافع آن محروم گذارد سوئم نادانے کہ از لئیم بداصلی بدگہر طمع وفا دارد و گذارد حقوق بندد و توقع حسن مجازات کند

بیت

زبد اصل چشم بہی داشتن   بود خاک در دیدہ انباشتن

در شہور سنہ اربع وتسعین وستمایہ جوباوقیان وبراقیان درآمدند وآتش غضب برافروختند ومی زدند ومی کشتند ومی کندند ومی سوختند تا دیناری زر ویک من غلہ بربقایائے متوطنان می دانستند بزجر وشکنجہ وقتل ونکال می ستدند چنانچہ ہیچ باقی نگذاشتند از مطعوم ومفروش وساز وسلب وفی المثل قد سلب من غلب تا ہفت سال متوالی آں رباع از سکان خالی ماند واکناف از اصناف حیوان عاری وبدین منوال بود تا قیبدوحکم فرمود ومسعود بیگ بن یلواج کہ طالع وعاقبتش چون نام خود وپدر مسعود ومحمود بود وآثار ومساعی ایشان در اشادت معالم ومعالی برجبین روزگار مسطور بنجارا وسمرقند رفت واز اطراف متفرقان را استمالت نمودہ جمع کرد ومناہل احوال ایشان را از شوائب نوائب زمان مستصفی گردانید وآں عراض ومنازل مبارک کہ صفت ایں داشت

لک یا منازل فی القلوب منازل   اقفرت انت وہن منک اواہل

باندک مدتے مبارک آثال ترک ذنا جیک گشت وبہ مقصد طوائف از دور ونزدیک روز بروز امداد بہروزی وفیروزی تعاقب کرد وانزاد خصب وراحت از عیت توزی ومال اندوزی ترادف نمود والحالۃ ہذہ تا امروز مرابع ما ورآء النہر مرابع انس است وعرصۂ آں روضۂ فردوس چوں سغد سمرقند بفال ہمیوں واختر سعد سمر گشتہ در ضباب

احوال ارزیاب ارتفاع

غایات وآب عین الحیوة از جیحون او کمترین شمر آمده طوائف امم در آنجا مجتمع وارباب آن بصنوف تنعمات متمتع زمین از حلاوة چون الفاظ شکر سخنان قند ریز وهوایش معطرش چون زلف جانان بباد صبا جان آویز

بیت

خوبان سهی قد سمرقند گه بزم
یارب که چه خورشید رخ وزهره وشانند
عاشق کش وساغر کش وچابک صفتانند
سیمین بر وفرمان روا خلاق خوشانند
چون لب بگشایند زهی دل که ربایند
چون رخ بنمایند زهی نغز که شان اند

وبخارا تا بهست مجمع نحاریر طوائف ومنبع زلال لطائف ومفحص کمال بلاغت وکارخانه کسوت فصاحت بوده ارباب سیوف واقلام با روعت وطلاقت ودر باشنوف وحجال باذلاقت ولباقت، واین حکایت در تواریخ مسطور است وپیش ارباب تتبع مشهور که چون امیر نصر بن احمد السامانی سقی الله تربته بر باغ خراسان در آمد فسحت عرصه ونزهت رقعه ومتفرجات اماکن ومتنزهات مساکن رانیکو بپسندید وبآب وهوا آنجا مسترح ومستنتج شد در صیف وخریف وشتا اقامت بود بتمادی مدت مفارقت خاطر وزرا وندماوامراو کافه عساکر ملالت

وکالت فرزدو میلان طباع بطرف مستطرف بخارا و عراص فردوس آسا ترابان غالب گشت دست شوق یاران قدیم گریبان جان را تاب داد و ساقی محبت همه را از دیده می ناب، در سواد شب سنمع صفت در گداز بودند و هنگام انفجار تباشیر صبح با باد صبا دریں راز و با خاطر کاتب هم آواز

بیت

در صبح که کاروان جان می گذرد
هر باد که بر کوے فلاں می گذرد
گوئی که نسیم اُنس از روضۂ قدس
بہ مراسلۂ حور جنان می گذرد

گوئے رسالۃ الحنین الی الاوطان را از نفثات خاطر ایشاں فراہم آوردہ بودند و از ابیات فراقیے آن مہجوران رعدو رباب خروش و نالہ اکتساب کردہ شعر مجر با دقائی ہر ایک را در آرزوی اخبار و استخبار موافق آمده

شعر

اگر نسیم سحرگہ بدوستان قدیم
سلام من برساند جواب باز آرد
زشوق در جگرم آتشیست بنشاند
بروی کارِ من خستہ آب باز آرد
سواد ایں شب محنت زپیش دیدۂ من
برون برد خبری ز آفتاب باز آرد

برد بمجلس یاران فغان و نالهٔ من
وزآن نوازش وچنگ و رباب بازآرد

درخفیه باتفاق پیش رودکی شاعر که مادح خاص سلطان بود شفاعت کردند وضراعت نمودند تا بانشاء شعری محرک سلسلهٔ عزیمت پادشاه گردد و برآن شرط چند هزار دینار زر متقبل شدند و ادای آن را هم در خراسان متکفل. رودکی این قصیده را انشاد انشاد درسانید.

بیت

باد جوی مولیان آید همی
بوی یار مهربان آید همی
ریگ آموو آن درشتیهای او
زیر پایم پرنیان آید همی

آورده اند که سلطان بے تهیئ اسباب رکضت از مجلس انشاد این ابیات برنشست باپیراهن و پا تا چنانچه جامه داران موزه ورانین خاص را بعد از قطع یک فرسنگ بسلطان رسانیدند و بسبب آنکه الفاظ این ابیات معرا است از لغت عرب و داعیهٔ شوق و طرب و مبنی بر سهولت معنی و وضوح مطلب طباع را مناسب و ملائم افتاد و پیشتر تحسین و تحیر ارباب عصر معدود است از باب تقلید در حالت تعلیق این ذکر بعضی یاران مجادبهٔ از التماس و مجارات واقتراح کردند بر حسب المامور معذور این ابیات هر چند از آنیات فضایل آیات اند در مدیح صاحب دیوان

ممالک شمس الدین جوینی منتظم شد و چون در زمان حیات آن صاحب قران مؤلف این بدائع از سعادت مثول حضرتش محروم افتاد این قصیده بر روح او که المؤمن حیٌّ فی الدارین انشاد می کند باید آنکه ممیز میان این قصیده طبع نقاد و خاطر وقاد خداوندان فضل باشد فحسب

نظم

باد مشک افشان وزان آید همی
بوی گل پیوند جان آید همی
در سپیده دم نسیم مشک بید
خوشتر از مشک دمان آید همی
ز آتش گل "ای که خاکش تازه باد"
آب بر روی جهان آید همی
از برای دست و گوش گلبنان
ژاله مروارید سان آید همی
زخمه ساز نای مرغ - و سرو ناز
از نوای دل نوان آید همی
از بنفش و لاله سوی بوستان
کاروان در کاروان آید همی
باد بان دلبری گل در خرمی
کشتیم را باد بان آید همی

از فروغ لاله هر شب وقت شام
بوستان چون آسمان آید همی
وز درخش روشنان گاه سحر
آسمان چون بوستان آید همی
مغز جان آسوده میگردد مگر
بوی زلف دلستان آید همی
چشم شادی می جهد یارب مگر
بازم آن نامهربان آید همی
جیب گیتی عنبرین شد کان نگار
پیش من دامن کشان آید همی
صبر چون خوابم گریزد از برم
واشک ناخوانده روان آید همی
شمع وش میسوزم ویادش مرا
چون زبانه بر زبان آید همی
گر روا ناید امید من زیار
اشک من باری روان آید همی
مهر او چون مدح دستور جهان
راحت روح وروان آید همی
آنکه با نامش که تاجاوید باد

نام دشمن بے نشاں آید ہمی
آنکہ با دست گہر بارش پدید
آفت دریا دکان آید ہمی
در پناہ بخشش و بخشایشش
عالمے پیر و جواں آید ہمی
بخت بیدارش بکام دوستاں
کام جوی و کامراں آید ہمی
این سخن کز آرزویش خلد را
آب کوثر در دہاں آید ہمی
گر شنیدے رودکی گفتے او
باد جوی مولیاں آید ہمی

مقصود از این حشو کلام ہر چند چوں حشو لوزینج افتاد آنست کہ امروز بلاد ماوراء النہر از نزہت بہشت دارد بہرو مصونست از نکبات دہر و ماموں از طریان قہر و در تحت تملک پادشاہ زادہ قید دست و ارباب آن مقید بقید او نسیم صبائی جواز نامۂ عدلش بر رخ غنچہ می وزد و بلبل از بیم خار تا دبیش سودای عشق گل می پزد۔

تصحیح از سید اولاد حسین شادان بلگرامی

ذکر ملک شمس الدین محمد بن کرت

مردے بزرگ ہمت صاحب بخت بود ودر فنون آداب توغل داشت،
پدرش کرت در عہد سلاطین غور در اعداد امیر اسفہسالاران معدود بود
باحظے مجدود وحشمتے نامحدود انتما قرابت داشت باسلطان شہاب الدین
کہ سر ہمت را باسلطان محمد خوارزم شاہ فرو نمی آورد در مبتداء جلوس منگوقاآں
چوں میان اوو اولاد جغاتای اسباب منافرت متوارد شد وسلوک
منافات متعاقد یاسون منگو کہ پسر صلبی جغاتای بود بر عزم مقاتلت محتشد
گشت منگو قاآن لشکرے را بفرستاد کہ قراع جنگ راسماع چنگ
پنداشتند وحدید راحریر وفولاد را لاذ شمردند۔ بیش ژالۂ پیکان غنچہ کردار
دیدہ را سپر ساختہ وسر را پیش مغفر چوں نرگس بافسر آراستہ۔ تا پیش ازانکہ
دشمن شام خورد بر ایشاں خون آشام چاشت شوند بعد از ہراق دما۔ وازہاق
ارواح یاسون منگو را دستگیر کردہ پیش باتو فرستاد درین حال
ملک شمس الدین کرت محبوس بود عرصۂ مملکت منگو قاآن را از ازدحام
خصوم خالی یافت ببندگی حضرت شتافت یرلیغے کہ در عہد پادشاہ گیتی
ستان چنگز خاں نفاذ یافتہ بود بشرف عرض رسانیدہ فرامود کہ در مفتتح
خروج بے داعیہ ترغیب وواسطۂ ترہیب چنگز خاں داروغ میمول
اورا از سر اخلاص کوچ دادہ ایلم وسر بر آستان مطاوعت نہادہ ودیار

نبیره غازیق

دشهر عوز را که سیستان اسم جنس آنست ما را دانسته اگر قاآن مقرر فرماید بتازگی شرائط نیک بندگی برعایت پیوندد. منگوقاآن در شمائل او مخائل رشد و شهامت تفرس کرد. و بر مقتضی آن احکام امضا بر لیغ و پایزهٔ سر شیر داد و هراة و نیمروز و چند قصبات از آن نواحی بدان مضاف فرمود و لبسیور غامیشی تمام بخدمت امیر ارغون رفت و بذلاقت لسان و عذوبت بیان و حیت شمائلی و خوب خصائل دل او را صید کرد و ببند عنایت دربارهٔ خود قید. امیر ارغون تا کنار آب سند بسبیل مقاطعه در نظر اهتمام او کرد و تربیتهای مقبلانه فرمود بدین موجبات ذکر او باوج اشتهار و ذروهٔ اقتدار رسید و ضبط امور ملک و نظم مصالح بوجهی پیش گرفت که بحسن قبول و ارتضار قاآنی مقرون شد و اطراف کیدکانات و قندار را مسلم گردانید و تا سرحد دلی راهها را از قطاع آمن و مطمئن در اذاعت صیت معالی و نشر صحائف فضائل و تشهیر آیات شجاعت و سخاوت مساعی جمیل نمود و اشعار غرا که نتائج طبع او بود در اطراف باذیال ریاح در صباح و رواح تعلق ساخت بوقتی که پادشاه کامگار هولاکو خان بر اکثر اقلیم ثالث و رابع استیلا یافت بسببی از اسباب و قضیت رب الارباب متمرد و مستوحش شد در شهور سنه ثمان و خمسین و ستمایه لشکری را نام زد روع مادهٔ عصیان او فرمود مقدم ایشان تغورو از غایت غضب حکم رانده تا پوست اعضاء شمس الدین را بکاه در آگنده بحضرت فرستند چون از مضمون احکام و تجهیز عسکر خبر یافت این بیت از بر تبرے

نوشته پیش پایهٔ تخت ایلخان فرستاد

بیت

گر هیچ عناں بسوئے کابل تابم
یا توئے تغور راز نغز بستانم

بعد از آن در حدود سیستان با آں لشکر عناں مبارزت کشاده گردانید واز جانبین پای اقدام در مقام حمسام نهادند مجامله بمجادله بدل شد عاقبت تغور را هلاک کردند و معاملتے که با ملک شمس الدین در خاطر داشت در حق او تقدیم افتاد و چوں برایں حال مدتے برآمد باز در مرغزار شلوین از حدود هراة با لشکر ایلخانی مناجزت و مطاردت نمود و بعد ما که رسل تراسل کردند ولیعاطفت پادشاه دولتیار استظهار یافت ایل و مطیع گشت و بنظر سیوغامیشی ملحوظ آمد و خدمات مشهود و مقدمات ماثور در بندگی حضرت بکرات تقدیم نموده در جنگ برکه در حدود دربند باکو به ملازم رکاب فلک فرسائے بود ایلخان را شهامت و بهادری او معلوم گشته بر سریر دولت از اخلاص و دلاوری او سخن راند و حکایت کرده اند که چوں ملک سیستان را بقتل آورد بندگی هولاکو خاں پرسیت ازو باز خواست فرمود که چرا بے حکم یرلیغ پیشوائے نیمروز بقتل آوردی در روز جوانی را بر دے شب خوش کردی بے تلعثم و بے تلجلج گفت سبب آں تا پادشاه دشمن مال ایں سوال از بندهٔ خود نه از دکند نعم الناصر الجواب الحاضر ایں جواب که چو آب جاری بود و فنون ایجاز و انجاز را حاوی علی الفور ایلخان را خوش آمد و عاطفت بے نهایت مبذول داشت چوں نوبت خانیت

با آباقاخان اتصال یافت از مبادرت بصوب بندگی متخلف شد و بمثل لا
اتیك ما حننت النیت دماغبا غبنیس تمثل نمود و این وبیتی از سر نیک
نیتی که بداشت پیش صاحب دیوان فرستاد

بیت

بسوی خسرو ترکان چنین که میگوید
که نیمروز وطن گاه پور دستانست
که از مهابت شمشیر تو گذرگاه سرش
هنوز خانهٔ افراسیاب ویرانست

صاحب دیوان برای استلانت جانب و استمالت خاطر او این مکتوب راکه
آب لطافت از آن مترشح است و بنیان فضائل بدان مترسخ بفرستاد

بیت

فروغ ملک ملک شمس دین محمد کرت
توئی که همچو ملک سر بسر همه جانی
مشقتی که ز هجرت رسید بردل من
بکنه آن نرسد وهم انسی وجانی

قطعه

زرای روشن باریک بین تو الحق
چنان سزد که چون این شوق نامه برخوانی
زباد پای برانگیزی آتش عزمت
بآب حزم غباری که هست بنشانی

"چوں عادت سپہر بے مہر و روزگار جفا پیشہ آنست کہ مطلوب محبوب را در حجاب تمنع دارد و مقصود دل و جانرا آسان آسان بر نیارد پس ہر حیلت و اجتہاد کہ ابناء آدم اختیار کنند زیادتی رنج و عناست و در احتیاز آرزو امنیت بہر چہ توسل جویند مادۂ حرمان و انقطاع ء مصداق ایں دعوی آنست کہ سالہاست تا گوش جان و جان گوش باوازۂ جود مخدوم ملک اسلام شہر یار ایران خسرو بر و بحر شمس الحق والدین کہ روزگار او امر و نواہی او را رام باد و جریان افلاک موافق مرام :: مشتق و مرّوح گشتہ ۔ بندۂ کمینہ محمدؐ بن محمد الجوینی خواستہ تا بصر را چوں بصیرت کند و چوں نزدیک رسید کہ آن کام بر آید و روزگار یک گام فرا پیش نہد از غیب تا جبرے روی نمود کہ موجب حسرت و سبب حیرت دل بے طاقت شد و جان دور از افاقت الحریص محروم شئے معلوم است از آں سعادت باز ماند

بیت

فرشتہ ایست بریں بام لاجوردانِ دود
کہ پیش آرزوئے عاشقاں کشد دیوار"

دریں چند روز قصّادِ فرزند زادہ محمدؐ از آں جانب رسیدند و اخبار رسارۂ جناب ہمایوں و حضرت میموں رسانیدند خاصیت نفس مسیح داشت کہ بدان مژدہ دِل مُردہ زندہ شد، در باب احتراز و اجتناب از حضرت علیا شمۂ بر قلم منشی گذشتہ بود از راہ جسارت و گستاخی ہمیں قدر می نویسد کہ راہ تجنب و توہم مسدود فرماید و عزم ایں حضرت بموجب خاور موکد و مشدود

(مکتوب)

این مکتوب در جواب صاحبی اصدار کرده چون ایام ولیالی متواتر و متوالی بر آن میگوشند که هیچ آفریده بکام دل نرسد و هر اندیشه که دل بر آن نهاده باشند تغییر و تبدیل کنند۔ پس سعی و جهد مفید و منتج نیست و کوشش و کشش نافع و مربح نه سالها بود تا بنماز و روزه و استمداد همم و دریوزه خواسته تا باز لقاء عزیز صاحب اعظم دستور اعدل و اکرام مبارک الرای والقدم شمس الدولة والدین ببیند و غمان نو و کهن باز گوید تا آنا

رباعی

با دشمن من دوست چو بسیار نشست

با دوست نشایدم دگر بار نشست

پرهیز از آن عسل که با زهر آمیخت

بگریز از آن مگس که بر مار نشست

از عنوان ایام شباب و ریعان اعوام و سنوات و نتایج اتحاد و محبت و اسالیب مودت بین الجانبین موکد و بنیان یگانگی مرصوص از سموم بیگانگی مصون بوده و روی بقبلهٔ حق آورده و از آن جانب هر روز مکتوبی صادر و حادث میگردد و داعی تا رد گفتار و فجار میشود مصراع

از تو نپسندم که چنین بپسندی

امّا از راه عقل سلیم نه بر مقتضیٔ شرع مطهر نبوی و احادیث و اخبار مصطفوی

رباعی

آن به که هنرمند کنارے گیرد

یا گوشۂ قلعۂ حصارے گیرد
مئ میخور و ولب بتاں می بوسد
تا عالم آشفتہ قرارے گیرد

درین چند روز بفرزند محمد می رسد آنچہ صواب باشد باتمام رسانید انشاءاللہ العزیز
والعجب ملک شمس الدین با این کمال عقل و شجاعت و شمائل و شہامت
تناول خمرالا عاجم را متعرض شدے و او را بسیار دو بیتی است
در مدح و ترجیح آں بر شراب اعجاب راایں ابیات اثبات کردچہ از قبیل
صنعت تحسین مستقبحست

بیت

میخوارہ اگر غنی بود عور شود
وز عربدہ اش جہاں پر از شور شود
در حقۂ لعل از آن زمرد ریزم
تا دیدۂ افعی غمم کور شود

بیت

ہر گہ کہ من از سبز طرب ناک شوم
شائستۂ سبز خنگ افلاک شوم
با سبز خطان سبز خورم در سبزہ
زآن پیش کہ ہمچو سبزہ در خاک شوم

درایں حال نارو ی دعوی بدیں شرح چوں تیغ شاہ بخون دشمن دولت سرخ

شود و جاہلاں از سبزهٔ سیاه روی سیر گردند ایں دو بیتی انشا رو ایراد کرد

لمؤلفه

با سرخ گل آں سرخ می اے سرخ عذار
تا سرخ شود روی طرب زو دبیار
رُخ زرد مکن بسبزی آز ازراق چرخ
ہر چند سیہ سپید شد لیل و نہار

چوں میان او و ملک ضیاء الدین کابل وحشت و منافرت و مشابرت بر مکان
مکابرت حاصل بود ملک ضیاء الدین ایں دو بیتی پیش او فرستاد

دو بیت

غوری بچۂ بکیں کابل برخاست
با ہیچو منی سخن بخواہد آراست
تو شمسی و من ضیا و داند ہمہ کس
کآورون شمس بر فلک بہر ضیاست

فاجابه الملک شمس الدین رداً علیه

دو بیت

اے بیخبر از خویش نگہ کن چپ و راست
با ہیچو منی خصومتت بہر چہ خاست
من شمسم و تو ضیا و داند ہمہ کس
کز شمس بود ہر چہ در آفاق ضیاست

در نسخهٔ تبریز از ارزاق ازرق

بعد از آن ببندگی آباقاخان پیوست و مدتی ملازم درگاه دریا مقدار و آستان آسمان مدار بود و چون بیستان مراجعت کرد بر مطاوعت بندگی حضرت و امتثال مثال خانی توفر می نمود تا ازین غار غرور بسرای سرور پیوست

ذکر سلاطین مصر بر حسب این مقالت

از عراض وسیعه اقالیم سبعه امروز بلاد مصر و شامات است که بعد از شش صد و نود و اند سال از هجرت پیغمبر عربی علی روحه افضل الصلوات والی التحیات بر جادهٔ جد و اجتهاد در دین پروری و حسن اعتقاد ثابت قدم و صادق دم اند و حکم ان الله اشتری من المومنین انفسهم واموالهم بان لهم الجنة یقاتلون فی سبیل الله فیقتلون ویقتلون را نقش نگین دین و پیرایهٔ نوعروس یقین ساخته و تخم محبت وولاء ولا تطع الکافرین والمنافقین در زمین صفاء طویت افشانده واز شجرهٔ طیبهٔ ایمان ثمرهٔ ان الذین امنوا وعملوا الصالحات کانت لهم جنات الفردوس نزلا اقتطاف کرده و بر مطاف لا یستوی القاعدون من المومنین غیر اولی الضرر والمجاهدون فی سبیل الله باموالهم وانفسهم فضل الله المجاهدین باموالهم و انفسهم علی القاعدین درجة تطواف نموده مال وجان را برائے معونت انصار

دین و گوشمال عصابهٔ متمردین و فرق فرق حق از باطل لیمیز الله الخبیث
من الطیب والمحظوظ من الخیّب در معرض ضیاع و زهوق آوردن
سنتے مرضی داند و محافظت حوزهٔ اسلام و حمایت حومهٔ ایمان را
باشارت تعاونوا علی البر والتقوی کردن حتمی مقتضی شناسد. لاجرم بدین
فضیلت بر جملهٔ بلاد اسلام بکثرت تفوّق دارند و شرف امتیاز یافته اند
روضة الاسلام بلاد شامی و دمشق است که باتفاق امم طرفه ترین طرفیست
از جنات اربعه دامن خاکش از نظافت چون آستین مریم و حصیات رفراضش
در لطافت چون زادهٔ مریم اشجار غوطهٔ او از خوط طوبی موصّل شد و زهاب انهارش
از رشحات حوض کوثر محصّل و قال علیه الصلوٰة والسلام لو کان الجنة فی السماء فهی
فوق دمشق ولو کانت فی الارض فهی دمشق جامعش کعبهٔ ثانی و قبهٔ اربعهٔ
جنانی است که مجمع دوازده هزار نقطهٔ نبوت گشته و فتیان صدق او سر دفتر
ارباب فتوّت و مروّت آمده عقود عقائد اهالی بفرائد اخلاص پادشاه
لایزالی انتظام گرفته بر قتال و جهاد و اعلاء شعار شرائع محمدی بواجبی قیام
نموده. در اواخر شهور سنه خمس و ستین و خمسمائة صلاح الدین یوسف
بن ایوب برادرزادهٔ نورالدین شیرکوه کرد که از وجوه افراد مقربان
صاحب شام معین الدین محمود بن زنگی بن اقسنقر بود بر قضیهٔ اسباب
قضا و تلازم مسببات قدر بر مملکت مصر مستولی گشت والعاضد لدین الله
ابو محمد عبدالله بن یوسف بن حافظ که از نسل مردود و اصل مذموم
فرع ابو تمیم معدّ الملقب بالمستنصر بود و حسن صباح اظهار

دعوة الحاد در عهد او کردو بواسطۂ پسران، دوگانۂ اونزار و مستعلی
داعیان بدعت و الحاد متفرع بدو فرع نا منتفع ثمره شد یکی
اسماعیلیان معروف بنزاریّه اعنی ملاحده عراق و شام و قومش و
خراسان و دیگر طائفہ مستعلیان مشهور باسماعیل مصر در مستهل ایّام دولت
او در گذشت و صلاح الدین انساب و اولاد او را بر تیغ گذرانید و نهال
وجود ایشان که در منابت این دین با متانت مشابت زهر گیا داشت
بکلّی استیصال یافت. صلاح الدین در حکومت و استقلال
بذروۂ کمال و متوقّل جلال پیوست. پس شعار دعوت امامت
بانساب خلفاء بنی عبّاس مستطیر گردانید و در اول جمعه از محرم
سنہ ستّ و ستین و خمسمایہ خطبه و سکّه بنام خلیفه الناصر الدین الله ضی بالله
بر مناکب منابر سائر اصقاع آن دیار مزیّن و مروّج ساخت و او پادشاهے
مُرابط مُجاهد کامگار دین دار بود و خزانۂ موفور و لشکر نامعدود
حاصل و نواصی هشتده هزار غلام تیغ زن نیزه گزار در قبضۂ تملّک او
معقود و با این بسطت سلطنت شجاعتے بسخاوت مشفوع و شهامتے
بسیاست مقرون در نفس او موجود در موقف جهاد باکفارِ ابد اُبنفساث
برخواندے و پای در عرصۂ منازلت نهادے و هشتده پسر که مستعد و مستحق تاج
و سریر مملکت بودند هر یکے را بطرفے از اطراف ممالک نامزد فرموده
چون آفتاب عمرش بغروب انقراض پیوست آن مملکت همچنان
در دست تملّک اولاد او بماند تا بتعاقب ادوار و تبادب

لیل و نهار نوبت سلطنت بملک صالح که از جمله نواده زادگان بود رسانید بر قاعدهٔ سلاطین سلف تجهیز بسبیل حج و ترتیب قوافل بیت اللّٰه را بمبالغت فرمان داد و در تقدیم مراسم و مواسم جهادات و غزوات بجدی تمام خوض پیوست و عروس ملک را چون آن مقصود بود برای پیرانه پیرایه بست چون حاصل عمر و سلطنت او بانجام رسید ممالیک اظهار کفران نعمت پیش گرفتند و با یکدیگر مواضعه کردند مملوکی ترکمانی قیتر نام جویاء کام و نام صاحب سلطنت مصر و شام شد او را الملک مظفر خواندند و او امر و نواهی او را منتمثل و مطواع گشت از آن تاریخ باز کار سلطنت آن ممالک با ممالیک افتاد و طریقهٔ من عزّ بزّ و من غلب سلب در میان ایشان ظاهر شد ولکل قرن قرین بهر وقتے که اجماع افراد بر یکے قرار گیرد او را پادشاه سازند و بر تخت مملکت نشانند دالی یومنا هذا این قاعده مطرد شده و سلاطین آنجا از استقلال که شرط اقوی درکن اوثق ملکداریست منفرد آمده اند

لمؤلفه

کرا بخت بر تخت شاهی نشاند
نخستش قضا نامهٔ عزل خواند
فلک کرده از بهر شان چنبرے
برون رفته هر یک پئے دیگرے

بعد از واقعهٔ بغداد بفرمان منگوقاآن و اشارهٔ پادشاه زاده هولاکوخان

چنانکه در مقدمه مسطور گشت کید بوقا بشامات لشکر کشید و از ملک مظفر
ولشکر او دید آنچه دید ملک مظفر اگرچه چون نام خود بمقر دولت و مستقر بهجت
عنان تافت امارو زگار رکاب وار پایمردی نکردی وقضا عنان صفت
دستگیری ننمود بندق دار که مملوک صالحی بود قبچاق نژاد بر وی
خروج کرد. پادشاہی که کسوت عظمت عنبطت بر قامت باقیمت
مستحقان خیاط رافت شامل اداندازد و کلاه کرامت سرفرازی برهامهٔ
همت صاحب دولتان. دست قدرت او بنهد بندق دار را مکنت
آن داد که بتیغ زمرد پیکر بیجاده فشان عقیق رخشان روح او را از کان
بدخشان ارکان بیرون آورد و بخزانهٔ سلطان ملک لایزالی تعالی شانه
فرستاد بندق دار بندق دار بر سر عرصه ملک مصر فایق شد و منصب شاهی را
لایق. بملک طاهر لقب یافت و بعدے کافل دشهامتے شامل و
تابیدے تمام و راتے قوی وعزمے ثابت و ہمتے بلند در تنظیم مهمات
ملک و تتمیم مصالح کامگاری شروع پیوست تیغش در مضاہ دست
فتنه را قلم کرد و قلمش در زکا آب گوہر تیغ بریخت پس ہوس
استصفار ممالک روم باعث و مستحث او شد تا در زی توریه و پوشیدگی
جاسوس وار بادو سه تن از خواص بروم رفت و احتیاط مسالک و
اختیار عساکر نموده مراجعت کرد چون بفسطاط سکون و مخیم نشاط دوان سلطنت
پیوست پیش آباقا خان رسولی فرستاد و بوساطت سفارت مار
پیکرے مرغ منقارے که چون صفیر صریر آغاز طاوسان خواطر

اہل کمال در جلوهٔ نشاط آیند وطوطیان نشیمن قدس شکرشکر شکر شوند
غواصے کہ بیک غوطہ در بحر قیر رنگ ہزاران لوٴلوٴ ثمین آب گون بر آورد
بے گوشے کہ کلمات خطرات اوہام بشنود و بے طول فکر از معانی بکر جواب
بدیہی بر سر زبان دارد - طیاشی خوبیی پرخاش جوئی کہ اگرچہ بحدت ادرا
سرزنش کنند و از پہلو او تراشی داجب دانند بصنع باری جری القلب
وجاری اللسان باشد الف صورتی کہ چوں کاف کن از ازل باز بانون الف
گرفتہ است ذو النون مصری وشے کہ از تاثیر نقطۂ وحدت چوں الف راستی
دراستکاری پیشہ دارد قصب پوشی کہ خطیب دار بر ممبر سہ پایۂ انامل طیلسان
مشکین بر سر افگند واسطی محتدی کہ از بدو طفولیت در بیشۂ شیران نشو ونما
یافتہ مصری نسبتے کہ تا باشد از بہر مزا وجت وممازجت زنگ وروم و
زنگ آمیزی صبح وشام در تجشم آمد شد باشد مختطی ذدن
بلوغ الرجال کہ بالغان بلیغ سخن چنانکہ می بینی بر ملا از املاء او درس
تعلیم وتعلم خوانند صفرائی مزاجی از بنی الاصفر کہ بر صحت سقم او گونۂ زرد
وتلخی دہن وزاری تن گواہ است مفوہی سوادئی سر کہ ملکتاری و
مہنداری او بر آن دلیلے لامع وبرہانے باہر دانند ساعیی خورد گام
کہ در ساعتے بل یک چشم زد از قیروان مغرب بخطۂ بلاد الثلج رود
حدیث سنی کہ ہم در عنفوان حداثت و انفوان نشو برخاستن او چوں
مقیمان منزل مشیب جز بدست بنا شد یعنی قلم - عریضہ
این ذکر از پردهٔ فکر مکشوف گردانید کہ ما بخود غزلیت تفرج

مخطط صاحب خط اے صاحب سبزہ ہنا

سوادئی

روم را با مضار سابندیم و اوضاع واماکن آن بلاد محطّ آثار و مسیر قدم ومطرح شعاع ابصار ما شد و دلیلے بر آنکه این اخبار بصدق پیوندی دارد در قیلاں دکان طباخ کہ قطعۂ رائی شمّاخ در اصف ایاہا او تواند بود خاتم خود را رہن مقدارے از طعام کردہ ام چہ تیر اندازان را رسم است در آماج گاہ نشانہ انگشتری نہادن توقع کہ بادشاہ یا سترداد و ایصال آں بدین جانب فرمان فرماید تا بدین دست منت انگشتری وار نگین جائز ابنقوش اخلاص ایلخان سلیمان مملکت آراستہ دارم۔

لمؤلفہ

وطوع یدیک امثال الخواتیم

شوم آیا قاخان از استماع این حکایت و استدلال بر کمال تہوّر و انخجام بندق دار در مقام تعجب و استعظام دست بر دہان نہاد و جبین حال را با نامل فکرت خاریدن گرفت ایلچی را با غلام ماجری پیش پروانہ فرستاد چون حسن استفسار و شرطِ استطلاب بر عایت پیوست قضیۂ بر منوال مشروح واقعہ بود خاتم قہرمان مملکت مصر بخدمت تخت تاجدار اقلیم خانیت کہ گردنِ سرکشانِ گیتی را بطوقِ استخدام خود مطوق مے شمرد آوردند و باز بمصر فرستاد سلاطین عہد از دستور شہامت و جرأت احوال او حسابہا بر گرفتند و بر فذلک مآثر دیگران ترقین تہجین نہاد بریں حالی روز گارے زیادہ

نگذشت کہ پروانۂ روم چون با آباقا خان چندان معتقد نبود د گوہر نیت او در سمط اخلاص منعقد نہ با بندق دار مراسلہ آغاز نہاد وتراب نفاق رابمراسل تسویل زینت دادو اورا باستصفاء مملکت روم بعث وتحریض وحشت تہیج کردو فرانمود کہ از مطاولات مغول دل او مرکز دوائر سآمت ومحطّ رحل ندامت است اگرچہ انکہ رائے صواب بندق داری مصلحت داند وبدین صوب عنان گرای شود ممالک روم راکہ مرام پادشاہان دولت رام است بے مقاسات طول مدت وتحمل انتظار وکلفت تسلیم کند بندق دار بنا بر داعیۂ ہمت نامی خود و اظہار ولاء پروانہ شدن لشکر وتہیۂ اسباب پروانہ داد وبرعزم تہنیت پائے در رکاب رکوب نہادو عنان یکران ملک گیری بجنبانید بعد از قطع مراحل درغایت سرعت حوالی دیار روم رامرکز دائرہ عسکر ساخت۔ پروانہ را دواعی استشعار و بواعث خوف واقشعرار برآن داشت کہ عراص ممالک خالی گذاشت وبر بخیت وتفصار حسن عہد ومیعاد رالبسر انگشت بے وفائی بگسیخت بندق دار برتمامت آن بلاد چند انکہ ایلخانان ایں دیار ست مستولی گشت درطول وعرض۔ وقال اللہ تعالےٰ الٓمّ غلبت الروم فی ادنی الارض چند ماہی اقامت کرد۔ پس با غنائم موفور و مساعی مشکور بصوب مصر کہ دارالملک اصلی بود توجہ فرمود۔ پس تمامت خطوط پروانہ کہ خطّ معمّا ولفظ لحن عبارت ازآن بودی

تہنیت

پیشِ آباقا خان فرستاد۔ چون ایلخان ازین حادثہ کہ جاذبِ انکسار خاطر و باعثۂ غضب اندرون بود خبر یافت مانند شیر خشمناک و پلنگ جسور در قلق و اضطراب با لشکر حاضر متوجہ روم شد و شمع عمر و اقبال پروانہ را کہ از مہادنت لشکر مصر با ایلی پادشاہ پروانہ داشت بسر آستین قہر بکشت و پیشوای روم را بجنطاہ مطابقت و اغرارِ صاحب ایالت مصر در ترکتاز سلطنت بیک چین ابرو بر تیغ ہندی گذرانید و زنگ کینہ را از آئینۂ خاطر مصقول کرد و در شہور سنہ احدی و سبعین و ستمایۃ لشکری نامزد دیار شام فرمود تا صبح دار تیغ کینہ کشند و روز دولتِ مخالفان بزوال رسانند یعنی جونِ ایلخان فغفور رکنت۔ خاقان ہمت عزیزے مصر بر بندق وار مسلم داشتہ است شاید کہ او بنقش طلب قیصری از دیوار مقصورۂ قصرِ دماغ منجمی گرداند لشکر افراسیاب تحت خانیت باوّل کہ دست انتصار برکنادند قلعہ بیرہ را حصار دادند ہرچند موئلی حصین بود و اساس استظہار سکان بازخائرہ وافر حصین نزدیک آمد کہ مہرہ حرفت حرب یعنی مغول دُرہ مغالبت بر رقعۂ احتیال ششدر گردانیدہ در قمار مقاومت ندب ظفر عذرا برند و قلعۂ عذرا را بے مہر مہر بقضیب خضیب سناں افتراع کنند سکان بیرہ تیرہ حال شدند با علام صورت حال و استمداد رجال۔ سیاحان عرصۂ ہوا یعنی ہادی طیور سلا ادلی اجنحہ بجماۃ حمص اطلاق کردند و از آنجا تا قاہرہ چوں ابراج طیور و قیمان و مراقبان این شغل موضع بموضع

قریب بودند هم ازین نوع رسولان را ارسال واجب دانستند حکایت کردند
که چون سیمرغ زرین پیکر آشیان نصف النهار پیوست آن برید پرند نامه برند
بتحریک قوادم مسافت عرض هوا را قطع کرده ببرج مألوف مصر رسید شاهباز قلعهٔ معالی
بندق دار چون بر مضمون رسالت حمامهٔ برج فطنت وقوف یافت حالی
جواب فرمود نوشتن. که محافظان قلعهٔ بیره ساکن دل و مستظهر خاطر باشند
که صبح رایت دولت ما بامداد روز هفتم را بر حوالی بیره طلوع خواهد بود و اگر درین
میعاد بی تکلف تخلفی افتد ایشان در تسلیم قلعه مرخص اند والسلام. پس دوازده
هزار سوار را فرمود تا ساختگی مسافرت و محاربت کرده در حرکت آیند و خود با هفت
غلام بمراکب یام در تعجیل تمام روانه شد مشاهدان تقریر کردند که از قاهره تا بیره بیست
و هفت موضع یام بسته بود. اگرچه سالک مسالک فلک اول اعنی ماه بیک
ماه منازل بیست و هشت می پیماید. شاید آسمان رفعت در مدت چهار روز
بیست و هفت گانه یامات را بقوائم مراکب آسمان رفتار قطع کرده بقلعه بیره رسید
سواری دو بیست از نواحی حما بخدمت رکاب پیوستند خواست که سکان قلعه را
از مورد رکاب سلطنت اعلام دهد و چهرهٔ ایشان که از عکس تیغ نیلوفر پیکر مغول
حدیقهٔ شنبلید و زعفران می نمود بگلگونهٔ نشاطی مورد گرداند و باستین تسکین
غبار خوف و فشلی که بر نواصی ایشان نشسته است محو کند چون مسند مینی مینا وش
فلک را بود نور بخش شاه سیارات آرایش و آرامش دادند مقابل قلعه از ماوراء
آب فرات که حائل بود میان فریقین بر سر پشته علامت سلطنت آشکار کرد متوطنان
قلعهٔ غلغلهٔ نشاط بفلک رسانیدند و نای رویین را که معادیان را نفخهٔ صور هیبت

دمواهیان را نظر و سور مسرت بود و در و میدند لشکر مغول از حرکت نشاط ایشان
اگرچه موجب آن ندانستند ساکن مقام تردد شدند بعد از سیزده روز لشکر مصری که
در مقام مفاخرت گروهی افزون بودند برسیدند لشکر را چون عبره آب فرات پایه عایز
مستعملات بود بندق دار بفرمود تا سی و پنج هزار نفر از حیوانی که دوالی الاوالی کیفیت
خلقت معین خلقت آنست بیک دفعه در آب انداختند و از زیر آن شتران عجیب
هیأت از مهابت لشکر شیر سیرت مصری بگذرند با اول خود عنان افرا آب داد
و تمامت لشکر را از یمین و یسار اشارت راند چون آتش بر آب زدند و
بآسانی بگذشت و شعر رودکی در عبره آن رود که ... دیار محیط داشت
حسب حال و دیده و مقال ایشان شد.

بیت

آب جیحون با همه پهناوری
خنگ ما را تا میان آید همی

مغولان چون کمال جرأت مصریان مشاهده کردند و آن لشکر موج حرکت بر بالای
آب دیدند بضرورت ایشان را رحلت بر اقامت اختیار بایست کرد و عیره
مقاومت از روی ابساط عزیمت برچیدند و روان شدند با اکثر اعداد لشکر
مغول اضعاف مصریان بود بندق دار با لشکر تعاقب نمود و از متخلفان ایشان چند
مواشی و رحل و ثقل غنیمت گرفتند و احدوثه از شمائل شجاعت او بر روزنامه روزگار
باقی ماند بعد ما که از سال ... در این سرای سپنج بر فراز تخت بگذرانید و گنجهای
بی رنج بدست آورد متقاضی اجل آواز الرحیل در داد عاقبت او را چون گنج بادآورد

بخاک سپردند

بیت

جز حادثات حاصل این تنگنای چیست
ای تنگ حوصله چکنی تنگنای خاک

چون میزبان جان او که در مهمان خانۂ قالب منزوی بودی میل دعوة خانه علیین کرد منشیان قدر منشور سلطنت را بنام پسرش ملک سعید طغرا کشیدند و تارک و مقدم او را شایان تاج سلطنت و گاه مملکت گردانیدند بحسب استحقاق ارث مالک مملکت زین للناس حب الشهوات من النساء و البنین و القناطیر المقنطرة من الذهب و الفضة و الخیل المسومة و الانعام و الحرث گشت بر وفق ساعات شب و روز بیست و چهار ماه که زمان مدت دو سال باشد بساط اطراف و اوساط ملک را بواسطۂ سیاط سطوت و نصب اسطوانۂ عدل و تسطیر مساطر نصف محوط و محفوظ میداشت عاقبت روزگار مهلت نداد که بپای آمال بساط اقبال سپرد و بدست ظفر و امن امانی گیرد ملک مجازی را بنا کام ترک گفته را آخرت پیمود

بیت

اگر صد بماند و گر صد هزار
همینست روز و همینست کار

بعد از و سلطنت آن دیار بر سیف الدین قلاوون المعروف بالفی مقرر شد و بقلم قضا روزنامه دولتیاری بنام او محرر و ذکر بسطت قدرت و سطوت سیاست او در جهان شایع شد و اهوا و قلوب امرا و اجناد در سخط و رضا او را متابع در شهور سنه ست و سبعین و ستمائة بر عزم مقاتلت لشکر پادشاه مبارک عهد آباقا خروج کرد با حماة کماة عرب قاید لشکر ایلخانی تمغور نوتین و تودا اون بهادر بودند و در صحرا ایلستان خیام اقامت را

مطنب واسباب طعان وضراب مرتب گردانیده مجندهٔ مصری بر ایشان چون قضاً
بد که قابل رد نباشد تاختن آوردند بهنگام اجتماع زحوف و اختلاف صفوف که
تیغ خاطب حشا ، ردح بود و سنان خامه زن جریدهٔ عمر

بیت

از آوای اسپان و گرد و سپاه
بشد روشنائی ز خورشید و ماه
ستاره سنان بود و خورشید تیغ
از آهن زمین بود و از گرد میغ

بعد از مکابده و مکاوحت و مطارحه و مطاردت و مجاولت و مصاولت آن دو لشکر جان
شکر لشکر اسلامیان چون قلب و ساقهٔ ایشان بجنود لم تروها محفوف بود +
و بخطاب اولئک علی هدی من ربهم و اولئک هم المفلحون مخصوص + حمله آوردند
چنانکه راسخات جبال بزبان صدا ناله و فریاد آغاز نهادند قالوا ربنا افرغ علینا صبراً
وثبت اقدامنا وانصرنا علی القوم الکافرین هامون از خون کشته جیحون شد لعرامغول را
با اکثر لشکر بقتل آوردند و اسلحه و مراکب ایشان را غنیمة یافت در جهٔ غزا حاصل کرده
منصور و مستبشر مراجعت کردند و باز در شهور سنه تسع و سبعین و ستماة آباقا خان برادر
خود را منگو تیمور با امرا ایاجی و اغسوان و الناق و سه تومان لشکر گذر ز مریخ را بزم
تیغ آتش بار آب می گردانید ند و ذنب فلک با ذنابهٔ رمح سرتیز ایشان را اسایر راس
می خواند بمدافعت و مقاتلت ایشان فرستاد تا مملکت مصر را مستخلص گردانند و
رقم ایلی بر ناصیهٔ اهالی کشند الغی با هتیمش و الوف در ظاهر حمص بلشکر ایلخانی رسید

چون کار ازدال وقاف مقال بوقاف وثقاف قتال کشید تنورهٔ بلا دہن بازکرد و مشعلهٔ پیکار اشتعال گرفت مشغله وغوغا بفلک اعلیٰ پیوست

بیت

زتیغ وزگرز وزکوس وزگرد
سیه شد زمین و آسمان لاجورد
همے چشم روشن عنان راندید
سپهر و ستاره سنان راندید

در حومهٔ میدان کاسهٔ سرہا چون گوی گردان وچوگانش قوائم مراکب بود وصحرا معرکه از تجمیع قتلی لجهٔ دریا وشناور آن تنہاے بے سری نمود

بیت

همی گرز بارید برخود وترگ
چو باد خزاں بار داز بید برگ

از رشق نبال ومشق سنان وخرق تیغ ہندی گہر مردان کارزار را بے حدّ ومرّ

بیت

کمان بدست کمر بر میان زره برتن
زره دریده شکسته کمان گسسته کمر

ناگاه از لشکر منگو تمور النیاق دایاجی که حامی میمنه بودند برمیسرهٔ اهل مصر کف غائله دشمن راچوں انگشت دست مساعد وہم پشت باتیغہا چوں زبان مار آخته وگرزہا چوں خرطوم فیل افراخته چوں قضا بے حجاب وچوں اجل بے ہراس وچوں

رعد در خروش و چون دریا در جوش عنان چون باد بر شتاب و رکاب چون کوه
بادرنگ حمله بردند تا بر خوان مصاف از خون ایشان قبل ان جاشت المنجوف
چاشت قتل راتر تیبی سازند چنانکه بتیغ لمعان خورشید مفرق ہام شگافته گرد و میسرهٔ
مصریان متفرق و منهزم شد نزدیک بود که رونق از لشکر مصری و شامی که سامی
قدر بودند دور گردد و شکست حزب الله از آن حسب درست ملائکه ارضی نحرات
علیه سجدا و بکیا آواز اللهم انصر جیوش المسلمین ولا تنصر علیهم
بمسامع ملاء اعلی رسانیدند بفرمان ارحم الراحمین چون حکم سبقت رحمتی علی غضبی
سبقت یافته بود عقاب بلیت بر سر اعداء دین در پرواز آمد و ہمای ہمت بے ہمتا
اسلامیان جناح فوز و نجاح بگسترد از میمنه میمنهٔ شام با احتشام جمعی حماة و رماة
عرب که فاره راعراض و نشانهٔ ناوک تقریع مے ساختند بر قلب مغول باقلت
مبالات علی الجمله حمله آوردند و عارب لا تذر علی الارض من الکافرین دیارا
با جابت مقرون شد و فتح الباب دین ہدی ظاهر گشت لشکر منگو تیمور در تیمار بوار
افتادند و شهزاده باقوزمشی از رعب و رہب شاه راه ہرب پیش گرفتند ناگاه
منگو تیمور را تیری زدند که زبان سوفارش نامهٔ اجل موعود روان بر وے خواند
باقی ابطال شام و رجال مصر که بر حملات مصر و اعداء دین را مضر بودند از بطون
مکمن چون وقت ظهور بود بر ہیونہا۔

بیت صفت اسپ

حرصرتک پولادرگ صاعقه انگیز
گردون تن عفریت دل کوه تحمل

سوار گشته بیرون آمدند معنے

اَعَزُّ مکانٍ فی الدنا سرج سابح

سابح شده

بیت

بشمشیر هندی بر آویختند

همی ز آهن آتش فرو ریختند

وتمامت لشکر را بر آن عرصه عرضهٔ مرهفات ساختند و وحوش ونسور را در آن صحاری از لحوم ودمای ایشان سالها جشن وسور حاصل آمد فدمّرنا علیهم وماکان لهم من ناصرین افبالباطل یؤمنون وبالحق یجحدون فسیعلم الذین ظلموا ای منقلب ینقلبون. باقی احوال این ملک بطریق اجمال در موضع خود ایراد کرده آید بحول الله وقوته وشمول نعمته ووفور منته

موضع تتمیم ذکری که تقدیم یافت وتشرح متعلقات مساق آن ومخالفت مجدا لملک وتقرب یافتن بوساطت امرا در خدا ایلخان

چون خواجه بهاء الدین ابن صاحب الدیوان از این سراچهٔ غرور بریاض سرور شتافت باندک مدتی چنانکه سمط لآلی الخلال یابد ودانهها یکی از عقب دیگری جاری گردد آثار ضعف ووهن در دولت صاحبی را علی التوالی روی بنمود و اعداد وقائع متتابع در رسید آری معهود از فلک بےنمک متعارف از داب روزگار

تا همواره جز ایذاء احرار و ترشیح اشرار و ترفیه اراذل و تکدیر افاضل چیست در زیر این سبز گلشن ناپایدار عهد غنچهٔ گلی را بدست که دادند که باز درپی خار افگارش ننهادند و جرعهٔ شراب کامی را در کام امیدواری کجا ریختند که هنگام صبوح او را بدرد سر و خمار حوادث مبتلا نکردند کدام روز آفتاب سعادت صاحب دولتی از افق مشرق مراد بر مقنطرات ارتفاع بخط استوا بپیوست که مدارات فلکی آن را بر مقنطرات انحطاط بحضیض غروب محجوب نگردانید یا چه وقت نهال آمال صاحب کمالی بر لب جویبار نشو طراوت و نضارت یافت که عما قریب بدبور راد باد نکباء نکبت قابل ذبول و جفاف نگشت

بیت

بر جویبار روضهٔ امید تا منم سرسبز و تازه هیچ نهالی نیافتم
مهر منیر را و مه مستنیر را بی وصمت محاق و زوالی نیافتم

اول خللی که تالی این واقعه گشت مخالفت مجد الملک بود و او مردی اصیل بود مولد و محتد او یزد و از ابنای ثروت و مکنت متجوه بجاه و حشمت و ممنوحه بذروهٔ علو و رفعت بتراجع حال و ضیق مجال دستخوش ایام و پای مال حوادث لیالی شد و در عداد دولت خواهان و خدم صاحبی معدود گشت و بجرم کرم آنجناب که کعبهٔ آمال و قبلهٔ اقبال و مطرح شعاع افضال و مسرح وفود عز و جلال بود پناهید او را باعمال فراخور حال منصوب فرمود بعد از آن تغییر عقیدت و فضول و مکیدت در سحنهٔ حال تفرس کرده عیار اعتما(د) و اعتنا نقصان پذیرفت و بجانب او التفات خاطری کمتر رفت بارها بمکارم بی دریغ صاحبی که واسطهٔ ارزاق

خلایق و رابطه توقی از بوائق بود توسل و تشفع انگیخت و بیچارگی نمود در نجحی کشاده
نگشت و از ریاض آن عواطف بوئی استنیاسی به مشام امانی او نه پیوست با طالع
بشولیده و بخت بخشم رفته و فلک نامساعد و روزگار آشفته در مسارات میگفت ؎

فان قیل لی صبراً فلا صبر للذی — غدا بیدی الایام تفتله ضرا

نه مکنتی که امکان اقامت در تصور آمدی و نه قدرت نفقه و الاغی که مسافرت و مهاجرت را
اختیار کردی نیز سر بدنارت همت و خساست نهمت فرو نمی توانست آورد چه فطام از
مالوف و انقطاع از مانوس مطبوع بالطبع موطن و موجع باشد ناکام بلیت و لعل و ما یغنی
الحدثان علی لیت رزی را بشی می پیوست اختلاف و ترددی پیش امرا داشت
و با ایشان سوابق معرفت مستحکم گردانیده و پیوسته متفحص احوال ملک و مال و بودی و از
علم استیفا و حساب محظوظ عاقبت کار چون نومید شد و گفته اند ؎

نومید دلیر باشد و چیره زبان
پس دل بهلاک خویش خوش گرداند

بیت

بر آنم میاور بیکبارگی — که جان را بکوشم ز بیچارگی

دامن اذا عزمت فتوکل علی الله را بدندان اجتهاد چست گرفت و نطاق الفرار
مالا یطاق بر میان ضرورت حال بست و پائی در دریای ؏

و قرب البحر محذور العواقب

نهاد در شهور سنه ثمان و سبعین و ستمایه بعضی امرا که در باطن ایشان مخالفت و انکار
صاحب می شناخت مروج نقد نامسرهٔ خود ساخت انهاء فرصتی کردند و هنگام و مقام

شرو یازکه شهزاده باز بوی عاید خواست شد اورا ببندگی حضرت بردند حقیقت لطف جز بزه باحسن تقریر بیادداشت وآداب خدمت سلاطین وداب ایشان واداسخن را بواجبی دانسته عرضه داشت که صاحب دیوان درین مدت که بدین شغل خطیر منتصب است وبوسائل شروع در جلائل مهام متشبث هرگنه مال ممالک ابرستی تقریر نکرده وتمامت ملک پادشاه راملاک خاصه خود ساخته ودرهر طرفی از اطراف دیوانی پرداخته وهمچنین واستانی در وشایت صاحب علاءالدین علی طرایق الاشباع بازراند وعنان مطیه تشبیب راالمنهج این مخلص کشید که خواجه بهاءالدین در مدت حکومت عراق بیرون از حقوق وواجبات دیوانی ششصد تومان را از اعمال استخراج کرده ودیناری از آن وجه بر کار خزانه وچریک منصور نانشسته مقدمه من بسمع مجلس معلوم است وفوق حمروخلل روزگار محسوس. باری تعالی آنرا القبول در دل ایلخان جای داد وگوهر تقریر او چون لتعلق بزرگرفته بود هرچند در نظر عقل نقدی مزیف می نمود گوش هوش پادشاه بدان مشنف گشت از گلزار سعادت نسیم در وزیدن آمد ایلخان نواخت وعاطفت زیادت از مطمع ومامول اوارزانی فرمود وبدست خود کاسهٔ داد وتشریف خاص مبذول داشت وهم در آن مجلس سخن تمامت ممالک پرسید او نیز تقریری دلپذیر ملائم مزاج پادشاهی باداء رسانید یرلیغ نافذ شد که مشرف ممالک باشد ومحاسبات چندساله را استدراک کند ومظان توفیرات ومواقع تقریرات اموال را استکشاف نماید وهیچ آفریده از شاهزادگان وخواتین وامراء بممانعت پیش نیاید وبرین احکام پایزهٔ سرشیری داد که تا غایت هیچ سلاطین وملوک رانداده بودند عقیدت پادشاه با صاحب متغیر شد باستحضار نواب و

وکلاء تبریز ایلچیان عنان مسارعت برتافتند صاحب از تیر باران مکاید الخصام
که در اوّل نُشابه که گشاد داده نشانهٔ مقصود را مقرطس گردانیده بود خبر یافت
ضجرت و ندامت که باللجاج و عناد توام اند بر نفس مستولی شد و زادهٔ فکر حکما
اللجاج اقل الاشیاء منفعةً فی العاجل واکثرها مضرّةً فی الآجل مناسب
قضیه آمد این حکایت مشهور است که هارون الرشید روزی با ملکهٔ مملکت و عقیلهٔ
دولت خود یعنی زبیده بملاعبت شطرنج دفع ملالی و تطییب حالی میکرد
مراهنه را شرط آنکه غالب را بر مغلوب حکم نافذ روان باشد و هر چه اقتراح رود
اسعاف لازمهٔ آن در دست ادل. هارون غلبه کرد زبیده را فرمود تا پیراهن
وکسوتی که بر قوائم انسان حاوی باشد خلع کرده در مقابلهٔ نظر هارون بایستد زبیده
چندانکه استعفا کرد مفید نیامد بناکام امتثال امر بر حسب مشروط نمود ثانی الحال
زبیده غالب آمد گفت ملتمس آنست که با فائزه حبشی که کمترین جواری بود جمع شوی
هارون از سماجت خلقت و دمامت صورت او نفرت داشت شفاعت کرد تا
در معرض این التماس از جواهر نفیس و یاقوت آبدار چندانکه در حوصلهٔ آز درگنجد برارد
زبیده گفت اگر تمامت خزائن مبذول افتد و در ملک اشتراک دهد مقبول نخواهد بود
بر مقتضی شرطی که رفته قیام واجب است. و دفع را محل غیر قابل هر چند هارون
در شفاعت بیشتر زد زبیده افصاح الحاح و ادراج لجاج که یوغر القلوب
و ینتج الحروب صفت دارد زیادت کرد. هارون بر فائزه مجتمع شد بتقدیر الهی
از قارورهٔ اصلاب او قطراتی که بفضل هضم رابع مستعد آن بود که تبقیهٔ نوع را
مبدا شخصی دیگر بود در مقعّر رحم شهوق یافت و قوت ماسکه بمحافظت آن

قیام نمود دانا، ثم خلقنا النطفة علقة فخلقنا العلقة مضغة فخلقنا المضغة عظاماً
فکسونا العظام لحماً بوسائط تاثیراتِ اجرام علوی آنرا بمرتبهٔ انشاء خلقی دیگر رسانید
فتبارک الله احسن الخالقین هنگام میقات وضع حمل وزمانِ نفاس فائزه مامون میمون
انفاس از مضیق عدم در فضاء وجود آمد چون از حضیض رضاع بیفاع تمیز رسید
دلائل نجابت وشمائل شهامت از حرکات وسکنات او ظاهر بود روزے شخصے
متنبی را بحضرت خلافت آوردند او بر دعوی باطل اصرار نمود اورا در عذاب عذاب
کشیده بسیاط سطوت تغریکی کردند چون به تادیب ضربے تقدیم یافت بصیاح وعویل و
ندبهٔ طویل درآمد مامون در رشتهٔ[سلک ۱۲] برادران بموضع خامل وموقفی نازل ایستاده بود
متنبی را گفت فاصبر کما صبر اولوا العزم من الرسل هارون از سرعت ذکا وفطنت
ودها وحنکت او متعجب شد وشفقت ابوت در حرکت آمد وگفت صدق رسول الله
صلی الله علیه وسلم اذ قال اولادنا اکبادنا بعد از آن یوماً فیوماً محبت وتربیت در حق
او مزید پذیرفت تا مامون در کل علوم برا قران فائق شد وبآداب ومراسم ملوکانه از
فروسیت ومیدان داری بر برادران غالب۔ چون هارون دعوت حق را اجابت کرد
زبیده خواست که پسرش محمد امین در مسند خلافت قائم مقام باشد اما تریدا واریدا
ولا یکون الا ما ارید میان برادران بکراتِ مهاربت رفت ودر تاریخ دولتین کیفیت
آن احوال مشروح است چون محمد امین بقتل آمد دعاء خلافت او را ملائکه باشارت
من وافق تامینه تامین الملائکة آمین نگفتند زبیده بنفسها سر چون با دخزال از جگر جوشیده
برکشید وگفت ما اغدنی بهذا الیوم الاثنین فیا میلحاج مع ابیک از نظم این حکایت
وترتیب این روایت حجاب بیت از محاذات البصائر مرتفع گردد که معاندت ولحاج در مختصرات

دلائل جمع دلیله ۱۲ نشانها

قطار رشته

امور منتج ناکامیهائے بزرگ و جالب معادات و دشمنان سترگ است و تلہف بعد از وقوع ملمات و حدوث نائبات زیادتی عنا و رنج خواهد بود و حسرت و ضجرت از عقب نوازل قضا و قدر بے فائدہ و رنج مثل بغداد یان است مع الحدیث فاغ زلی کا مجد الملک در یک لحظہ کہ پرتو آفتاب عنایت ایلخانی بروے افتاد شبنم صفت از ثری بثریا رسید

رباعی (ابوسعید ابوالخیر)

از لطف تو ہیچ بندہ نومید نشد | مقبول تو جز مقبل جاوید نشد
مہرت بکدام ذرہ پیوست دمے | کان ذرہ بہ از ہزار خورشید نشد

غلمان پری وش زرین کمر سیم عارض بر مراکب تازی نژاد کوہ پیکر سوار گردانید و خرگاہ چہل سرے و بارگاہ از اطلس ششتری برافراشت۔

بیت

زروزگار ہمیں حالتم پسند آمد | کہ خوب و زشت و بد و نیک برگذر دیدم
بریں صحیفۂ مینا بخامۂ خورشید | نگاشتہ سخنی خوش بآب زر دیدم
کہ اے بدولت دہ روز گشتہ مستظہر | مباش غرہ کہ از تو بزرگ تر دیدم

درگاہ او بحکم المشرب العذب صورت ازدحام گرفت صاحب دیوان غبار دہشت بردامن ضمیر و صفحۂ حال نشستہ ببندگی حضرت نشتافت پادشاہ بازخواست فرمود کہ چند سال در خدمت پدر نیکوئے ما کوچ دادہ و دریں مدت کہ سریر سلطنت بجلوس مبارک ما مزین و مانوس شد بر ہمنان نسق ترا منصب مالوف مقرر فرمودیم و تمامت اموال را در تحت قلم تو مسلم داشتیم، امروز مجد الملک چنیں تقریر مے کند اضاعت حقوق عاطفت پادشاہانہ ما و اقبال بر ارتکاب کفران نعمت چگونہ جائز

دانشی ضمیر صاحبے کہ رہبر عقل کل و کاشف اسرار فلک وطلاع انجد مغیبات بود دانست کہ تخطیہ و تکذیب خصم در معرض عتب وعتاب بادشاہ موافق مصلحت وملائم صواب نباشد وچہرۂ خلاص ومناص را بجز از روزنہ صدق واخلاص مشاہدہ نتوان کرد۔

بیت

بجائے کہ تنگ اندر آید سخن پناہست بجز پاک یزدان مکن

بتلقین ملقن سعادت وتائید مرشد عقل وتوافق اسباب ہدایت در مقام خدمت فسیح دل وفصیح زبان گفت سر ومال وتن وجان وخان ومان فدائے جان خان باد بلے نعم ایادی بے منتہی پادشاہ روئے زمین راچگونہ انکار نتواں کرد۔

بیت

من شکر چوں کنم کہ ہمہ نعمت توام نعمت چگونہ شکر کند بزبان خویش

ہر آئینہ دریں مدت خود و برادر و فرزندان از نعمت فائض حضرت ستدیم و دادیم و خوردیم و بردیم و بعضے در خدمت پادشاہ زادگان و خوانین و امرا صرف کردہ و شطرے در وجہ صدقات عموم خلایق ثبات دولت روز افزوں را معین شدہ و آنچہ امروز در تحت تصرف ست از بضاعات وضیاع و دیار و اصقاع وخزانہ و اسباب و خرابہ و املاک و ممالیک و دواب فضالۂ خوان انعام و غیض فیض ایادی پادشاہ است ہر چگونہ کہ فرمان شود ہر وقت کہ مصلحت باشد بہر کہ اشارت نافذ گردد بر سبیل ایثار آثار رضا ظاہر کردہ تسلیم رود و بہیچ وجہ در ہیچ حال توقف و تسویف جائز نشمرد و خود تا از عمر مہلتی مقدر است و در ساغر زندگانی جرعۂ باقی

بیک قبا میان بسته وخامۂ زبان کشاده والاغی تنگ کشیده کوچ وہم دبندگی کنم ع

آن تو ترا و آن ما نیز ترا

این سخن متضمن سپاس داری نعمت وشامل بر شرائط صدق وانصاب وذکر سوالق خدمت وماہی لواحق عشرت چون ازز بان صاحب بمسامع ہمایون اسمعت البشائر رسید نسیم عنایت از مہب غیب در وزیدن آمد وغنچۂ قبول الصبا ر رضا در شگفیدن آب عفو واغماض سخن اغیار را از صفحۂ خاطر محو فرمود و امداد و الطاف در حق صاحب تازہ گردانید بزبان اشرف فرمان فرمودہ کہ بودہ ونابودہ گناہ ترا بخشیدم در قامت خدمت اتفاقات وشغل معہود مقرر داشتہ آمد باید کہ باستنباد از روئے انشراح صدر ودل قوی برقاعدۂ گورج دہی صاحب بحکم وما العصفور دسمہ پیش عنقا رعاطفت وہمای ہمت پادشاہ دہار دار سجدۂ عبودیت مکرر گردانید وبطوقہ صورۃ لطوق منت جانے از حضرت خانی مطوق گشت۔ درحال رسل راچون ہوادی حمام کہ از تنگ نائی دام خلاص یابد یاشاہین کہ از اوج ہوا بسوئے صید انقضاض کند باطراف ممالک فرستاد ومکتوبی مخبر از نہزت عواطف حضرت پیش برادرش صاحب علاء الدین نوشت از خود برجناح عزلیت بود بصوب بندگی درجواب این دوبیت مندرج گردانید

وکیف یؤثر قول الوشاۃ فدیتک فی عرفک الاثیل

وان سعایتھم فی علاک کضرب العقارب فی جندل

واز منشآت صاحب بشارت نامۂ اتفاق افتاد مفتتح آن بزین بدین آیت ومتضمن بدین بیت

یالیت قومی یعلمون بما غفرلی ربی وجعلنی من المکرمین۔

بیت

امروز بحمداللہ فارغ دلم از دشمن　　کاندر دلِ تنگ من جز دوست نمی گنجد

وبعد از شرع الطاف واعطاف پادشاہی وفیض انعام نامتناہی در مطاوی آں ترجمہ الفاظ دُرربار ایلخان کامگار بدیں سیاقت ایراد کردہ کہ روزہا باشد تا بتواتر اخبار تغیر عنایت مالذتِ خواب وخور بر تو منغض ومکدر ماندہ اکنوں ازایں جا در خدمت من مست شدہ باز خانہ رو۔ واشب بادلی فارغ وسینہ متمتع دست وپائی از سر نشاط خوش بصحرا انداختہ زود بخفت۔ دیر برخیز ہرچند در عاجل حال ہم بعارج عنایت ایلخانی توران مادۂ مخافت صاحب راسکونے حاصل آمد واز لطش وطیش خلاص یافتہ بمنصب موروث ومکتسب مستظہر گشت امامجد الملک در سعایت مجدّ وقصد دودمان اوراکہ موجب دادوامان اسلامیان بود مستعد۔ بواسطہ شرف قربتِ ایلخان واشراف ممالک مغبوط اشراف اطراف عالم شدو درتمامت نواحی وجوانب برائے رفع محاسبات استدراکی بجرالثقیل نواب رانصب کردہ ودر مکتوبات کہ از دیوان حضرت مصدر می گشت۔ اول صاحب دیوان در طرف یمین والیسار کان مقرونا بمینۂ نشان می فرمود ومجد الملک در طرف یسار مشرف ممالک بلکاسی" راچناں رقم مے زدکہ تشیر پائے بلکاسی ماندہ خط الطان برنام ونشان صاحب می کشید لاجرم استخفاف واستحقار سیما بادودمان کریم وخاندان قدیم منتج ناکامی ومستدعی سخریت دوست ودشمن باشد وایں دو بیتے مجدالملک انشا کرد۔

دوبیت

(رباعی)

در بحرِ غمِ تو غوطه خواهم خوردن یا غرقه شدن یا گہرے آوردن
خصمی تو بس قویست خواهم کردن یا سرخ کنم روئے بداں یا گردن

صاحب دیوان ردّاً علیہ ایں دوبیتی گفت

دوبیت

در غوچو بر شاه نشاید بردن بس غصّه روزگار باید خوردن
ایں کار که پائے درمیان داری تو هم سرخ کنی روئے بداں هم گردن

صاحب بقوّت نفس و بحدت ہمت از ملازمت بندگی حضرت متنفادی نمی شد و امارات عجز و انفعال اگرچه موضع و موقع آں بود بخود راه نمی داد حکایت کردند که روزے صاحب را استحضار فرمود تا در پایهٔ تخت با مجدالملک در باب سخنی که بسمع اشرف رسانیده بود مواجهه کند علی الرسم هردو مقابل یکدگر را زانو زدند پادشاه اشارة فرمود که صاحب فروتر زانوئے زانو زند در حضور دشمن معاند از دست ساقی بے عنایتی پادشاه آں جام ناخوشگوار را درکشید۔ همچنیں تقریر کردند که در اثنائے طوئے مجلس بزمش چوں عرصهٔ بهشت غم فرسای و شراب نابش چوں آبِ حیات جاں افزای

بیت

خروشیدن چنگ و آوای نای دلِ مے پرستان ببرده زجائے

صاحب سه نوبت ایلخان را کاسه گرفت و از قبول آں اعراض رفت در کرّت رابع از غایت جلادت دفع شماتت معادی را زانو زده عرض کاس کرد

بادشاه از لحوم که نص حرمت آں در کتاب مجید محقق ست بسر کارد و از اتکه داد زمین پوسیده انتقام کرد بعد از آن ایلخان آن جام نوشیده جمع ایا نرا فرمود که نیک متجلد مردیست هر چند از ادخال کاس را اعراض فرمودیم اقبال بر آن زیادت نمود مع ہذا در خاطر بود که اگر تکه را رد کند هم بسر ایں کار دید ہ او را از حد قہ بیچوان تکہ بر داشتمی صاحب با وجود ایں مقدمات و آثار تنکر ایلخانی بر مسابرت مثابرت مے نمود و با مکابدت فلک سفله معاندت مے فزود چوں هلال ربیع الاول سنه ثمانین و ستمایه بر بسیط جبیں گردون مانند ابروئے مقوس دلدار مشاهده کردند صاحب علاء الدین از بغداد برسید و بمشرف مثول بارگاه آسمان شکوه تشرف جست از عرض عراضه و ترتیب طوی و تکشمشی فارغ شده خزانه زر که مصحوب بود تسلیم کرد و در عقب لعلت توفیر اموال اعمال خزانه دیگر ابرض پیوست بلی زمرهٔ حساد با فساد کار مشتغل و نائرهٔ طمع ایلخانی بباد دروغ ایشان مضطرم و مشتعل از تمامت ممالک خراسان و شیراز و کرمان و عراقین و روم و آذربیجان و دیار بکر و موصل و میا رفارقین وشاة و سعاة در کار آمده بودند و سبلاب خوف و خطر و هول و فزع در اندر و نها جاری شده ملوک و اصحاب مناصب به تفنیج صدرت و مناصبت میان لبسته و زبان گشاده

شعر

سقاهٔ نشاد عنك الناس حلم ذعیٌّ فیه منفعةٌ رشاد

و ذکر بعضے از آن احوال در موضع خود مفهوم مطالعان کرده ان شاء الله مجد الملک بتازگی عرضه داشت که مدت دوازده سال ست تا اعمال عراق عرب و خوزستان

ومضافات آن بر سبیل ضمان خواجه علاء الدین را مقرر و مفوض شده اند
هر سال بیست تومان زر توفیر برداشته و بار دیگر اموال اندوخته در زیر زمین
دفین ساخته. بعضے از ثقات و نواب که مشمول اباد(؟) و مربوب عوارف
صاحبے بودند و از بہر دفع خصام ایشاں را تعیین کرده و عمده و معین داشته داشته
عصابه و قاحت بر جبیں کفران بستند و نابوده تـ...یق خصم مفتری کرد و از فرمان
ولا تلبسوا الحق بالباطل وتکتموا الحق وانتم تعلمون منزجر نگشت حقیقت حال
بر تقدیر آنکه مبلغ مذکور باسم توفیر حاصل شده باشد زوائد اخراجات و
توقعات پادشاه زادگان و خواتین و امرو محصلاں و ایلچیاں نازل و رسم مدد
وتنسقات پادشاه که از لوازم تصدی اشغال خطیر و ذنابه متقاطعات اموال
دیوانی باشد علی الخصوص در چنان ملکے بنسبت چناں صاحبے از روئے
قیاس تواں دانست که اضعافاً مضاعفةً خواہد و منکسرات مال بقایا و اعمال
غیر مرجو الحصول که سر جملہ آں در جرائد کنبه در نہ آید و لفذلک نه پیوند و بہمیں سبیل
معلوم رائے اکثر متاملاں باشد و با وضوح ایں دلائل و رسائل متقدم باسم توفیر
اموال تمام بخزانه رسانیده بود و در ازاء آں بمزید عواطف اختصاص یافته
چوں دریں حال مضایقت فلک تنگ خوئے و مناقشت زمانه بہانه جوئے
معائنه دید و کار و شابت رواجے زیادت از قیمت مثل داشته بود. اختیار
رنجور دل واشرار مستر خاطر و مبجل دولت آغاز غمّاز ہمّاز کرده و نعمت
حواشی کار ہر تلخ داشی فرو گرفته اندیشه کرد که بے آنکه بمکالمت و مجادلت! دوان
و معارضه و مقابله حسَده مضطر شوم سلامت عرض سلیم را توفیرات نابوده را

قبول کردن توفیری تمام باشد و فاضل وجوهات را درین وجه معین گردانیدن
کفایتی بنام چه در آن یک دو سال بواسطهٔ کثرت حوالات و نازکی جوانب مبالغ (ن) اعمالات
وجوه از مستقرضات و خاصه رسانیده بود و سبب استرفاه خواطر رعایا و تخفیف اعمال
و عمال و چون احتیاج خزانه بمال بود در جواب عذر هست و نیست و عرض حساب
و سیاقت و جمع فذلک موقعی نمی یافت آنرا نیز بقدر توان می بایست ساخت
و دل از اندیشه پرداخت جماعت اضداد با خود گفتند اگر وجوه فاضل را بر کار
این توفیر نشاند برسے ثقلی ننشیند پیش شاه برخ رقعهٔ تقریر پیادهٔ دیگر فرو راندند
و منصوبهٔ بر ساختند که در شهور سنهٔ تسع و ستین و ستماه چون بغداد و مضافات
بر سبیل امانت در اهتمام داشت جمعی از امراء و کتبه استفراغ و استدراک محاسبات کرده
دویست و پنجاه تومان باقی کشیدند و تا غایت از آن وجوه چیزی بخزانه نرسیده
و آن مال بعینها متوجه است و باقی و هم در آن تاریخ برائے پادشاه که جاسوس
طلائع غیب و ناموس ممالک اسرار است مکشوف گشت که لبقایاء تعلق
بمتصرفات نواحی دارد و استیفاء آن از دائرهٔ ممکنات بیرون است و اگر ازین (ن) متصرفات
نوع خطابی رود جز خرابی اعمال و تفرقهٔ رعایا فائده صورت نه بندد از سر آن
درگذشت و کارنامهٔ آن باز نامه در نوشت و صاحب علاء الدین را نواختها
فرموده بمعاودت با سر حکومت آنجا یرلیغ داد ع

قصه چکنم سخن دراز است

از ذهن وشاة در ذهن پادشاه حکایت زر کالنقش فی الحجر مرتسم شده بود و در عالم
ملک چون دارو ے از درار پردهٔ قضا بفضاء ظهور خواهد آمد اسباب آن سلسله وارد است

دریکدیگر دهد و حسن تدبیر عقلا در آن معرض همان نسبت داشته باشد که شعلهٔ آتش را به نی پوشند و با کوه الوند بقوة بازو کوشند و دریا را به انباشتن تخویف کنند و آفتاب و ماه را باستنزال وعید نمایند دیگر باعث کلی و محرک اصلی برین مقدمات احتیاج لشکر منصور بود دنبال چه درین حال از حدود مصر رسید که الفی ناشقر سنقور عزم مکاوحت را با ایلخان عالم تصمیم داده اند و شاه زاده منگوتیمور راچنانکه ذکر آن تقدیم یافت بالشکرے جرار نامزد آن ایشان مے فرمود و مثل آن بطرف بلاد شرقی نزدیک پادشاه زاده ارغون روان می کرد و از حدود دربند باکو به سلوک طریقهٔ احتیاط را استمدادی نموده بودند و آن نیز علاوهٔ شواغل شده و درین میانه رایات نصرت پیکر بعزم توجه بمشتاة بغداد براه اربل و موصل نهضت مے کرد و صاحب علاء الدین از جهت ترتیب بامات و تدبیر ساوریات از پیش بفرستاد پادشاه در آن حوالی چند روزے بسبب تفرج طرد و مصطاد بر کنارهٔ دیهی که آنرا دیراسیر گویند از عمل رحبة الشام نزول فرمود لشکر بر عادت مغول نرگه کردند چون گلهاء انواع وحوش با خروش وجوش در حلقه جمع شدند و بر ایشان مدار نرگه تنگ آمد ایلخان بنفس خود با چند خواص و ایناقان در راند در دوال بهرام گور بر آن تاختن و صید انداختن آفرین میکرد۔

بیت

سوفاروش زحیرت وحشی دهان کشاده
شه چون زبان خنجر کرده تبر لالش
چون در اسد رسیدی چون سنبله سنان کش
از ضرب الف سان کردی جوسین و دالش

تشریف ضربت او انواع وحشیان را
تعلیم شکر دادی هنگام انفصالش

دریک لحظه شیران شکاری از وحوش پرداختند و موازی کوه بر هم انداختند از کار صید فارغ گشته غرهٔ رجب براه سنجار عازم بغداد شد مجد الملک در راه هم در روز انفصال صاحب علاء الدین حکایت بقایا بازیادِ الجنان داد طائفه از امرا بر عقب صاحب علاء الدین بر بحث و استفحاص وکشف و استقصاء و استخلاص مدعی چون برق از میغ روان گردانید بصاحب رسید ند و فرمان بشنوانیدند دانست که آں قضیه نمودار گردش فلک ست و کار ایام ولیالی بی فتور جز تبعید آمال و تقریب آجال رجال نیست بقضا رضا داده و جز ایں خود چاره نیست صاحب ایشان ببغداد شد و کافهٔ خلق را از آن حادثه بر چرخ فریاد رسید او را در مسکن مالوف موقوف داشتند باول آنچه در تحت تصرف داشت از زر تا ارزیر و از ناض صرف تا صفر از حبات لآل مانند زواهر سعود متلال تا رذائل خزفات وسفال منحوس فال از فراش عبقریات بار بیا تا حصر بے حصر و باریا از تو الد وطوارف خسائس تا طرائف اذوانی مذهبات و مکفتات تا رثاثات اثاث از طاقات اثواب تا نطاقات ابواب از جواری خیرات حسان دور از چشم بدخسان تا غلمان بیت البقر و اصطبل از بیت النوبه بوق وطبل از صاهل و ناهق مردود و لایق از افراس و بغال رخیص و غال ناقه و جمل وجدی و حمل

بیت

هر که دارد نظر بجدی و حمل ازخساست چو گاو گر دونست

چون غرض صیانت جوہر عرض بود نہ عرض در رستۂ عرض حاضر آورد و پشت پائے
لابارک اللہ بعد العرض فی مالی از سر ہمت عالی چون کار از دست رفتہ بود بر مقتنیات
نفیس و خسیس زد عین منقود اثر مفقود شد و بضائع سراب ضائع ... پای مال و
املاک موجب الملال تفصیل بضاعات وثائق قروضات وجرائد ... موروث
و مکتسب در بلاد عجم و عرب بسپرد لا الہ الا اللہ تطویل جبیت لوح متملکات از ہر چہ اسم شے
بر آن صادق بود بلسترد و چنانچہ در رسائل تسلیۃ الاخوان از انشا آں صاحب قران شرح
آں مستوفی آمدست و اگر جہان را در جہان خود ہمیں یک عیب بودی کہ نعمت و راحت او بعد ما
کہ عمر ہا در طلب و تعب صرف مے رود بقائی و ثباتی ندارد واجب نمودی کہ مرد عاقل
دل بر آن ننہادے و از برائے تحصیل بے حاصل آن چندین در تگ و پوئے
و جست جوئے نیفتادی۔ درحال اثبات این ذکر یکی از حاضران این دو بیت
از گفتۂ سعدی شیرازی رحمۃ اللہ علیہ برخواند

بیت

گر خردمند ز اجلاف جفائے بیند تا دل خویش نیازارد و درہم نشود
سنگ بدگوہر اگر کاسۂ زرین شکست قیمت سنگ نیفزاید و زر کم نشود

از تواتر این اخبار موحش برادرش صاحب دیوان کہ ملازم بندگی رکاب اعلیٰ بود وجہ تثبت
و تانی ندید اجازت خواستہ ببغداد آمد و سبب آنکہ نوائر مغایظت عواصف قہر ایلخانی
سکونی و رکونی پذیرد و مغالبت و اجتہاد در تحصیل مال و ترویج وجوہات بر ضعادت عادی
می نمود از خانۂ خاصۂ خود و فرزندان جواہر و مرصعات و اوانی زر و نقرہ آنچہ بود
بیرون آورد از نواب و وکلا بسبیل استقراض بر حسب استطاعت نقد و جنسے

بستدو باآن مضاف گردانید. جمع اعادی از نقود و اجناس آنچه لایق عرض دانستند حمل کرده درمنزل وجیل ببندگی سر بر رفع کردند چوں بادشاه را اضعاف آن متوقع بود و آں مقدار عشر معشار مبلغ متصور بر نمی آمد ہیچ موقعه نیافت و عرض حال صاحب دیوان بوجہے رفت که بهادانه و میل موسوم شد و خلاصه مساعدت و مرافدت او ازمال خاصه مستلزم سخط ایلخان گشت قضا کارکرد و بودنی ببود و کوشش وتگاپوی سود نداشت وقتے ایں قطعه اتفاق افتاده بود

لمؤلفه

سپهر وقسمت عدلش نگر که تا ہستم بسالها دہدم غم۔ خوشی بساعتها

بضاعتم ہنر و فضل و حکمتست چه سود که مایه ہست زیانم ازایں بضاعتها

ہوئ کسب تن آسانی که ممکن نیست بباد شد ہمه سعیم زہے اضاعتها

برائے آنکه فلک دادم چوبے ہنران کجاکسی که کند پیش او شفاعتها

ز مستعد ہمه کامی دریغ داشته اند ہمه بسفله و دون داده استطاعتها

ولبعد معرفتی دیدن الدهر اذن عصیت نفسی جداً لئن اطاعتها

یرلیغ شد که طغاچار یرغوجی باطائفۀ معادیان اولئک الذین حبطت اعمالهم ببغداد آمدند و بنوی مواخذت و معاقبت آغاز نهادند آشنا و بیگانه و اہل جیران و لطانۀ خانه کیفیت کنوز دفین و جواہر ثمین که درخارج ہمیں نام داشت استکشاف کردن گرفت کرۀ بعد اولی برباط و خانقاہی که مستحدث او و مدفن اعزه اولاد و عشائر بود رفتند و مبالغت تمام در نبش و تفتیش و ہدم و کنس بتقدیم رسانید و چوں ہیچ در ہمه نبود ہیچ نیافتند عاقبت او را که از خانۀ مالوف که مانس عز و دولت و مامن وفود

راحت ومغرس نہال بہجت ومغرس اقبال ہمت بودی نقل کردند گردنے راکہ سر بگردون گردان فرونمی آورد رقاب گردن کشان گیتی بطوق نعم ایادی او مطوق بود از دغل دل درغل ذال کشیدند ودستے کہ از سر زبردستی گوش روزگار را بشنف رقیت مشنف ساختی بسلسلۂ تہدید سوار صفت مسور گردانید و دیدۂ فضل و معالی خونابہ بارید۔ اگرچہ بر اعضاء ظاہر قید وہموم محسوس می شد ورسوم ثانی وقرار از دیار دل شوریدہ وار مطموس اما سلطان مملکت جوارح بر سریر ثبات مطمئن ومتمکن بود وساحت خاطر با مداد صبر کہ طلیعۂ نصرت وموجب نعم الاجر است مشحون قال اللہ تعالیٰ انما یوفی الصابرون اجرھم بغیر حساب

بیت

بگذاشتہ ام مصلحت خویش بدو　　گر بکشد و گر زندہ کند او داند

وچوں نظر ارباب اغراض بر تجربۂ خسران مالی بود ایلچی را باخود یار گردانیدند وحکومت ملک بغداد برادر وے تقبل کرد وقید حدید بر داشتند ودر عوض آن دو شاخ نخشوب از عداد وشاخ در گردن او انداختند مانند عروسی سرو بالا معانقہ ومعالقہ راہ برد دست در گردن آن سرفراز حمائل کرد ودر آن روز با زار فتنہ از گفتۂ رضی الدین نیشاپوری بزبان چوبین خود سرائیدن گرفت

بیت

دست من دل شکستہ یک شب تا روز　　انگار کہ خوشم است در گردن گیر

این قطعہ را در ہیں حال پیش برادر فرستاد۔ **شعر**

اسمع فداك النفوس قول فتی　　قد اوردہ موارد الخطر

ازدی

اشکوالی ربنا ومنعمنا　جور زمان یجیئ بالصبر
کان منائی عناق هیفاء　کالبان مالبان کان من قطری

اعادی برین مراسله وقوف یافتند بایکدیگر گفتند اگر اورا قوت عرضی نبودی طبع او درچنین حالی که از بقا وارتقا بدرجهٔ خلاص آلیس است چگونه بتلفیق معانی آنس شدی یا بنظم ونثر مواتات کردی وقوت ذاتی چندین بمعانات شدائد ومقاسات مکائد که کوه از صدمت آن کالهشیم تذروه الریاح گردد وفا نمودی آن نادان در جهل وعدم عقل سررشتهٔ معرفت گم کرده بودند

بیت

کار دنیا که تو دشوار گرفتی برخود
گر تو برخویشتن آسان کنی آسان گردد

یکی از مشفقان اورا ازمساراة وشاه اخبار کرد درجواب این دوبیت چون آب زلال وسحر حلال وکرشمهٔ احباب باغنج ودلال بنوشت

شعر

رمیت العدی ان لا الین تذللا　لصرف اللیالی ان ذا لعجیب
وکیف ابالی بالخطوب وانما　علی من الواق الحفیظ رقیب

اهالی بغداد چه بغداد بل تمامت طوائف در ممالک از ملوک ومالک از روی انصاف باصاحب علاء الدین مشارک وساهم این عناد دلشکن وجبن ناوک محن بودند پس ایلخان عزم توجه بر ییلاق فرمود نار دو را کوچ کردند ورایات عالیه برافراشت وباد از غالیهٔ زلف پرخم پرچم مشام زمانه را عنبرآگین می ساخت وفراش صبا

منزل بمنزل اُلام بالام فرش بوقلمون مے انداخت گاه رعد لوزروزی از مقدمه تیره زن گشته وساعتی برق درخشان چون تیغ قورچیان خاص عکس ضیا انداخته و باد علم نشاط لشکر ربیع از هر سوئے افراخته عصابه ضلال و فرقه ارذال چون از ابداع عجائب غرائب غرور و اختراع اکاذیب صراح و دعوی بے معنی که یکی زیور صدق نداشت بل کذبوا بما لم یحیطوا بعلمه جز خسارت مالی و مزاحمت حالی حاصل ندیدند هر چند پیرامن مکر و فریب بر آمدند از شیخ و شاب و برّ و فاجر و خامل و فاخر کسی را که از تعدّی او حکایتی راندی و شکایتی خواندی نیافتند و بر سبیل برطیل و ارتشا حیث ما طلب و شاء بچیزے او را ملزم نگردانیدند و بعلت خطاب زوائد اخراجات و عوض عوارضات چنانچه از لواحق اعمال دیوانی باشد عرض او را ملوث نتوانستند کرد سیلاب استشعار در دل ناپاک ایشان از افرو گرفت و اضطراب و اقشعرار ظاهر ایشان را متغیر گردانید و در مقابل ایذا مظاهر و قصد تشنیع مترصد مجازات سیئات افعال و مفاسد اعمال گشتند و درین اندیشه استیناف اصناف خداع و استعمال اسباب احتیال پیش گرفتند روز بروز بزودی در زاویه آزار زبر و زیر زور محض تلفیق و تخلیق بر می آمدند تا بازیچه بازیچه عقده افسانه را مبهم گردانند از اقتداح آرا و استشارات اهوا این مهرهٔ تزویر بر بساط عرض افتاد که او را بمکاتبت و مراسلت بلاد شامی موسوم گردانند و بر قم عصیان مرقوم مجهولی را از قوم یهود بدست کردند و بر کاغذپارها خطوط ملوّن بآب زعفران تنگرفت مانند طلسمات سحری اشکال نیرنجی برکشید یعنی آزاد در میان اقمشه او هنگام تفتیش یافته اند دو سه

تن را از مجاهیل عرب که باتفاق امرا و شحنگان بمشارٌ الیہ و مقدمان عرب در هر وقت
فرستاده بودند حاضر آوردند تا تخویفاً و ترغیباً تنکیلاً و تمیلاً مصدق اقاویل و محقق
اباطیل و مروج نقد مزیف و مهیج لفظ مزخرف ایشان گردند و حال آن بود که
در اول سال مذکور میان الفی و امراء مصری مخالفتے ظاهر شد و سنقور اشقر با جمعی
از امراء ترک بحری بحری جانب مصلحت را کار گرفتند و عیسی بن مهنا از امراء اعراب
شام و آن نواحی با او دم موافقت زد و اسباب مصادقت موکد گردانید و الفی
در دمشق بتشفی از در دمشق در شق ایشان مستعد مقاتلت و متصدی دفع اثارت
فتن گشت در سیاق این اطوار خبر رسید که فوجے از موج اتراک بحری از
مصادمت لشکر مصری هزیمت یافته بجوار عانه حدیثه متصل شده انداز روے
حزم و احتیاط برائے احتراز و تفحص حال رسولی را باتفاق باسقاق و امراء لشکر
فرستاده بود و سنقور اشقر و عیسی بن مهنا را بر موافقت بندگی حضرت ترغیب
داده و از مخالفت تحذیر و تنفیر واجب دانسته اتفاقاً انهزام ایشان از الفی مقارن
وصول رسول افتاد بدان رسالت ابتهاج نمودند و از آن الوکت استظهار فزود
عیسی برادر خود را مصحوب رسول ببغداد فرستاد و صاحب علاء الدین او را ببندگی
حضرت علیا روان گردانید و صورت حال انها کرد ایلخان در حق سنقور اشقر نواخت
و عاطفت فرمود و برادر عیسی را تشریف داد و زر و غله بر بغداد حوالت کرد و در آں
وقت شهزاده منگو تیمور لشکرے را چون قطرات باران بے کران و مانند سیل کوه
گرد آن بکنار فرات کشیده بود بر قصد شامیان بخدمت او نیز رسول فرستاد و
اظهار مطاوعت و انقیاد کرد و پیش سلطان سیف الدین همیں ارسال و مراسلت رفت

ایشان ہر یک از مقام خود کیفیت حال را اعلام حضرت کردند و حکم بر لیغ شد تا
تیمور لشکر را باز گرداند و از قصد ایشان منع کند اما بایدو و اغول از طرف دیگر بدیار
شام لشکر کشیده بود و خلقی تمام را بقتل آورده مقصود ازین شرح آنست که خلاصۂ
اندیشۂ ایشان جاذبۂ محال بود و کاذبۂ خیال - بدین سودا از عقب ایلخان بر فتند
و تزویر فرا بافته و اغلوطۂ بنوی ساخته را عرض کرد بامید آنکہ ہم محصلان بال چون
مقوی حال و ممشی کار بودند ازین تہمت و نسبت کہ بصدق نسبتے نداشت انکشافی
غیر شافی نمایند ایلخان بنظر فراست کہ جام جہان نمائے عکس لمعان المعیبۂ اوست
از دیباجۂ احوال فصول فضول آیت افترا بر خواندو با نامل فطنت ازرار ازورار
ازراز زار او زائل کرد و بکشاد باستحضار صاحب علاء الدین حکم نفاذ یافت و ایلچی
فرستاد تا در بندگی سریر دولت لازالت ثابتہ الارکان کشف القناع باشباع رود
چون ببغداد آمد از زمرۂ مزوران آنکہ او را محل اعتماد تمام می دانستند فرار بر قرار
اختیار کردہ بود و آنچہ ماندہ از اداء شہادت زور نفور شدند اعادی را اندیشہ افتاد
کہ اگر او را تخلیص و تخلیہ کنند ہیچ آفریدہ در معاونت ایشان رغبتے نماید تا میل ہیچ
و تمنیۂ بے منتہی ایلچی را فریب دادند و او را دستیار احتیال و دستور حال خود ساختند
و صاحب را ہمچنان با سلسلہ توکیل می داشت آری

لمؤلفہ مصرع

از دور فلک تسلسل ناکامی

بدیع علی کل حال نیست و با استحالت این دو مسئلہ کس را یارای سوال نہ توکل بکلاءت ایزدی
کردہ در مقام تسلیم الحمد للہ ما قضی و الخیرۃ فیما یقضی اللہ ؛ ما شاء اللہ

کان وما لم یشاء لم یکن ورد زبان وسبحه بیان ساخت وزور ناموس رضا که عالی ترین مراتب نفس است بذکر اذا لم یکن ما ترید فاترد ما یکون موترخ گردانید وحلم رزین وفکر متین او میخواند

بیت

اگر سپهر بگردد ز جائے خود تو مگرد وگر زمانه نسازد تو با زمانه بساز

کر بزودی انقشاع غمام غموم را سببے ظاهر شود واز چنین شیبے که حضیض شمن کامی عبارت از آنست فراز شیب فیروزی فرا رسد هر زیرک مدرک که درین معانی امعانی وتاملے دارد بروے روشن شود که هیچ خیر وشر ونفع وضر بفعل وارادت بنده متعلق نیست وجمله قضایا بتقدیر قادری مطلق است وامور عالم بمشیت او معلق پس در مقام ابتلا بمهر وشنخواری بروے آسان گردد وببرکت توکل ورضا مستحق مزید نعمت واحسان واین مقدمات صورة حال او بوده در مبدا ومنتهی والحمد لله فی البدء والرجعی شیعه اولئک الذین اشتروا الهو الحدیث در مسارعت ومبادرت از عقب بابات پادشاه تقاعد وتقاعس می نمودند وقرعهٔ تسویف وتعویق بر رقعهٔ اندیشه می انداخت عامهٔ الناس را درخفیه از گوشها باز دست می کردند تا ایشان را بی زود آیات خود گردانند وآن روایات را بقول نا راست بعنعنه رسانند واحادیث غیر ماثور آن آحاد باسناد ما هذا الا افک مفتری مسلسل سازند قال الله تعالی وکذالک جعلنا لکل نبی عدوا شیاطین الانس والجن یوحی بعضهم الی بعض زخرف القول غرورا در دیمه بغداد چون خود مزدوری دیگر نیافتند چون یک ماهی از مضا این فکرت جولان کردند با جماعت ایلچیان صاحب را مقید کرده عازم بندگی حضرت شدند در آن سفر سفر صورة خواجه بهاء الدین علی بن عیسی الاردبیلی وعزالدین عبدالرحمن التستری که رضیع دولت

دم بی نعمت صاحبی بودند و در ظعن و اقامت و هنگام نکبت و سلامت مصاحب
و مطیف رکاب فلک فرسائے و مجلس خلد آثار او با آنکه چوں نالہ خود در سینہ مقیّد بودند
بر مثال اشک از دیدہ روان گشتند و اگرچہ اسباب محاورات و مجاورت و موانست و مجانست
دست فراہمی نمی داد بمراسلت و مشاعرت نفثة المصدوری و بثة المکظومی بر زبان خامۂ
دو زبان کہ صورت غماز ان داشت می گذرانید ند و بدان تاثیر غبار شماتت اعدا و اعبار
مسافرت در شدت دلبوای بر خود آسان گذر می کردند و الحالة ہذہ تا بر صہوات مراکب
مراحل و منازل را بالقرب عقبۂ اسد آباد رسانید ند ایلچیان نزد او پدید تیر از شست
نفاذ یافتہ روان و بصفت باز در شیب و فراز در پرواز از استنطاق و استفہام
بقرینۂ حالی معلوم شد کہ در ہمدان پادشاہ را حالتے مشکل کہ ملوک و ممالیک و جبابرہ
و صعالیک از تحرز و تصوّن در وقوع و حدوث آن متساوی اندر وئے نمودہ
تمامت راہہا بر عادت معتاد ایشان چوں کار ارباب ہنر بستہ شدہ و از آن روئے
امور طوائف امم مانند زلف دلبران پریشان گشتہ صاحب را از توجہ باردو منع
کردند متعصبان عصابۂ تخیل و ناصبان منصوبۂ تخییل ایلچی را گفتند تا وقت جلوس
خانی او را مخلی کردن از مقتضئ فطنت و کیاست نباشد بدیں سخن با وجود تباشیر
صباح فلاح در شب دیجور سموم بماند و با قید حدید کید و کید حساد در ساخت
مبادی و مقاطع خیر و شر را در عالم مجازی مقدار سے معین و وقتے موقت است
بے ارتیاب والامور مرهونة باوقاتها ولکل اجل کتاب یمحو الله ما یشاء
و یثبت و عندہ ام الکتاب۔ حال آباقا خان چناں بودہ کہ در ہمدان بواسطۂ
تشرب عقار مزاج از سمت اعتدال منحرف شد و ضعف قوۃ و فقدۂ ضعف گرفت

وطبیعت موازرت اطبانمے کرد۔ لاجرم مرض متزاید شد روزے بر صندلی نشسته
بود زاغی کہ دلیل غراب البین بود محاذی نظر پادشاہ بنشست و آواز می کرد

شعر

من شاء عللبین قال قصیدۃً ۔۔۔ یرثی الملیک علی روی القاف
یلنیت علی الابیطاء سالما من ال ۔۔۔ اقواء والاکفاء والاصراف

گفت قرا ناری مرا طلب می کنند از نفاق او کراہیت داشت فرمود تا او را براندند چوں
کلاغ طیران کرد عشی قلبی روئے نمود وہم در آن عشیت طوطی روحش از قفس قالب
پرواز کرد وذلک فی العشرین من ذی الحجۃ حجۃ ثمانین وستمایۃ ومدت
ملک او کہ روز بازار سیاست وعدل جز آن در خاطر نمی آید ہفدہ سال بود۔

بیت

نہادند زیباندرش تخت زر ۔۔۔ بدیبائے زربفت وزریں کمر
تن شاہوارش بیاراستند ۔۔۔ گل ومشک کافور می خواستند

چند روز بر رسم الیشان در مقام مصیبت ولباس عزا بودند خواتین روئے سلسلہ موئے

بیت

بکندند موی وشخودند روے ۔۔۔ زباں شاہ گوی دروان شاہ جوی
سر سرکشاں گشت پر دود خاک ۔۔۔ ہمہ دیدہ پرخون ہمہ جامہ چاک

وتاریخ ایں واقعہ را یکے از اہل عصر ایں ابیات عنوان دیباجۂ دل ساختہ

بیت

اباقاخان کہ از انصاف وعدلش ۔۔۔ جہاں بد چوں بہشت عدن خرم

ز ہجرت ششصد ہشاد و عشرین | زذی الحجۃ نہ افزوں بود نے کم
کہ با دار البقا شد وقت اسفار | ازیں دار الفنا واللہ اعلم

جلوس سلطان احمد بر تخت مملکہ

در وقت مقام مراغہ چوں احوال ملک اختلال خواست یافت تعیین خانیت را مفاوضت و کنگاج در پیوستند و قرعۂ استخارات بگردانیدند آقا و امرا کہ حاضر بودند متفق الکلمہ و مطابق الالسنہ قرار نہادند کہ از برادران بنگو دار۔ خان گردد و سبب آنکہ قلادۂ اسلام را متقلد بود او را سلطان احمد گفتند بریں مشاورت رائے جملہ متحد گشت و میعاد کردند کہ باجتماع دیگر شاہ زادگان و نوینیان ایلچیاں پرندہ بجناح عقاب رواں شوند و در الاطاق قوریلتائے سازند و یرلیغہا و پایزہا را آنجا تجدید کنند و احکام یاسا را تجدید بعد از اجتماع ایشاں سبزہ چوں دل غمزدگان از جائے برخاستہ بود و اطراف کوہ و دشت را از فرش مینائی بیاراستہ، ابنائے زمانہ از غزل کاتب وردزبان شد

بیت

از بادِ نسیم عنبر آمد | مانا کہ کوئے دلبر آمد
از بوئے چمن چو زلفِ خوباں | مغز دل و جان معطر آمد
برداشت قدحچہ لالہ یعنی | ہنگام نبیذ احمر آمد
نرگس سوئے تختگاہ چوں شاہ | برفرق نہادہ افسر آمد

تا گفت صبا بگل که خوبی — او نیز بخنده خوش درآمد
آهنگ نوائے نائے بلبل — از رخنهٔ چنگ خوش آمد
از رشکِ دہانِ یار غنچه — در صبحدمش نفس برآمد
از لطفِ ہوا مزاج بستان — ہمچوں غزل شرف تر آمد

از اقصائے ممالک شاہزادگان وخواتین ونوئینان وسلاطین درایں انجمن انجم صفت جمع شدند وقوریلتای ساختند که بدان زیب وترتیب ہرگز اتفاق نیفتاده بود قاعدهٔ نشاط وطرب چون فرش معدلت ممہد گشت ومبشران فتح الباب سعادت نداء

شعر

لقد زادت الایام حسناً وبهجة — اذا ایّد الاسلام دولة احمد

از مرکز خاک بمحیط افلاک رسانیدند احمد موید وسلطان عادل دل قباء رفعت وبختیاری در دوش گرفته وتاجِ بتاج اقبال برتارک مبارک نهاده روز یک شنبه سیزدهم ربیع الاول سنه احدی وثمانین وستمایه بتخت مملکت برآمد شاہزادگان از سر نشاط کلاه برداشتند وبقدم عشرت زمین راپےسپر گردانیدند مراسم دعائے دولت روز افزوں وشرائط تهنیت جلوس میموں اقامت کردند رامشگران نوائے باربدی رادرلحن داؤدی بسقف فلک مینا گون رسانیدند، خواتین دابکار چون باغِ نوبهار به صد ہزار نگار آراسته وبنفشهٔ زلف در گوش ہریک بغمازی فرو خوانده

بیت

اے ترک نازنین که دل از وہمه وشی — ایناق دلربائی وامراق ایشی

کاکل بر آگن تو چو شکست رسمن | خوے بر عذار نغز تو چوں قطرہ بر شی
گل کُنگلک بدست حد چاک میزند | بر تو جدید زینت نزلیک زرکشی
افتادہ گشت برگ قسم تا نہادہ | بغتاق آل برزبر چہرہ آتشی

بموافقت آں بزم بہشت آثار آلی اقطار امطار از عقود سحاب سنجاب پوش مے ریخت وغلالہ باد شمال چوں گیسوے مہرویان عنبر و مشک می بیخت، قطرات عہاد تجدید عہود راہہاد انظروا الیٰ آثار رحمۃ اللّٰہ کیف یحیی الارض فما لہ مونہا ور تلال و وہاد لبسط کردہ وطیور بلغات مختلفہ من یہد اللّٰہ فما لہ من مضلّ ومن یضلل اللّٰہ فما لہ من ھاد استشہاد نمودہ درجہان بعد از شور و شر و شر در سور و سرور حاصل آمد وعقد امور بعد از انفصام انتظام یافت دین محمدی بدولت احمدی نضارت و تازگی از سر گرفت انفاس زمان بنشر دعاء سلطان مطیب شد وخیام ایام باطناب اطناب مدائح اوسلطنت اعواد منابر از ذکر القاب فاخرہ چوں شاخ گلبن شگفتہ گشت وچہرہ سکہ ازشادی نقش نامش ناضرۃ الیٰ ربہا ناظرۃ صفت یافتہ پہلی پادشاہزادگان از نکشمسی کردن وکاسہ گرفتن فارغ شدند علی التناوب مراسم خدمات رابتقدیم تلقی نمودند باوّل باران جود و احسان برکشت زارامانی قاصی ودانی فائض گردانید وتمامت را زواخر انعامات وفواخر خلع وکرامات ارزانی داشت وخلائق را از نصاب، عوارف وسجال ارفاد واسبال غود نصیبے وافر مہیا ساخت

بیت

ابر تخت بنشست فیروز و شاد | در گنجہائے کہن بر گشاد

حکم فرمود تا به نقد زر و جواهر و بالشها و مرصعات تلبید و طارف که از آبا و آفانیلو خود آباقا مانده بود و سالها در خزانهٔ قلعه و دیگر اطراف مُعدّ بیاوردند و برادران و اولاد و اعمام و خواتین و کنات و بنات و اخوات و امراء تومان تا هزاره و صده و دَه و کافهٔ متجنده قسمت کردند و از خزائن جزائن احدوثهٔ جمیل و دعائے خیر دولت خود را ذخیرهٔ نگذاشت

بیت

شد منفعتِ عالم دستِ تو که آن دست کانست و نه کانست فشانندهٔ کانست
شد مصلحت دنیا مهر تو که آن مهر جانست و نه جانست فزایندهٔ جانست

دل خاص و عام بدانهٔ انعام در دام کام و قید مرام خود آورد، بدین دهش و بخشش و استحقار خزائن و دفائن آیات مکارم پادشاهانه او بر صفحات جرائد روزگار محرّر شد و یرلیغها باطراف ممالک روان فرمود ملبشر ببسط کف جود و ندی و کف جور و اذی و متضمن انشادت ارکان معدلت و استحکام بنیان مرحمت و پیش از شروع در کار مملکت بے تذکیر مذکری ایلچی فرستاد و صاحب علاءالدین را که لبستهٔ دام ایام و لیالی خستهٔ سهام چرخ لاابالی بود و بر هم زده و کارش از فرط نامرادی دست خوش روزگار از مکائد اعادی خلاص داد و از قیود صورة و معنی بیرون آورد و بخت بخشم رفته صلح کنان باز آمد و حریف اقبال استقبال کرده میگفت و چون غنچه در پوست نمی گنجید۔

شعر

هذا الذی کانت الآمال تنتظر فلیوف لله اقوامٌ بما نذروا

وقتی خاطر باجادت این ابیات سخاوت کرده بود درین مساق تناسبے دارد

بیت

شب یلدا مرا شد اثر صبح پدید — یافت قفل غمم از فاتحهٔ صبح کلید
کشت امید بخندید بیک شبنم لطف — شاخ شادی دگرش بار قبولی بوزید
کشتی عمر که در بحر فنا می شد غرق — شرط آن بود که نزدیک کنارے برسید
رنگ و نیرنگ اعادی همه از روئے مثل — بود بادے که کسی در شکم شیشه دمید
دل اگر خار جفا دید خدا را منت — که گلستان امل هم گل یک کام بچید
در قدح ناب سعر فگن دیاد مکن — گر ز دیدهٔ من غون مقطر بچکید
بر کفم جام غم انجام نه امروز چه شد — گر دلم دی ز کف حادثه یک درد چشید
گر فلک کرد بعمدا دو سه روزے تقصیر — بختم امروز قضا کرد و از و کینه کشید
عیش خود خوش گذران عز تفکر کم سوز — که در ایام کسے بوئے وفائے نشنید

باشارت سیحنا یھم وصفھم مجد الملک... راگرفته هم بدان قید مقید کرد و باعوان صاحبی سپرد زبان غل از غل غلغل قل هو القادر علی ان یبعث علیکم ع... ادا در کوشش بی کوشش انداخت و قید حدید از سر غدر نه از پی عذر در پالیش که نیک در بالیست بود افتاد دو شاخ از روئے گرانی و بچشم خود بلبنی نه از سر آرزوئے و دل نگرانی هر دو دست در گردنش تنگ در آورد و چندانکه مسمار سرزنش می کرد تقرب و توصل زیادت می نمود و میگفت سر را بر سر کار او و بار بر سر او خواهم نهاد تا آخر هم از دورے دوری بخبث بر اجزائے وجود او صورة فی سلسلة ذرعها سبعون ذراعاً ظهور یافت در دست افعال ناستوده و اعمال نازدودهٔ خود چند روز باقید تنکیل بود

صاحب علاء الدین از کمال اریحیت ذاتی و حسن سجیت مجبول خداست که در زمان قدرت
خلعت عفو که بهترین خصائل و بلندترین مراتب فضائل است ارزانی دارد و از نتایج
نفس قدسی حکایت حلم قیسی را منسوخ گردانید جمع مخلصان و خدم و اعوان زبان تفریع
دراز گردانیدند و حقیقت بر جای خود بود که آخر بمشاهده رونق در ازاء الاصطناع
و مواهب جسیم این آستان دولت آشیان خاصیت جوهر نفس او چگونه ظهور یافت در آن حال
جانب حق و خلق را سر موئی مرعی نداشت امروز چون پیرامن رب حافر حفرة وقع فیها
طواف میکند از شجرهٔ دست نشان خود ثمرهٔ مجازات اقتطاف عقل سلیم کجا روا دارد که
برخصت حلمی معتاد این ظالم مظلوم صورت اخلاص تهی و باز عالمی را در دست
ظلم و عدوان او گرفتار کنی حکما رخصت نداده اند که بر قتل دشمن مبادرت نمایند
تا مجال دفع و امکان تحرز از مکیدت او باشد آن طریقه را التزام باید نمود اما چون
محقق دانند که اگر فرصت و قدرت او را باشد لامحاله جز قلع و قمع رضا نخواهد داد قتل
واجب است فرصت را فائت نگردانیدن و روی زمین و ساحت خاطر را
از خبث عقیدت و اندیشهٔ غائلهٔ او پاک کردن و چند روزی که در عمر سعتی و اجل را
تاخیری باشد آنرا پیوند صبوح شادمانی و سرمایهٔ فتوح زندگانی شمردن

بیت

یکی شربت آب از پی بدسگال بود خوشتر از عمر هفتاد سال

و درین حالت خلایق بسیار از مغول و مسلمانان مترصد با تیغ و خنجر ایستاده بودند تا چه وقت
اشارت رود ناگاه اعوان صاحب او را بیرون آوردند و در یک چشم زد چون ذبایح
قربانی که خلایق بر تفرق اعضا و اجزا و انسلاب جلود و اعصاب آن حریص باشند او را

اربا کردند و خون اورا چون خون مدام بیک دم می آشامیدند و اعصاب اورا بر آتش مے نہادند و می خوردند ہر آئینہ سرانجام وشایت و پایان کار محاسدت یا اردمۂ کرم و وددمانی کہ اولیاء نعم بودہ اند چنیں خواہد بود ازاں ہر عضوے را از اعضاء او بطرفی از اطراف ممالک فرستادند چوں سر شر در لبغداد بر آوردہ بودو زبان در ارباب ثروت نہادہ سر او را آنجا فرستادند، حکایت کردند کہ شخصے بدنیا بداد و زبان ورا ببرید و تببر یز ببرد اگر سر زبان نگاہ داشتے در سرانجام سر از زیان نکردی

بیت

گر زبان تو راز دارستے تیغ را بر سرت چہ کارستے

ورنہ جستی فضول خاطر تو ایں سرت را نجائے دارستے

پائی اور البشیر از فرستادند یعنی ہنوز قدم سعایت آنجا نہادہ است وچوں دست بُرشے نمودہ بود در بے ادبی دست از پائے جدا نکردہ دستش بپائے مروی مسرعان لعراق رسانیدند و دریں حال بہاؤ الدین جامی راست

بیت

مے خواست کہ او دست رساند بفلک

دستش نرسید لیک دستش برسید

صاحب علاء الدین را حسب فرمان یا ایہا الذین امنوا اذکروا نعمۃ اللہ علیکم اذھم قوم ان یبسطوا الیکم ایدیھم فکف ایدیھم عنکم واتقوا اللہ وعلی اللہ فلیتوکل المومنون حق شکر و شکر حق واجب آمد وایں رُباعی کہ صورت حال داشت یکی از اہل عصر انشا کرد۔

دوبیت

روزے دوسہ سر دفتر تزویر شدی
جو بندۂ مال وملک و توفیر شدی
اعضائے تو ہر یکے گرفت اقلیمے
فی الجملہ بیک ہفتہ جہانگیر شدی

دریغ آدمی زاد کہ بواسطۂ تحصیل حطام پنج روزہ نفس خود را در آں جہاں حطب حطمہ می سازد ودریں جہاں بدرونا یافت مبتلا شدہ ذخیرۂ بدنامی و نتیجۂ ناکامی می اندوزد

لمؤلفہ

گر قسمت کہ رسیدی بدانچہ می طلبی
گر قسمت کہ شدی آنچنانچہ می پائی
نہ ہر چہ یافت کمال ازپیش بود نقصان
نہ ہر چہ داد ستد باز چرخ مینائی

بیت

کے بدیں خاک سر فرود آرد
ہر سرے کو سری دارد
ہر کہ جز دوست ہیچ نشناسد
ہر کہ جز یار ہیچ نشمارد
نام خویش از میانہ برگیرد
نام خویش از زمانہ بردارد

حکومت بغداد برقرار بحکم یرلیغ صاحب علاء الدین را مفوض شد و زیادت از معهود سلطان او را سیورغامیشی کرد و خلعت خاص و پایزه داد و روزگار از کرده خود عذرخواه آمد. هر چند صاحب را نیت آن بود و در خاطر موج می‌زد و نخواست که باز در آن کار شکرف و دریای ژرف خوض پیوندد و مجازات دهر غشوم و مکافات حبال و جاه دنی شوم در مدت فراغت باستیفای لذات و راعات مزخرف تقدیم نماید و کلام معجز نظام حضرت علی مرتضی را. تدارك فی آخر العمر ما فاتك فی اوله کار بند و بی بادشاهی باقر عهد که بر سریر سلطنت تمکن یافته باشد بی وسائل تشفع و سائل چندان عواطف پادشاهانه و مراحم خسروانه مبذول دارد و او را از ورطه غرقاب شماتت و هلاکت خلاص دهد و خصم معاند و دشمن حاسد را با هر چه از اموال دگرفته و برده باشد در مدت حکومت حاصل کرده بوی تسلیم فرماید چگونه رد سخن و منع فرموده او در مذهب عقل و عرف مرخص و ماذون بود بدین موجبات از اعتناق عهده و تقلدی آن اجتناب نتوانست نمود و خود رسمی قدیم و علتی مزمن عادتی مستمر است که آدمی‌زاد در این خاکدان و حاصل این بادوان هنگام محنت تنذکر ایام دولت تن در جوش دهند و در روز شادی شب اندوه فراموش کنند و بی شك کار دنیا ناهست بی ثبات و بی قرار و زود گذر و ناپایدار بوده ختك مرد و شی ابراهیم ادهم صفتی که این عروس بی وفا را هم در شب اول زفاف از سر یك دلی نه دو رویی طلاق سه گانه بر گوشه چادر بست و در کنج آشیانه قناعت که گنج خانه فراغت است خرم و آزاد نشست، قدم قلم از جاده عادت باز بمنهج مقصود نهیم سلطان روی بساختن مهمات ملك و تنقید مصالح سلطنت آورده راه نیابت بسخو سنجاق نوئین تفویض کرد و منصب

صاحب دیوانی بر قرار صاحب شمس الدین را مقرر فرمود و رتق و فتق امور
ممالک را برائے رزین و فکر متین او باز گذاشت لاجرم رونق ملک و ملت از
پایۂ معہود زیادت شد و بلاد و عباد در انجمن مساعی و یمن تدبیر خود آمن و معمور
داشت و جہانیان را حکایت عدل فریدوں فراموش شد۔ و ریاض دین محمدی
بنسائم عدل احمدی ہر روز خرم و تازہ تر میگشت۔ و بر قاعدۂ اسلامیان
یرلیغ را فرمان و ایلچی را رسول گفتند و ایلخان از شرب خمر معرض بوئے و احیانا
تمیز را متعرض۔ و شیخ کمال الدین عبد الرحمٰن الرافعی را بواسطۂ معرفتے سابق
سیورغا میشے کرد۔ و رتبتِ قربت یافت۔ و شیخ الاسلامی و تولیت اوقاف
ممالک را از آب آمویہ تا حد و مصر در نظر اہتمام او فرمود و حکم شد کہ تمامت اموال اوقاف
برحسب شریطۂ واقفان بوقوف و حضور نواب شیخ کمال الدین و ائمہ کبار و علماء نامدار
بمصب استحقاق رسانند۔ و مواجب و رسوم و ادرار اطباء و منجمان یہود و نصاریٰ کہ در جرائد
دواوین اوقاف بتعصب احکام در ہر وقتے اثبات یافتہ بود مسقط گردانیدہ از مال قرار ملک
عوض دادند و در تجہیز قوافل حاج و ترتیب مؤن سبیل بیت اللہ بتاکید تمام احکام نافذ گشت،
و ہمچنیں معین شد کہ حاصلات اوقاف حرمین مکرمین را زادھما اللہ شرفا و کرما امنہ
جمع کردہ ہر سال بوقتِ توجہ حاج ببغداد فرستند۔ تا صاحب علاء الدین آنرا
بسدنۂ کعبہ و خزنۂ بیت الحرام رسانند۔ و متعبدات و مواضع اصنام بے نام
و دیرہائے نصاریٰ را مساجد و معابد اہل اسلام سازند۔ و بدین مہمات
دینی از خواص و معتبران حضرت بہر طرفے رایچے روان فرمود۔
و ترحیب ارباب علم و فتوےٰ و تعظیم اصحاب زہد و تقوےٰ و مشائخ و متصوفہ

ز اصحاب خرقہ یکے ہزار شد۔ و شیخ کمال الدین عبدالرحمن ملازم لیل و نہار
گشت صاحب دیوان در مبدار خوض د الفوان شروع در پایہ تحت عرضہ داشت
کہ ہر سال ہشتاد تومان زر بمصالح آش اُردو ہا خواتین و شاہزادگان و تغار
چریک منصور صرف مے رود اکثر برکار خاصہ خواجہ فخر الدین ایداجی مے نشیند۔ اگر
یرلیغ شود از خاصہ مال خود امسال آں مہم راکفایت کنم پسندیدہ افتاد حکم یرلیغ
بنفاذ پیوست۔ کہ خواجہ فخر الدین ایداجی در کار آش مدخل نسازد ہمت صاحبے
آں سال مصالح آش را بواجبی متمشی گردانید۔ و تقریر کرد کہ از چہل تومان
زر زیادت خرج نشدہ تا غایت آنچہ تصرف نمودہ اند عرضہ اتلاف و ضیعت
بودہ دسبب دحشت صاحب با خواجہ فخر الدین آن بود کہ سلطان در مبدار جلوس
بنا بر سوابق خدمات و اوامر اذمات کہ در بندگی حضرت ممہد داشت حکم
فرمود تا او صاحب دیوان باشد۔ بکمال انصاف عذر این گفت کہ نطاق تدبیر
من از احاطت بر کلی مصالح قاصر است و با وجود آفتاب از چراغ بیوہ زنان
استنارت نمودن مقتضئے کیاست نباشد۔ اگر پادشاہ سیورغامیشے فرماید
بہمان اسوۂ قدیم دلیسوں مالوف کہ در بندگی آقا نیگو موسوم بودہ ام کوچ دہم د
امتثال او امر و نواہی را کمر بندم یسلطان استعفاء او را پسندید، و عاقبت
کار آش بزرگ را کہ ورطۂ ہائل ددریائے بے ساحل بود بکمال کفایت او
تفویض فرمود۔ بدیں موجب کہ تقدیم یافت صاحب را تغیرے با او
در خاطر ظاہر شد۔ وجز بدیں تدبیر کہ تایید روح قدس را مے شایست از التزام
تمشیت مصالح اس سنجالصات اموال خود مدافعت او را اندیشہ ردئے

شیوں

نمود ودر شهور سنه اثنی وتسعین وستمایة که محرر این سطور را عزمیت سفر آن طرف افتاد. بخدمت آن یگانه مستسعد شد انواع مکارم یافت. بصورت شخصی مصور و عالمی معالی در تحت همت نفسی مسخر محاور تے چون آب روان روح افزائے ولطف طبعی چون جوهر باده طرب زائے در صیغت وصنعت دری نظمی اعذب من ماء معین ودر کسوت لطافت ریا تر از گل ونسرین

نظم

جواد کفی عادل دلے که در قسمت — زبخل وظلم نیامد نصیب او الّا

که جام باده بساقی دهد بدست تهی — بتیغ سر بزند کلک را نکرده خطا

حالے که دیده بُرواء غراء او مکتحل شد بے سابقه خدمتے ولاحقه معرفتے که جاذب بر مکارم الکارم ومستدعی اختلاط وانبساط باشد امداد استیناس متعاقب شد واز هزت طبع در اکتساب فضائل علی حسب الاستعداد رغبتے صادق ومیلے کامل فرا نمود وبحکم آنکه هرگز رکوب غارب اغتراب وکرب مفارقت دیار واتراب وتحمل اسفار شاق الاتفاق نیفتاده بود احیاناً از تمادی ایام مهاجرت وحرقت فرقت احباب ووطن بدین بیت

بیت

بم التعلل لا اهل ولا وطن — ولا ندیم ولا کاس ولا سکن

تعلل رفتے. چون ملاقات دست دادے با تراکم وتزاحم شواغل وعوائق در طلاقت وجه وذلاقت لسان انبساط لطف طبع را مبسوط فرمودے. وبحسن محاورت واظهار تعلق خاطر وطیب مشاعرت ومعاشرت باد وحشت مهاجرت زائل

گشتے و در انجاح آمال و قضاء مہمات بدم و قدم و تکرم و تجشم نمودے۔ و چون زبان عذر عقدۂ لاینطق داشت در ازائے آن شمائل اخلاق و لطف گستری گفتمے

بیت

اے تو غریب در جہاں بندہ غریب شہر تو
از تو غریب کے بود رسم غریب پروری

و چوں اتساع عرصۂ یسار او نہ درخور سماحت و علو ہمت او مشاہدہ افتاد برخاطر گذشت کہ چنیں شخصے مؤید مدت سی سال در ملازمت حضرت بادشاہان گردون غلام بنظر عنایت ملحوظ بودہ و متصدی جلائل اعمال ایشاں شدہ اگر آفتاب صفت نظر بر اکتساب زر و دینار داشتے یا چوں شگوفۂ میل برگ سیم خزائن عالم اور احاصل بودے۔ اما ہیہات مرد موفق عاقل روشن روان کہ دیدۂ فکرتش بکحل الجلاء بصیرت منجلی باشد کجا بدیں خاک رنگین چوں اطفال متائس گردد بل ملتفت وا زجاہ و حشمت ایں جہانی و صامت و ناطق خاک تودۂ فانی اکتساب ذکر باقی کہ حقیقت عمر ثانی جز آن نیست چگونہ اختیار نکند۔ و اینک زبان حال نیز بے زحمت قال شاہدے عدل است کہ بواسطۂ مشاہدہ اریحیتے جبلی و نتیجہ کرمی اصلی در مدت اندک مصاحبتے لبعد از آنکہ ازیں آستانۂ غرور بمنزل حبور پیوستہ ازاں ناز و نعیم اور اداعقاب او را اثرے نماندہ بمجرد جریان خامہ بر صفحہ دو طبق کاغذ ملبد در نسخۂ لعاب مدادی چگونہ مطالعان ذکر جمیل او را ازع لیغۂ

شعر

ذکر الفتی عمرہ الثانی وحاجته ما فاته وفضول العیش اشغال

برمے خواند. مقصود از اطالت ایں تشبیب آنست کہ روزے جمعے از
اہل فضل و مشاہیر آں صوب کہ مطیفان خدمت و محرم اسرار بودند در مجلس
انسی حاضر شدند۔ و لحظہ مجال اغیار مسدود داشتند۔ در اثنا حکایتے
کہ مے رفت ذکر صاحب شمس الدین ادام اللہ علیہ شآبیب رحمتہ
طراز حلۂ اخبار و واسطۂ عقود حکایات آمد محرر ایں تعلیق از اسباب
وحشتے کہ خاطر زاہر صاحبے را بآں یگانہ حاصل بود در مقدمہ اشارتے بداں
رفت استنطاق کرد و تعجب نمود بمغلظات قسم و ایمان مؤکد حجاب اشتباہ
از محاذات بصیرت برداشت و تقریر کرد کہ با خدمت آن صاحب قرآن ہیچ
وصمت مخاصمت و نشار مخاشنتے نبود اما ہر چند پیرامن کعبۂ تودد طواف
مے کردم و روئے بقبلۂ اخلاص مے آوردم خاطر صاحبے را نفور تر
می یافتم و اعراض و انقباض زیادہ مشاہدہ کردہ می آمد با آنکہ تعطف او و
اصلاح حال خود را در عقدۂ تعذر یافتم و از عنایت و موالفت و رعایت
و مخالفت نومید شدم بدخواہ دولت و قاصد جاہ او نبودم و در حضور و غیبت
بمراسم خدمت و اطراء ثنا توفر می نمود۔ والدلیل علیٰ ذالک در زمان اجتناب
از کار آنش بزرگ چوں مرا در معرض مؤاخذت آوردہ بود۔ ایں دو سہ بیت کہ
در زیور پارسی بحقیقت از خلل خالیست دیبا بیع لطف طبع از الفاظ آں
جاری انشا کردم و بہ تش فرستادم

بیت

مکن نومید مارا زانکه نومید
همه کس را بچشم خوار بیند
نبیند پیشه بیندیشد همه چیز
نخسپد خوابها بسیار بیند
سزد گر مرد عاقل وقت فرصت
نگه دارد دل و در کار بیند

این معانی در گوش صاحب تاثیرے نکرد و این قطعه با غرابت ترکیب ولطف تمثیل از آیتِ رحمت نامهٔ آسمانی مشتمل بر لطائف توبیخ و اعتراف بر جرائم هم قرینهٔ انشا گشت و رهینهٔ انشاد

قطعه

تو ترٰی خوانده مجرمان پیشت
همت عفوت از سر تعظیم
از کرم آیت و لٰکن را
بر نخوانداه زهے کریم رحیم
بهر تعظیم و عکس این معنی
نکتهٔ یافتم چو دُرِّ یتیم
تو کرمی و کرد کار کریم
راستی سیب کرده شد بدو نیم

باچندیں سوابق اعتذار و قیام در مقام استغفار یک انشوطہ از معاقد تنکر صاحبے واہی نگشت و ہیچ وجہ در بند تدارک رہے نشد - بل دیگر اسباب را رہینہ شد - چوں ایں حکایت باو اپیوست از حاضران کہ واقف بر احوال بودند - استشہاد کرد ہر یک داستانے موافق ایں نمط و ملائم ایں نسق بتقریر رسانیدند - بعد از تسطیر اساطیر افسانہ و ابداع انواع احوال زمانہ باز سر سخن رویم - سلطان احمد در تمہید قواعد عدل و انصاف و اغلاق ابواب ضیم و اجحاف نیک مبالغ بود صاحب دیوان تقریر کرد کہ چوں پادشاہ سلیم الاعتقاد در اعلائے اعلام اسلام و اعلام آیت تمشیت دین محمدی علیہ السلام رغبتے صادق و نیتے صافی دارد با سلاطین بلاد مصر و شام اظہار موافقت و اعلان مطابقت پیش باید گرفت تا تیغ خلاف از طرفین در غلاف رود و راہ تردد تجار و در ادبے تردد منفتح گردد و مواد مشوشات و اصول منازعات بیکبارگی منقطع و منقلع، و اگر دفع نازلہ را استمدادے رود و بحکم اتحاد در دین و اتخاذ مسلک یقین در مظاہرت و مناصرت بقدم اجتہاد ساعی گردند - و شرائط مناوعت و مقابعت را راعی د باشتہار صیت مشابکت و انتشار ذکر مشارکت خواطر اہل اسلام در بلاد ایل و باغی و دیار مطاوع و طاغی بعبودیت حضرت زادھا اللہ مسترادھا مائل گردند چوں ایں سخن متضمن محض مصلحت و موجب رونق و نما ملک و ملت بود حکم یرلیغ شد و شیخ کمال الدین عبدالرحمن را برسالت و سفارت معین گردانید بلبشر بدخولی سلطان در مسلک دیں و ابتہاج بانہاج خطۂ یقین و ذکر استصلاح

ذات البین واستبعاد از طریقۂ نقار دشنین، بعد از ادرسال ومراسلہ اقضی القضاۃ قطب الدین الشیرازی واتابک پہلوانرا بامکتوبے[1] روان فرمود چوں باختلاف رسل وسُبل موافقت میان طرفین مفتوح شد پادشاہزادگان و امرا از اشتباک و اشتراک سلطان با ملوک مصر و افتتاح مصادقت میان ایشان متفکر و ہراسان شدند و از ظہور قوت اسلام و اسلامیان برخود پیچان و ہنگام جلوس سلطان احمد پادشاہزادہ ارغون باتفاق دیگر برادران بخانیت آقا موجلکا دادہ بود۔ لبعد ازان عازم سغور لوق شد۔ وباغراء جمعے امرا در خاطر او غبار تغیرے پیدا گشت و امارات مخالفت ہویدا در بندساختگی اسباب مدافعت درپرداختن ابواب معارضت فکرہاء پادشاہانہ کرد۔ طغاجار راکوس و اعلام داد و میر تومان گردانید۔ ولشکر قراوناس کہ نسناس صفت اند نہ ناس۔ ودرمیان مغول ازایشاں بے باک ترنہ باشد۔ درعداد اہتمام او آمدند حکایت تغیر نیت وتبدیل عقیدت او را در خدمت سلطان عرضہ داشتند۔ الیناق کہ مقدم لشکر گرج بود و بصفدری وبہادری مشہور براہ رسالت نامزد شد وامتثال حکم یرلیغ باستحضار او نفاذ یافت۔ چوں بخدمت شاہزادہ رسید۔ عاطفت شاہنشاہے عنقاء دل بے وفاء او را کہ امید ثبات ازو چوں کبریت احمر واکسیر اعظم عدیم الوجود بود بحبائل اجلال ومثقلۂ اصطناع مقید گردانید۔ الیناق بمنایح آفریدگار عز شانہ کہ اعناق ہمت مومن ومشرک، باطواق آن مطوق است قسم یاد کرد و بریکتا دلی و اخلاص در عبودیت و موافقت شاہزادہ مواثیق مستحکم را جبت داد و چوں بہ بندگی سریر دولت معاودت کرد درباب توجہ ارغون بصوب حضرت

[1] یہ مکتوب عربی میں ایک طویل خط ہے جس کا متن اس مقام پر حذف کردیا گیا ہے لیکن اسکے مطالب کا خلاصہ حواشی کتاب میں درج کردیا گیا ہے ۱۲

عذرے سقیم نراز غمزهٔ دلبران بادارسانید. صاحب دیوان را ازماجرای عهادنت اعلام کرده بودند۔ از تبلبل تقر. بروتزلزل حرکات او آیت مواضعه چوں آب فرو مے خواند وخود ہیأت ظاہر دلیل ہیأت باطن باشد۔ وزبان ترجمان احوال سرائر، در بندگی حضرت بعد از تمہید مقدمات عرضه داشته باز دواج دختر سلطان کوچک نام الیناق را بزرگ گردانید و بیر لیغ بنواخت وعاطفت واعلام مرتبت ومکانت او نافذ گشت بدیں حسن تدبیر بیخ مخالفت را ازساحت سینهٔ او قلع کرد۔ مادهٔ وحشت بدیں معالجت حاذقانه ارتداع یافت عنقریب شہزاده ارغون جوشے رالبسراپردهٔ سلطنت فرستاد، معلم بدانکه درزمان ایقاقی مجدالملک د ایقاد لوثر غضب ایلخان وتراجع کوکب دولت صاحب دیوان موجلیکا داده بود۔ که ہرچہ بسمت تملک وارد از نقد وجنس وضیاع وعقار از آن پادشاه است وبهنگام اشارت بے تلعثم و تمغم تسلیم کند اکنوں التماس ازسدهٔ سلطنت آنست که اورا مصاحب جوشی آنجا فرستد۔ تا آں سخن پرسیده شود۔ وآں مصلحت تفصیل رسانیده آید۔ ونیز چند ساله تصرّف در مملکت پدر نیکو، مالمنوده وہرگز حسابے مشتمل بر جمع وخرج ممالک رفع نکرده آنرا ہم جوابے گوید وسیاقتے منقح بنماید باعث برارسال ایں لوکات مطمع مالی نبود چه در وقتیکه واقعهٔ اباقاخان شائع شد برآں منوال که شرح داده آمد اکثر طوائف از راه غلبهٔ ظن می گفتند۔ صاحب دیوان برائے تخلیص برادر رو نظر برآنکه مجدالملک چوں ازیں کار فارغ شود باستر فاع او پردازد۔ با بعضے خواص واینافان حضرت مواضعه کردنا پادشاه راسمے ناقع تجریع کردند ووفات

برادرش منگو تیمور نیز هم چون در آن نزدیکی واقع شده بود بدین روایت مسند گردانیدند این اغلوطه در خاطر شاه زاده استحکام یافته بود پیوند دیگر اسباب وحشت شده سلطان د النست که زبدهٔ مقصود چیست و این التماس زهریست در جلاب تعبیه کرده. و تیغی خونریز در زیر پرنیان نهفته وصور ستی کریه در پیرایهای دلکش و ملابس منقش جلوه داده آنرا جواب این فرمود که تمامت اجهات مهمات ملکی و مالی در نظر و عهدهٔ صاحب دیوان است اگر غیبت کند مصالح در معرض اهمال و اختلال افتد. و در دیوان حضرت کسی که قائم مقام او تواند بود. و بتمشیت امور قیام نموده او را چگونه توان فرستاد برسول و مراسله التفاتی ننمود. و برسول و مقترحات اعتمادی نفرمود. چون سخن تمام کرده باجوشی تمام و ناخوشی پیغام مراجعت کرد. این مدافعت ضمیمهٔ منافرت گشت و معادات از حد قوت بحیز فعل پیوست بر ساز ناسازگاری پردهٔ مخالفت را آهنگ بلندتر شد. بل کار از پرده پوشی بگذشت و در مطاوی این اطوار سپهر فضائل از علا جدا ماند و روزگار در عطا خود رجوع کرد چنانکه شاعر نظم داده

یگانهٔ همه آفاق صاحب دیوان
علاء دولت و دین صاحب زمین و زمان
بسال ششصد و هشتاد و یک شب شنبه
چهارم مه ذوالحجه صبح در اران

ازاین وحشت آباد دنیا بجنت سرای عقبی خرامید و جهانی معالی را باخود در دل خاک ضمین ساخت. مصرع

اے خاک چہ دانی کہ چہ پذیر فتستے
دیدۂ فضل خوناب می پاشید و روزگار بناخن حسرت چہرۂ امانی می خراشید

بیت

دلہا ز ہجر غرقۂ خوننناب دیدہ اند
جانہا چو مرغ بسمل در خون طپیدہ اند
دانی سبب کہ چیست و چرا آہ و مشغلہ
بر فرق طاق قبۂ خضرا کشیدہ اند
بدرے ز آسمان وزارت افول یافت
سر وے ز بوستانِ معالی بریدہ اند

صاحب دیوان در مقام عزا نشست۔ و صحن سرا چۂ چہرہ را بسیل خون آلود سرشک بشست۔ بعادت خور از خواب جدا ماند و در خور د بود و شمع کردار اشک ریزان بر رخ زد و مانند صبح جامہ دران باد م سرد این بیت جانگداز مکرر می کرد۔

بیت

گوئی من داد و دو شمع بودیم بہم
یک شمع بمرد و دیگرے میسوزد

چوں ہنگام ترتیب غزا و عزم کفاح بود نہ موسم عزا و نیاح سلطان او را خلعت خاص دادہ بانواع سیورغامیشی تسلیہ خاطر مبذول فرمود۔ پس بتدبیر استدراک امور و دفع مادۂ ہائج و تسکین بحر مائج فتنہ کہ زمان از زمین برانگیختہ بود مشغول

شد - ارغون یرلیغ فرستاد باطراف که املاک صاحبی را بانصرف ایلچیان و نواب دهند - و وکلاء او را از شروع در استیفاء متوجهات ممنوع دارند و بدین مصلحت یولا تامور را العراق روان کرد و سبب آنکه بنفس خود در آن حوالی بود - و ارباب عراق استشعار داشتند بصرف قوت بعضے را در تصرف گرفتند و ذرائع اختلاف . و وسائط معادات علی الحالات و العلات سلسلهٔ وار دست درهم چه دست درهم که کار جهانی برهم زد نهال مشاحنت بیخ بثری و شاخ بثریا رسانید - و بکرات بهنگام اجتماع شاه زادگان استحضار را القور ملتای ایلچیان علی التتابع تسارع مینمودند و ما ازداد و الا التباعد من جانب السلم و الصلاح و ما هادو الا علی المراجعة و الکفاح چون صراف تقدیر بر رسته دکان تصاریف مصارفهٔ فصول را درست مغربی بمیزان فلک برکشید و برقسطاس زمانه کفهٔ غم و اللیل ان طال مال الیوم بالقصر مائل شد و کیل روزگار جامهاے سبز مستعار را که اشجار از کسوت خانهٔ ربیع عاریت گرفته بودند بدست تجدد و فصل بازخواست کرد خیاط خزان در بسیط اغبر از اوراق اغصان ثیاب احمر و اصفر از دوش عروس چمن افگند و روح نامیه از زینت نبات عاجز آمد قوت مولده را عزب خانه گرفت **بیت**

مادر باغ سترون شد و زادن بگذاشت

چکند نامیه عنین و طبیعت عزبست

و سخن مسعود سلمان ملایم وقت و زمان آمد - **بیت**

چون گشت باغ پیر نهان گشت راز او

چونانکه بود پیدا آنکه که بد جوان

آرے جوان و پیر ہمیدون چنیں بود
کین راز خود پدید کند و أو کند نہاں
در بوستان بجائے گل و لالہ و سمن
آمد ز ریخ و نرگس و نارنج بے کران
گر ار غوان ز باغ بشد ہیچ باک نیست
مے خواہ ار غوانی بر یاد ار غوان

میزبان زمان از باد بزان ببرگ ریزران موکب خزان زابنوی برگی بنوامے ساخت و نائے بلبل ناطقہ نوائے۔

بیت

برگ ریزاں بہمہ حال فرو باید ریخت
بقدح آنچہ از و برگ و نوای طرب ست

می نواخت باغبان در صحن چمن از زیر درخت گل و ار غوان و سمن رخت اقامت نزدیک سرو سایہ افگن کشید۔ وچوں ایام نضارت سبزہ و گل و طراوت وطلاوت یاسمین و سنبل مانند عہد دوستاں سرپل و مواصلت غانیات بے ثبات مے نمود۔

بیت

شب وصل تو عجب زود گذر بود مگر
نسبتے داشت شب وصل تو با روز شباب

ذکر شکر عہد و وفا بر ورق متخیلہ نگاشتہ از تسجاع و نواز قماری و حمام

و تغرید و زمزمهٔ عنادل در مجلس راغ و باغ آواز زاغ و نعاق غریب غراب بدل ماند و اهل زمین بدیدهٔ تعجب نگران و زبان زمان حال طعنه زنان گویان فلکا تا کے ازین تجددات حال و روزگار چند ازین گردش بامر بے مرازین حرکات دائم چه مے خواهی و برین تقلبات چه بنیاد مے نهی

رباعی

تا کے فلکا گرد جهان میگردی
روزان و شبان به این و آن میگردی
خاک آدم گشت و آدمی خاک شدند
در دور تو و تو همچنان میگردی

نه نسیم نوبهار و غضارت ریاض از سموم مصیف مضمون می ماند و نه برگ و بار بستان تا لبستان از ترکتاز حریف خریف امان یابد - و نه خزنهٔ بلون خزانهٔ خانهٔ خزانی از سلب و نهب صدمت تشتلا سلامت مے بیند احسنت ای جانت برخی

بیت

آذار پر یر بود دی روز تیمور
امروز خزان است و شود فردا دے

دورین میانه روزگار برائے فذلک شهور اثنی عشر جلالی و شرح تاثیرات دهور زمرهٔ بشر را از آب پارسیهاء طبع آتش سرعت مؤلف که دشمنان را چون آتش پارسی محرق است و دوستان را چون نسیم عراقی موافق این کلمات مؤلف می گرداند۔

نسب
باب ۱۲
شاه ال

نظم

زفر ور دین که وقت اعتدال است
جهان چون نوعروسی باجمال است
زتابش برمه اردی بهشتی
بجانها می رسد روح بهشتی
مه خرداد ما را خنرمی داد
کمال نشو عالم کرد آباد
بود اندمه تیر اوج خورشید
شود رخشان ازو رخسار امید
زمرداد است بے مرداد باحور
بظل خویش خوش ران کام باحور
بشهریور سهیل آمد پدیدار
همی تابنده همچون جبهت یار
بود در مهر مه نوبت خزان را
برد باد بزان برگ رزان را
بجز بی چونکه آمد ماه آبان
نگاری جوی همچون ماه تابان
بآذر فسرده یابی از زمستان
زحجره نقل کن سوی شبستان

چو آمد باد سرد و قلب دی ماه
تو هم قلب شتا و جام می خواه
چو شد سیمین زمین در ماه بهمن
مے اندر جام چوں جانست در تن
در اسفندار مذ باز او فتند جمر
وما البرد مثل الجمر و الخمر
چو آمد پخته وز دیده بے طیش
بدزد از عمر خود روزی پے عیش

ارغون عزم توجه ببغداد مصمم فرمود۔ و نواب مدینة السلام را چاشنی انتقام بچشانید خزانۂ موجود بستد و بعلت بقایا در سالهاء گذشته مبالغ وجوهات را معین گردانیده استخلاص رفت شیشی بخشی و بولاتا مور و طغاجار در ساختن مصالح و خوض در سوانح مهمات سعی پیوستند۔ چوں از تحصیل مال فراغی حاصل شد در اوائل شهور سنه اثنین و ثمانین و ستمائیة بالشکر عازم بلاد شرقی شد۔ و تدبیر آنکه چگونه تختگاه موروث از دست معادی دولت بیرون کند و دیدهٔ بخت دشمن پر خون؛ روزی بشبے می پیوست عسی الله ان یاتی بالفتح او امرٍ من عنده چون اندیشهٔ ملک گیری بے معاضدت رجال و مساعدت مال محال مے نمود همت بر تحصیل این اسباب که مؤدی بود بحصول مطلوب مصروف ساخت در اثناء این امور امیر علی چنگیں با جمعے کتبه بتعلیم بعضے امراء در خدمت سریر شاهزاده تقریر کردند که صاحب معظم وجیه الدین زنگی الفرندی ابن الصاحب السعید عز الدین طاهر

بیت

طاهر آن ذات مطهر که سپهرش گوید
صدر طاهر گهر و صاحب طاهر نسب است

که روی رزمهٔ مکارم و ممالک معالی و تاج تارک ملوک واکارم و اعالی بود نزاهت عرض شریف او چون ترکیب آسمان از عیب مصون و جلالت قدر منبعش مانند چهرهٔ آفتاب از کلفت تکلف مامون و در مدت حکومت اعمال خراسان و مضافات آن هر سال تومانها بخاصه تصرف کرده و الواع الاکاذیب دافائک در زیور تزویر بخلوت جلوت داده شهزاده بمواخذت و توکیل او اشارت راند چون هرگز طاهر نسب طاهر حسب ذاکی محتد سامی منصب بر کاکت و خساست تن در نداده و هنگام تورط امواج بلیت و تعرض نکبت امارات تذلل و تقلقل از خود ننمائد. دهر وقتیکه در خلاب عیش کدر افتاد و بر راهگذر بلا مضطرب حال شد. دست اعتصام در عروهٔ وثقی صبر و احتمال زند و سهام صروف ایام را جنهٔ ادقی از تثبت و استقرار پیش دارد. و جانب تذبذب و حیرت که مادهٔ پریشانی و موجب سخریت و ملامت محب و شانی باشد فرو گذارد. خواجه وجیه الدین در دفع این حادثه که منصوبهٔ روزگار ناهموار و بازیچهٔ فلک دوار بود. استصراخ و استغاثت را در خاطر راه نداده بخواتین و امرا التجا ننمود.

بیت

چون شحنهٔ نیاز ز دستت تو یاد گیست
ترس از نکیں مدار و پناه از طغاں مخواه

دل را قرار به دار غسل اندر گلو مکن
تن را پیاله دار کمر بر میان مخواه
گو درد دل قوی شو و گو تاب و تب فزای
زین گلشکر مجوی و زوان ناروان ناه

اما ناصحان دولت در پردرگان حضرت بر عدم تواضع والتجا و قلت استمداد از افراد امرا، باز خواستها مشفقانه مے کردند۔ در شیوۂ مهاونت و توسل مبالغت مے نمود۔ رعایت خاطر ایشان را لطوغان قهستانی مکتوبے نوشت و این قطعۂ مضمن را ایراد کرد۔ توصل

بیت

چون زلفه دارم جوانی گردش گردونِ پیر
مشک من کافور گشت وارغوانم شد زریر
آه من سرد است چون باد خزان نبود عجیب
چون بهار عمر ما را در سنند ایام تیر
ماه و مهر و تیر با من سخت بد مهر اوفتاد
اے مسلمانان فغان از جور ماہ و مهر و تیر
قامت چون تیر من جاچے کمان شد زان سبب
یار دور انداز از نزدیکِ خود ما را چو تیر
گوشمالِ حادثاتم داد گردون چون رباب
همچو چنگم لاجرم مے آید از رگها نفیر

آنکہ با من کرد گردوں کرد با بسیار کس
بامداد ے میر بودم در شبانگاہے اسیر
صاحب اعظم وجیہ الدین بُدم دیر وز من
ملک را فرمان دِہ و شاہِ ممالک را وزیر
زر نہادہ گنجہا از بہرِ دفعِ روزِ رنج
رنجِ من زر مے فزود و زر نبودم دستگیر
تکیہ بر مالِ کسان ہرگز کسے چوں من نکرد
مالِ من چوں مار گشت و من بسانِ مارگیر
چون عزیزِ مصر بودم خوار گشتم ہمچو خاک
از من و دورِ فلک گر عقل داری پند گیر
سر برآوردی بدولت پایئے مردی کن بلطف
دستِ من دولت خدائے افتاد گان را دست گیر
کیں ہماں دہر است کز شاہ اردوان بربود تاج
دیں ہمان چرخ است کز نوشیرواں بستد سریر

او در جواب ایں ابیات مندرج گردانید بلیت

سالہا جامِ جم بدست تو بود
چوں تو نشناختی کسے چکند
بردہ بودی و نقش آمدہ بود
چوں تو کژ باختی کسے چکند

گوهرِ شب چراغ بود لیک
چوں خود اند اختی کسے چکند
اسب رہوار بود میدان خوش
چوں تو بد تاختی کسے چکند

حاصل در جواب ایں مطالبہ وعتاب میگفت پادشاہ حکم فرمائد تا مرا در محضر امرا حضرت،
کفنیۂ صاحب وقوف، محاسبات را استدراک و مستخرجات را استکشاف نمایند
اگر چیزے بسبیل تخلیط و ربطیل یا تغلیط و تعطیل اصول اموال چنانکہ رسم ولاۃ
اطراف باشد بدیں طرف عاید شود ہر دینارے را ہزار دینار عوض دہم۔ و الّا
بر رای پادشاہ کہ آئینۂ جمال صور غیب وطلیعۂ کتائب اسرار ایام است تمویہ
ارباب اغراض و تزویر اصحاب اطماع روشن شود و چنانچہ ہمت مانند شاہنشاہی
اقتضا فرماید مجازات سوء افعال در حسب اعمال ایشان را حکم راند ہر چند پیوستگان
حضرت و پیشکاران دولت شاہزادہ بعلم الیقین میدانستند کہ اگر مستوفیان عطارد
رای دیوان کہ مشرف بودند بر قانون خبرت وناظر در امور تجربت در بیاض نہاد
و سوادِ لیال روزنامچ اذکار را نقل کردندے و بتحریر و تعلیق و تصدیر و تحقیق حسابات
اشتغال داشتندے ممکن نبودے کہ در مقابلۂ معاملات او مجملاً و مفصلاً حرفے باز
خواستے شد کہ محاسب عقل آن را قلم لا یجری راند۔ و از فذالک مجموع فطانت و کمال
رزانت او وجہے باقی طلب دارد تا ارغون زر می خواست نہ جواب بر قانون صواب
در عوضِ زر سخن زریں مقدارے نداشت۔ و مطالب دُرر و یواقیت۔ نوادر یواقیت
المواقیت و فرائد و شاح دُمیۃ القصر را چکند قوام الدین بخاری با بولوغان از شیراز

(ن) مستخلصات از استخراج

گریختیه بخدمت ارغون پیوسته بودند و مملکت شیراز را در نظر شاه زاده جلوه داده
بموقع افتاده ایشان از اسیورغامیشی فرمود و قوام الدین بخاری را منصب استیفا
دیوان حضرت ارزانی داشت بود مدارج این اوقات امرا و را برسالت پیش
خواجه وجیه الدین فرستادند تقریر کرد که ایلخان طمع در مال مستحکم کرده و مادّهٔ
شفقت و مرحمت کم تعیین کتبه و تحریض بر استدراک بهانه ایست برائے توصل
بمقصود و مراد نزاهت عرض جمیل و صیانت اصل نبیل را چنان لائق ترکه برین مبلغ
مصالحتے کرده آید و مسامحتے طلب داشته نشود و از برائے تقنیت خرسندی
اِطرَح وَ اِفرَح را کاربندی و حکایت صاحب علاء الدین که این خطاب تقدیست
مضروب بر آں عیار و کسوتے فرا بافته بدان پود و تار و وی هم ازاں دن در نسخهٔ
هم ازاں مسبیل بازیاد ضمیر آفتاب پرتو می باید آورد - و بعد از اختلاف سفرا و
تردد نصحا بر آں مقرر شد که پانصد تومان بخزانه تسلیم کند سیصد تومان نقد و
دویست تومان مواشی و غلات و اقمشه و آلات یکے از ثقات نواب صاحب
وجیه الدین درین حال جوهر نفس ردیه آشکار گرد و ثعبان صفت زبان وشایت
بیرون آورده گفت دستورے مشتمل بر ذکر اغائر ذخائر و نفائس جواهر درین چند
روز مصحوب یکے از خواص خود بطوس فرستاد تا بطریق ودیعت پیش فلان معتمد بسپارد و
حالی ایلچی را بدین مهم روان کردند در موضع میعاد ایلچی را با حامل و موصل آن
پیغام ملاقات رابدین افتاد آں دستور برگرفت و از سر پائے مراجعت کرد چوں
بر کثرت خزائن و نقود و دفائن عثور حاصل شد از مقتضی تقریر و تقبل که
دویست تومان از مواشی و اجناس دهد نکول دا با فرمود بنا کام ادائ پانصد تومان از

ملتزم شد مشاہداں تقریر کردند کہ در یک روز قریب سہ ہزار من زر عیار موزون ومنقود گشت۔ وتتمہ را مرصعات وثیاب از خزانۂ فیروزکوہ وہراۃ ومرد ودیگر خزائن بیرون آورد۔ وتسلیم کرد ومبالغ وجوہات بعوارض واخراجات ہمت الفاق یافت بے آنکہ بر فوات آں تحسر وتندم اظہار کرد۔ در بازارچۂ دنیا ہویبا تائے خوشا آں بزرگ ہمت کہ جز خرۂ تجرید نخرید وبنظر استزادت کہ مصراع

زِیَادَۃُ الْمَرْءِ فِیْ دُنْیَاہُ نُقْصَانُ

در متاع استمتاع او ننگریدو دل بر مقتنیات فانیات ننہاد۔ وبرجان نادنین خود چہار در محنت ومشقت اونکشاد۔ وحب حُبُّ الدُّنْیَا رَأْسُ کُلِّ خَطِیْئَۃٍ در زمین سینہ نپاشد۔ واز تعلق اَلَّذِیْ ھَبَّ یَنْھَبُ بِدِیْنِکَ شادمان نباشید۔ تاہم اول از اندیشۂ دتنگاپوئے اکتساب فارغ شد۔ ودر آخر از حسرت وندامت زوال کہ لازمۂ وجود اوست بخلاص یافت۔ صاحب الدیوان شمس الدین با ستماع ایں چشم زخم کہ چہرۂ اقبال را خال اختلال بود متأسف گشت چہ نسبت قرابت وصلت مصاہرت متاکد شدہ بود ووسائط تعلق مشابکت منعقد دریں حال رسولاں فرستادہ بخدا شرف تسلیہ نامۂ نوشت ودر نمود کہ دریں واقعہ بادے اشتراک داد۔ ودر صباح ومساہم مساہم ایں ہم جانگداز دکار در ہم است مصراع

درد ور دکسے رسد کہ دردے دارد

چون غرض شاہ زادہ ازاں عرض بحصول موصول شد مہر التشریف دادہ مخلی کرد وباز باکراہ بر تقلد حکومت اعمال خراسان الزام رفت۔ در طینت وطبیعت مغول ایں طریقت بغایت مذموم است وبسخافت موسوم کہ ہرگز ثواب وند ماز

صدمت خطاب وعقاب ایشان سلامت نخواهند دید۔ وپنجاه ساله حقوق خدمت عاقبت بوخامت انجامد۔ ونیک بندگیها بتقریب مفسدے وتقریع حاسدے نسیاً منسیاً گردد مصراع

چنیں یار یست لبسم اللہ کسے کش رغبتے باشد

باری جلّ وعلا ابواب قناعت که موجب فراغت دُنیا وسعادت آخرت است بر یشتے حال ہمگناں کشاده دارد ودیدۂ بصیرت ہمه را بکحل معرفت جناب ربوبیّت مکحل گرداناد۔ تابدیں زخارف پای نابر جای سرہمت فرو نیارند ودست ازیں حطام بے نظام بدارند ومنه التوفیق والهدایة الی سواء الطریق

ذکر حادثۂ قنغراتای وفاتحۂ مکیدت وسلطان را

نسبت تسبب اسباب اشتات در عالم ملک با جواذب حوادث ولوازب کوارث معلوم علم علّام قدیم ومقدور حکمت حکیم قدیر تواند بود۔ وبعد وقوع واقعه وحدوث حادثه عقول ونفوس را بمصداق تجربت وقیاس ودالت وآلت حدس وحواس حل مشکلات وکشف معضلات قضا وقدر وتمیز بیان موجبات نفع وضرر معیّن ومصور می گردد۔ چوں سلطان احمد در استزادت رونق اسلام واسلامیان مبالغت می نمود۔ عقائد وآرا شہزادگان وامرا سمت تغیر می گرفت واز مخافت وبال نکالش درخفیه باہمدیگر سگالش می کردند در اول شہور سنۂ احدی وثمانین وستمائه قنغراتای را بالشکرے تمام بسرحد روم در ردع عصاة آن

بوم فرستاده بود شیطان اندیشهٔ ناصواب در آشیانهٔ دماغ او بیضهٔ وسواس نهاد و
وسودای سلطنت زمام تمالک و تماسک از دست فطنت بربود - با بعضے امرا
بر مخالفت اتفاق کرد و تلبیسے اندیشید که مغافصةً سلطانرا بردارد و خود
در چار بالش خانیت نشیند - امضاء ایں عزیمت و تنفید ایں مصلحت را متوجه
اُردو گشت و مترصد و مغتنم بود تا چه وقت کمان کینه کشد و کمیں بکیدت کشاند
توفیق مبدع غرائب وواهب رغائب جل الاؤه تخز است که ظلمت بر نور
مستولی و کفر بر ایمان مستعلی گردد یکے از محرمان دائرهٔ اتفاق و زمرهٔ مواضعهٔ شقاق
از سر یکدلی سر ستر شر ذمهٔ فسادرا در بندگی سلطان باز کرد و از کیفیت احتیال و
قصد برادر شفیق و میعاد اقتتال را باز گفت جماعت متهم را و منهم من یشتری لهو الحدیث
که عقدهٔ مبهم را برامور دولت ملت خواستند زد گرفته احضار کردند ایشانرا در
مقام یارغوی بزرگ در معرض سوال و جواب بل نکال و عقاب آوردو هر یک خبایا
ضمائر و خفایا سرائر سراسر بر صحرا نهاده از قول کاتب گفتند-

بیت

علل تو بنفع و ضر مجازی باشد
عفو تو حقیقی نه مجازی باشد
گر سر فگنی در قدم آں جای ویست
در عفو کنی بنده نوازی باشد

راعتساف مناهج اختلاف و اقتراف جنایت و اجحاف اعتراف آوردند- چوں
دلائل غدر و خیانت بر برادر خود که هنگام شدت در خاور زمان دولت و صولت

بپشت استظهار وروی رزمه مظاهرت می دانست درست باقت حکم فرمود تا پشت ادرا مانند روی طرهٔ دلبران پشت بشکستند. کوچک توبتین ونشادی اُقتاچی وجمعی تمام از امرا بزرگ که درین راه رهبری ودرین کار یاوری نموده بودند شعبهٔ حسام انتقام گشتند. بعد از ظهور این حال وشعور بدین فعال سلطان بکلی مواد اعتماد از مغول منقطع شد. ولقتون وتحرز از بوائق بواقی امرا یکی هزار گشت والعجب این حال بحقیقت داعیهٔ سنت غدر ومکیدت وحالیهٔ سمت مکر وخدیعت امرا مغول وموجب زوال ونکال ایشان گشت وبعد از آن سالها امثال مصرع

وقع القوم فی سلا جمل

واقع مثو وشرف بینهم بشر صحت حال آمد چنانچه در مساق جلوس خانان اثنا اثبات طاریات احوال معلوم متاملان گردد. داقعه

مناصبت ومحاربت شهزاده ارغون با سلطان احمد

محرض توفیق وسعادت تائید بی چونی ومتقاضی همت گردون فرسای ارغونی رخصت نمیداد که یک لحظه از طلب واجتهاد ودر طریق توصل بمرتاد متقاعد شده باز عالی پرواز بزرگ منش که نشیمن او برقمهٔ قلهٔ شوامخ شما وقبهٔ قلعهٔ رواسخ صما سدره کی بخانهٔ چغند ویرانه نشین سرهمت فرو آورد وشیران شرزه که فضالهٔ فرائس الیشان مطمح ومطمع اشبال واشباه زیید چگونه از ماتقی اکیلهٔ ذیاب وکلاب

تهیهٔ چاشت خود سازند۔ خیال و تمثال عقیلهٔ ملک از محاذات ضمیر او محجوب نمی شد۔ و درین آرزوی نامی سواد شامی میرسانید ببیاض بامی برفول تهامی۔

بیت

اهتز عند تمنی وصلها طربا

ورب امنیة احلی من الظفر

چون از خانیت موروث و سلطنت مأمول خراسان البسیل بهار می گرفت۔ بهارا ایلچی فرستاد۔ والتماس تومانات عراق و شیراز که اکثر با اینجو خاص اختصاص داشت درمیانه انداخت و لبسر انگشت اشارات

بیت

ستعلم لیلی ای دین تداینت

وای غریم فی التقاضی غریمها

سرپوش اعتراز از سر طبق غرض برداشت۔ خلاصه آنکه چون سریر دولت پدر نیکو استحقاقاً و اتفاقاً مسند و متکای سلطانی را می شاید۔ هر آئینه ما را نیز طرفی باید تا مصالح لشکری که در نظر است از آنجا ساخته کرده آید۔ اکنون و راز این ملتمس اگر آثار قبول مشاهده افتد۔ و آنچه بجهالصات اینجو تعلق دارد و مبذول هر آئینه میان آقا و اینی طریقهٔ مشایعت و متابعت مسلوک ماند و منهل مصادقت و موافقت مورود و الا که از اسعاف این مقترح متابی و متحابی نخواهد گشت جنگ را ساز و برگ کن۔ مهادنت و مداهنت را ترک چه بعد الیوم در عوض سریر مملکت

تداینت

واکلیل سلطنت

بیت

مرا تخت زین باشد و تاج ترگ
قبا جوشن و دل نهاده بمرگ

سلطان چون این پیغام خشن و اقتراح که داعیهٔ استیحاش بود معلوم کرد گفت

شعر

وَعِنْدِیْ جَوَابٌ لَوْ اَرَدْتُ لَقُلْتُهٗ
وَلَوْ قُلْتُهٗ لَمْ اُبْقِ لِلصُّلْحِ مَوْضِعًا

جوابے ہم ازیں پردہ در شیوهٔ اختصار فرمود که ربیت معہود ملک مالوف او عراض خراسان است و از روی اشفاق و اہتمام بحال او مقرر داشته ایم اگر التماس دارد که طرفے را از اطراف بدان مضاف فرمائیم بقور یلیتای حاضر شود تا چنانچه رای انور که مصراع

یک ذره ز نور رش آفتاب است

صواب بیند بعد از استمام زند اہوا و ایرار زند آرا عاطفت و عارفت دریغ نداریم۔ واگر بر قاعدهٔ ضلالت راه غوایت خواهد سپرد و نقش ایلی از دیباچهٔ لوح یکدلی بکلی ستر د۔ فرمان فرمائیم تا موجے از دریای محیط یعنے فوجے از حشم منصور که نصرت ازلی عنان کش عزائم و سعادت کلی رائد ہدایت ایشان است بدان صوب آیند و ارغون را با لشکر یکه بوجود ایشان در بند آشتی است چیلاشی کنان بپایهٔ تخت کیوان رفعت ما آورند و مثل لامدن غضنلک و اشرادن غضبلک مشاهده کند۔

بدین جواب لطیف وتهدید عنیف ایلچی را بازگردانید۔ وامید صلاح و اصلاح چوں دامن درپای افتاد۔ وتدارک کار مانند آستیں از دست درگذشت سلطان باقل دراواخر شهور سنه اثنین وثمانین وثمانمائة امراء قراوناس را مواخذت فرمود وایلچی فرستاد ببغداد وامرا و شهزاده ارغون لطغاجار وجاغر وطولادای وانجی وابای پسر سنتای نوئین وجوشی وجنغاتو مکتوب ومکنون صنوف بلیات گردانید۔ ومانند دل منتظران دربند کرد۔ وازاین میان کینجا تو اغول باتماجی اقتاجی وفوجی قلیل ازخوف فلک دغا وحریف زمانهٔ بی وفا مهر اقامت برچیدند۔ وازرحم کعبتین تلوین ومنصوبهٔ روزگار مقامر راه طویل خراسان پیش گرفت۔ وازحکم یرلیغ چونغر ایلچی رابیش اتابک یوسف شاه لر فرستادند تا با لشکر تمام مستعد وشکر ده شده محافظت آں حدود نمائد وبهنگام احتشاد وميعاد اسعاد چریک منصور از موضع خود درحرکت آید۔ وصاحب دیوان لیلاً ونهاراً بساختن مهمات چریک از دور ونزدیک ترک وتازیک اشتغال نمود وباصابت رائ آفتاب منقبت افاضی دادانی رامطواع ومذعان ساخته اسباب سلاح واستعداد آلات حرب مترتب مے گردانید پس یرلیغ باستر کاب لشکر نفاذ یافت ارباب مساجلت ومحاجلت هر کس از جاتے خود بتهیهٔ عدت مقاتلت قیام نمودند۔ ودرمقدمه هولاجو شاه زاده وباسار اغول والنیاق که موسوم بود بامارت وقیادت لشکر منصور ومشهور بصفدری وعمدهٔ استظهار جمهور باازغنسون وتکتادنار ین احمد واشتغان آسان آسان متوجه خراسان شدند۔ چنانکه صفت ایشانرا گفته ام۔

رباعی

ترکان که چو شیر در وغا نخروشند
در صلح بعشرت و مدارا کوشند
گ در صفِ رزم همچو خنجر نیشند
گه در کفِ بزم همچو ساغر نوشند

واز آن طرف شاه زاده ارغون چون از معاودت ایلچی بر مضمون ضمیر سلطان وقوف
گشت و در عقب کیغا تو گریخته با خبر مواخذت اعوان برسید دانست
که آب از سر چنانکه مصرع

کار از لبِ خشک و دیدۂ تر بگذشت

از اتمام ساز مصافّ وجدال وتحصیل آلات قتال ساختن مصالح لشکر و
نواختن هر میر وصفدر فارغ شده بعضے از قوّاد قراوناس عرضه داشتند
که اگر ما منغله باشیم متعهدی شویم که این یک تومان لشکر با ده تومان معارضه کنیم
چون تمامت اقوام ایشان حاضر نبودند به استحضار دیگران از اماکن دیور تهها
ایلچیان نرادان فرمود تا بے تابی و تانی هر کس از مقام معلوم در عقب رایات
چون ظفر و نصرت مسارعت نمایند۔ چه زمان احتمال توقف وانتظار نمی کند
پس یولا تامور وجور غدای وبولو غان را نوکر ساخته با یکهزاره خاص بطریق
منغله از پیش روان گردانید۔ وخود بقول عمله نجوم غرۂ صفر سنه ثلاث وثمانین
وستمائة که سلخ عمر مخالفان دولت بود با امراء اماکاجی ونقابی یار غوجی وماد تای و قاذان
پسر قتلغ بوقا دبا تمیش قونچی و سرطاق و آلغو اد لادای و قد خان و

اغمان و مقدار چهار هزار سوار بنا بیکار حرکت فرمود چون بادمان و طائت مراکب لواگی و اغمان محط شعاع الصار ایشان شد خبر آوردند که الیناق زی ولایت رے رفته و دیار و اهالی و اسباب سوخته وکشته درفته و سرایے لار راکه اینجو، ارغون بود خراب کرده پس تمامت اوزان رابغارت برده بآذربیجان فرستاد و اوزان تجاسر فارغ ازاد نائرهٔ غضب ارغونرا بر نائرهٔ سودا انشاند چون شیر زخم یافته در اضطراب آمد قسم یاد کرد که در ازائے ایں جنایت جنائب آ انتجمام نکنم تا بے ترحم بزخم تیغ غائله تیغ سزائے تخریب سرائے درکنار روزگار او نهم از آنجا انتظار وصول لشکر ناکرده شب راشب و روز را روز نگفت و دومنزل را بیک منزل مے پیمود تا در صحرا، آق خواجه اتفاق ملاقات عسکرین و منازلت فریقین افتاد از دوسوئے روے به اقتتال آوردند بوقتے که از گرد رش معفر زنگار فام

بیت

بر آورد خورشید زرّین حسام
فرو برد مه همچو سیمین سپر

صف مناجزت آراسته شد- از طرف ارغون بولا تا مور، اباکاجی در میمنه بودند و لولوغان در میسره و تاد تای در قلب چول مرکز اقبال او ثابت و از طرف سلطان هولاجو شاه زاده در قلب ساکن و باسار اغول حافظ میسره بود- و الیناق قائد لشکر و رائد ظفر در میمنه ایستاده ناگاه دل ابطال در غلیان آمد سواران از اطراف در جولان مجلس رزم را آهنگ جنگ تیز شد- زخمهٔ سنان او تار شرائین را در پردهٔ حجازی اصطخاب می داد و صلاصل نصال و حسام خفیفاً

وثقیلاً اصول ضربی می نمود برآوائے کوس اعراف جیاد کہ والعادیات ضبحاً فالموریات قدحاً صفت داشتند دریائے کوفتن آمدند۔ ساقیان قضا بکاسۂ سرہا شراب ہلاہل مذاق ہلاکت می پیمودند وحریفان آب دندان تیغ از بخیع حبل الورید۔ چہرہ را گلگونہ می ساختند چنانکہ فردوسی گفتہ از ہر گوشہ دلاوری وبرہر طرف کمان وری درصحرا نبرد

بیت

یکے چرخ را برکشید از سفاح
توگفتی کہ خورشید شد درسراح
دربرج کیمخت را بازکرد
درآن ہرچہ بد مرغ پرواز کرد
ہوا پر ز زنبور شد تیز پر
خدنگین تن و آہنین نیشتر
بگرد ال ہر آنکس کہ آنجا گذشت
گمانش چناں شد در آں پہن دشت
نگر کرگس و دال بشتافتند
پر اندر پر یکدگر بافتند

چوں ابر کمان تیر باراں کردنشگفت اگر سبزہ زار خنجر گل ولالہ بشگفت۔ بیت

زپولاد پیکان و پر عقاب
سپر کردہ در پیش تیر آفتاب

ارغون سیاوش وش تن برهیون پری پیکری که از قرابت ادسمند خوش خرام گردون لبستهٔ عقال عجز مے نمود

بیت

جہاں نوردی کامروزش ار بر انگیزی
بعالمیت رساند که اندر وفرداست

سوار گشته

مصرعه

کمان فی سرجه بدر اوضرغاما

در مدار میدان چوں نوبت دور بوذ فلک ہزار چشم برآن نیزه گذاری ومیدان داری وخنجر گذاری باخلاص آیت وان یکاد می خواند۔ وزبان سوفار چوں تیر این سخن راست می راند

بیت

شاه براسب پیل تن رخ فگند پلنگ را
شیر فلک چو سگ بود تاش پیاده نشمری

ہنگامی که کمان چاچی را مانند ابروئے بتان درخم می افگند قمر در قوس می آمد وچون تیغ آتش کردار صاعقه بار بر فرق اعادی راست می کرد۔ روزگار می گفت

شعر

شبهته والسیف فی کفه
بالبدر اذ یلعب بالبرق

هر چند لشکر ارغون میان لشکر سلطانیان گوئی قطرهٔ بود و دریائے محیط یا ذرهٔ
بنسبت اجرام ببسیط اما شاه زاده با مقدار پانصد سوار مانند شیر شکاری که گلهٔ
آهوان را غنیمتے شمرد. یا باز که تیهو ان را بمنقار و مخلب شکرد لحظهٔ بر قلب و ساعتے
بر اطراف حملها بر جان شکری کرد و می گشت و می تاخت. و بهر صدمهٔ سرها را چون
گوی در خاک می انداخت تنورهٔ حرب تفسیده گشت. و تجاویف دماغ پردلان
از دخان سودا و آتش غضب بامتلا رسیده

بیت

فرو بسته در آں غوغائے ترکان
ز بانگِ نائے ترکی نائے ترکان
بمرگِ سروران سر بریده
زمین جیب. آسمان دامن دریده
حریر سرخ بیرقها کشاده
نیستانے بآتش در فتاده

مغافصةً الیتاق از میمنه بر میسره زد در حملهٔ اُولیٰ و الصبر عند الصدمة
الاُولیٰ بولوغان منهزم شد. و سدِ ثباتش منثلم هم از آنجا سر خویش در راه
لشکر گاهِ سلطانی در پیش گرفت. یولا تا مور نیز با اما کاجی از میمنه خود طرف
مقابل را حمله بردند با ساراغول با ساز و لشکر عنان فرار تافت یولا تا مورتا
نزدیک قزوین از عقب برفت چون او در نیافت زن و فرزند او را بیرون آورد
دد یه گرگانرا چون گرگان گوسفندان را غارت کرد. از طرفین قتلے شنیع و

نکالے فطیع رفت وہر دیہ و ولایت کہ ممرِ ایشان افتاد اثر عمارت از آن نواحی منمحی گر دانیدند۔ وہنوز آن دیار با حال معہود نرفتہ۔ چوں ہر دو لشکر بیکدیگر مختلط شد مصراع

در آں گیر و دار و در آں کرّ و فر

ارغون با فلت فوجے از قلب جدا ماند مصراع

زہے میانۂ نوش تو گشتہ نیش مرکب

سامان توقف و مجال تلبّث ندید براہِ فیروزہ کوہ رواں شد و اعداد لشکرے کہ در خدمت رکاب بودند بسیصد سوار نمی کشید۔ در خاطر داشت کہ بلشکر قراوناس پیوندد و دیگر بارہ استیناف مقاتلات و استعداد مکاوحت فرماید و بقایاء لشکر چوں از حال شاہزادہ بیخبر بودند تمامت متفرق شدند فریقین نطع محاربت در نوشتند و دست از جنگ کشیدہ داشتند۔ چوں سیمرغ زریں بال آفتاب عزم آشیانۂ مغرب کرد و غراب شب حوالک اجنحہ را بر اطراف سہل و جبل بگسترد آوازہ افتاد کہ ارغون پیدا نیست۔ اتفاقاً لشکر قراوناس در رسیدند۔ چوں از حالت شاہزادہ خبر یافتند مراجعت کردند و در راہ۔ بے راہی کہ عادت ایشان است آغاز نہادہ دست ہتک و فتک و تاراج مفرط برکشادند و دامغان و حوالی را آتش غارت در زدند۔ جہان در زلزلہ و خروش افتاد۔ و از تعرض آں دو لشکر در دلہا ولولہ و جوش ارغون بتعجیل با لشکری رفت چوں دو و چنانکہ ہنگام نزول و مجال طبخ نبود در راہ از خدمت سلطان ایلچی رسید و پیغام داد کہ ما التیاق را نگفتہ بودیم کہ با ارغون در عرصۂ مبارزت

جولان نماند حکم یرلیغ چنان بود که ارغون ببارگاه سلطنت حاضر آید تا بعد التنائی والتجنی
در مجلس استیناس یکدم بجاس مدام بر سبیل معاقرت ویارشمسے داد استطراب
داده شود. باید که ارغون راه تجنب ونفرت مسدود وعقد تحبب وتقرب مشدود
دارد. ومعارضه توهمات وشوائب خطرات را التفات نکند وباعتقادے صافی
وخیالصفتی وافی بحضرت توجه نماید ازین جنس سخنے چند متملقانه واغلوطهاے عاقلانه
فرامود ارغون قتلغشاه نوئین ولکزی گرگان را بخدمت سلطان فرستاد تا پیمانه
هم ازین نوع در جواب بپیماید. وتمهید معذرتے بنماید لکزی در مسارات صورت
حال از تفرق جموع وقلت لشکر شاهزاده واستشعار بسیار شرح داد وگفت
اگر اسندراک کار ارغون درین حال مهمل ماند چون لشکر قراداناس بوے متصل شود
صورت آن فرصت باز در سپهر آئینه گون مشاهده نتوان کرد بشتاب که مهمات
نازک توقف برنگیزد. وضرورات ملکی تاخیر نپذیرد. وعاقلان گفته اند توقی
از تبعات زمان نا آمده بحکم آزاری ولطائف حیل دست دهد ونقد وقت را تلقی
بتازه روئ وخوش خوئ کردن بسلامت نزدیکتر نماید اما روز گذشته را باز نتوان
آورد وتیر از شست رفته بیش در قبضه کمان امکان نیاید بر بندگان گزارد لوازم
مناصحت وتقدیم مراسم وصیت وارشاد آنچه بفراغ خاطر مخدوم باز گردد
متعین است

بیت

اندیشهٔ صائب شهنشاه
در گرم روی چو میغ باشد

دریارب که والعیاذ باللہ

گر فوت شود دریغ باشد

بعد از فوات قدرت ۔ تلہف وحسرت مربح نیفتد وتگاپوئے فکرت منج نگردد سلطان با دوازدہ تومان لشکر ۔

بیت

سواران گرد افگن شیر گیر

خروشندہ با جوشن وتیغ وتیر

درحرکت آمد ۔ درخیل بزرگ چریک راعرض داد ولشکرے بدان اہبت وآراستگی واہبت وپیراستگی در ہیچ تاریخ مطالعہ نرفتہ وبہر طرف کہ ممر ایشان مے افتاد ۔ دست ظلم وغارات دراز می کردند ۔ وخلائق رادر مغارات محن وتعذیب می آوردند بتخفیص دامغان ونواحی آں آیت سنعذ بہم مرتین بر آن بیچارگان خواندند ۔ وہر آنچہ از کرۂ اولی باقی گذاشتہ بودند درربودند متوطنان دیار ورعایا البیار بوقت عبور سلطان تظلم واستعداء ونفور واستغاثت کردند وفریاد وما کان ربک لیہلک القرٰی بظلم واھلھا مصلحون برآوردند سلطان رجوع آن مصلحت بصاحب دیوان فرمود عرضہ داشت کہ چریک را درچنیں حالے از امثال ایں حرکت منع نتوان کرد تادل شکستہ نشوند چہ فی ذاتہ الممتنع حلیب ہرچند معلم باشند لصبید ۔ ودر آں باب تمرّن یافتہ ایشاں را از دادن یا بلی چارہ نباشد ۔ وایں اندیشہ صاحب دیوانرا مبارک نیفتاد ۔ و بزوودی ملک وسلطنت را آسیب فنا رسانید ۔ سلطان ودر راہ شاہزادہ طغاتیمور

وبوقار الفرستاد و کبجاتو اغول را در منزل کبود جامه باردو بر سلطان آوردند.
از طرف دیگر الیناق چون معلوم گردانید که ارغون از لشکر جدا افتاده مراجعت
کرده است با یک تومان لشکر خود شیران برزین که چون آتش بر زین
می خروشیدند از عقب روان شد- چه در حالتِ انفصالِ آن شیطان از حضرت
سلطان التزام نموده بود که من بنده ارغون را در پیش تخت سدره رفعت
بدارم ارغون تا غوجان که رفت از لشکر منتشر داثرے ندید و از ادمان رکض
و اسراع بیشتر سواران اختیاراً و اجباراً تخلف نموده بودند پس بقیعهٔ کلات
با آنکه هیچ کلارت ازاں توقع نداشت پناهید وآن قلعه ایست در رود خانهٔ
کاسر میان سرخس و ابیورد و طوس افتاده از حصانت دور و بیشتر عمارت
آن مطموس و آبو النصر محمد بن عبد الجبّار العتبی در کتاب یمینی از صفاتِ آن قلعه
چنیں تعبیر کرده و هی التی تحقی الریاح بین نعافها وتزل الابصار دون
رواسیها وشعافها با مقدار صد نفر از زمرهٔ اینا قان وسائر خدم آنجا بماند.
نکرت برخاطر استیلا یافته. دوستِ صبر وتانی برتافته که خود پایان ایں کار
بے هنجار چگونه باشد و کجا و کے واخر الی وآء الکی بازار جاء عرصهٔ جبار
متسع میگردانید- و با خود میگفت. ممکن باشد که هم روزے.

بیت

نیکو شود از رحمتِ او کارها

بیغا دُدھری طائعاً اُدکارھاً

الیناق بعد از سه روز آنجا رسید- اتفاقاً شهزاده بشبب آمده بود براے

تفحص از کار لگزی گورگان چه بافواه آوازه درانداخته بودند که اوباتفاق هند
تیکچی باو زگار یار شده اند واروو بلغان خاتون را که محبوب ترین خواتین بود قصد بے
پیوسته الیناق بخدمت شاہزاده آمد ۔ والتزام طریقۂ ادب را باسبے خنگ
تکشمشے کرد ۔ وبایکدیگر بر قلعه رفتند وہر نوع سخنہا گفتند ۔ الیناق ورشیوۂ
نصیحت وتحریض بر سلوک جادۂ طاعت فصلی می پرداخت ۔ پادشاه زاده
نوازل بلا متطرق دید وامراد لشکر چوں دیگر اسباب خویش ، دلی متفرق بجز
تسلیم راہے وبیرون از توکل پناہے نیافت ۔ با الیناق از قلعه بتشدیب آمد
وراضی بگردش چرخ باشعوذه وفریب درمقام غوجان بارود رسیدہ
او را از جانب بیسار درآوردند وکمر ازمیان بکشاد ۔ وفلک از خاطر زادۂ
تحرز بر آستی مے خواند ۔

بیت

چوں کمر بکشود شد خورشید از جوزا بروں
مہ ببرج عقرب آمد چونکه بر رخ زلف بست

سلطان در رخانه که شکل مسطح مستدیراو موازای دائرہ فلک ومثل بجلد بریں بود
وحامل آفتاب سلطنت ولعرف عجم آنرا خرگاه خوانند بر سریر دولت نشسته
وبآب حسن المآب نقوش ہموم از لوح سینه شُسته دل خود را بذہاب خطرات
وقدوم مسرات ترحیب وتاہیل کرده بطر انتقام ودلال استعلا که ہنگام فرصت از
مقتضیات رذائل نفسانی ورد آمرت قوت شہوانی باشد درکار آمد اشارت
کرد تا مجال دخول واستیذان چوں عرصۂ امانی بر ارغون تنگ گردانیدند داورا

درمعارضۂ دو آفتاب باز داشت یکے آفتاب سما کہ بتاثیر سوءت ظهائر از اثیر
آتش افشانی میکرد و دیگر آفتاب عتاب کہ نعمت زندگانی و تمتع از عمر و جوانی مانند
سایہ در وقت زوال ناچیز گردانید۔ بے خبر ازانکہ فراش تقدیر مذل ہر عزیز و معز
ہر ذلیل سراپردۂ ظل ظلیل دولت جهت ارغون واروغ مبارک او افراشتہ
خواہد کرد۔ و بدست حوادث روزگار مبانی جهانبانی در عہد سلطانی انباشتہ
چنانکہ درقرع دابیق گلبرگ طری گلاب ترشح کند۔ از عارض سمن سیماء
شاہزادہ عرق چکان گشت و زبان از تشنگی چاک شد۔ و دل از بستگی حال متحیر
بر کرۂ خاک خواہرش طغان از غایت شفقت و دل سوزی برخاست و پیش او
آمد تا لحظۂ بسایۂ چتر خویش تابش آفتاب را از گل سیراب سایہ پرور و چہرۂ
او محجوب گردانید۔ بعد از زمانے بولوغان خاتون را در خرگاہ راہ دادند سلطان
او را از حیب کرد و کاسۂ داد چون ہمائے مقصود را در دام کام آوردہ بود و شاہین
امانی را بر بالی مرادات کامیاب یافتہ برائے اطعام و تطییر اشکرۂ خاص۔ بتجنن
کنان دامن کشان بیرون آمد برلیق قبۂ تاج دہاجش از سر رشک کلاہ کیوان در
خاک انداختہ و از طیرۂ قبا مروارید ریزش آبگون زرکش مہر و ماہ سیماب گون
شدہ در حوالی اردو ساعتی جانور انداخت۔ چون بخرگاہ معاودت کرد ارغون
را آواز داد در رفت و زانو زدہ مراسم خدمت کما ہو معہودہم اقامت کرد سلطان
او در کنار گرفت۔ ہر دو صفحات رخسارۂ لعل گلگون را بلآلی و دُرِ اشک رحمت
و خجلت مرصع کردند۔ پس زبان سلطنت نوید داد کہ خراسان را بر قاعدۂ عہد اباقا خان
بارغون ارزانی دارد۔ و ملتمسات او را بقلم اسعاف بر جریدۂ عطاف رقم زند و از

جانبین برگ سمت مساہمت ومقاسمت سازدہندوترک شرکا شرت و نصب منصوبہ مناسبت گیرند۔ حالے خرگاہے مفرد تعیین رفت ارغون ازعون لشکر باری در آن روز کہ صورت عتب باری داشت آییس شد۔ باانده و دل آتش دش آتش گشتہ۔ خود یولوغان خاتون دران مقام وحشت ودہشت ساکن شدند۔ اروق برادر بوقا با چہار ہزار لشکر چون کواکب کہ پیرامون خرگاہ آسمان درآیند بحوالی محیط شدند۔ روز دیگر راحالی کہ خورشید جمشید دار تخت مینائی برآمد سلطان جہت مواصلت تودی خاتون روان شد چہ خاطرش بجانب او چون جوہر بمرکز اصلی مائل بود۔ الیناق را تعیین فرمود۔ کہ بعد از نہضت رایت سلطانی اردوئے حیات ارغون را کوچ دادہ بمنزل بوار رساند وخود تا از درخت نوبر وصال تودی بزودی گل بہجتی اجتنا کند۔ در تعجیل تمام حرکت فرمود۔ وبلبل نوائے عقل گل می گفت از زادۂ طبع کاتب

بیت

طرادتے ندہد سعے باغبان ہرگز
چو دست یافت بر اطراف گلستان تودی

تیغ میناگون را باساغر عقیق رنگ معاوضہ زد ووصال زنان از صیال تیغ زنان نعم البدل شناخت بطون عواتق را بر ظہور عتاق اختیار کرد وبمراشفہ ثغور لطاف از مکاشفہ ثغور اطراف غافل ماند از بہر نوش نشوت انگیز غتاقا جانزا پیش نیش عقارب فدا گردانید۔ در ہوس ابکار و عوان انکار اعوان را فراموش فرمود۔ معازت ومزاہر بر معارف لشکر ترجیح یافت در مناظرہ خدود وبیض

دهفهفات مخاطرهٔ حدود بیض مرهفات نا چیز انگاشت صباح دلیران وغانا نشنود
بصباح دلبران بیضا مائل شد دراری عوالی وسیوف را در میدان رزم نادیده
ذراری عوالی شنوف در ایوان بزم توقع کرد. در خلوت سرائے مقصود بر گوشه
تخت سلطنت

بیت

عروس مملکت آن در کنار گیرد تنگ
که بوسه بر لب شمشیر آب دار زند

از سر خفت وطیش چون در این مضجع خواست خفت برائے یک ساعة سلوک
مسالک عیش ترک ملوک وممالک وچند چند وجیش بگفت چه مست جام
مرام بود. ودر سر خیال دلا رام فارغ از گردش ایام بدرام و بے خبر از
ایلام این ملام.

بیت

زدی دام دو شمن گرفتی بدام
بخش خیره زد دمبر آب نام

اغو زامکنت دولت ونعمت حیوٰة مقدر بود سلطان سیف در وقت خود زاند
والوقت سیف بر نخواند. ودر انتهاز فرصت واغتنام زمان قدرت قدم
عزیمت در طریق فلا تبذل شغلک الا بها ننهاد. لاجرم دشمن ازمرصد در آمد.
ویوم تبدل الارض غیر الارض معاینه گشت. بوفا بمظاهرت برادرش
اردق که در حضرت سلطنت رتبت قربت واعتبارے تمام حاصل داشت

وشهرتے یافته بود۔ واز پایۂ معهود درگذشته بادشاه زادگان وبعضی امرا بمشاورت
پیوست که احمد اروغ چنگر خانزامستذل بل مستاصل خواهد کرد ومسلمانان را
بتعلیم صاحب دیوان مرحب ومقدم داشت۔ از برائے کسر مغول لشکر گرج را
دراهتمام الیناق مقرر گردانید واو را بمزیت استظهار واستعضاد از سائر امراء
ردیناقان برگذرانید صاحب خرد وحصافت چوں سمت تغیر عقیدت دشمن
درناصیۂ حال بحکم سیماهم فی وجوههم معاینه دید زود اطراف کار خود
فراهم گیرد وبدفع شر وقمع وجواو تلقی نماید۔ وآنرا روزنامۂ تاریخ سعادت و
هنگامۂ توفیق وهدایت شمرد چه اگر بطرف اغفال واعمال گراید وبیراهن تذبذب
وتحیر برآید کار از دست چوں تیر از شست برود وآب از سرچنانکه فرصت
از پیش بگذرد بے شک درخون خود سعی نموده باشد۔ ودریں جهان و
آن جهان معذور ومشکور نبوده مصلحت الوس وچریک آں باشد که
هولاجو را بجانی واحمد را از سریر سلطانی بر داریم واین مقدمه باطلاق ارغون
منوط است تمامت را این اندیشه صواب نمود میعاد کردند که چوں روزگار
مانند دل گنا هگاران سیاه گردد۔ ولشکر روز بے رنگ وسپاه این عزیمت
بتصمیم رسانند۔ هر یک از مقام خود متر صد زمان موعد ومترقب ادان
میعاد شدند۔

بیت

چو چرخ بلند از شبه تاج کرد
شمامه پراگنده برلاژورد

رائض فلک زردهٔ بھرام آفتاب را از میدان آسمان بیرون تاخته و ادہم شام را ستام موشح بدرر بر انداخته بنات النعش گرد قطب شمالی گردان شده و فرقدان دیدہ بان وار دیده بر حوادث لیالی گمارید ه زهرهٔ ناشطه ترک بزم عیوق گفته وبهرام سیاف گوشهٔ خنجر گرفته تیر دبیر خامه انداخته و چون مشتری طالب قوس گشته و زحل فرتوت پیر راد لو در چاه حیات خاکیان افتاده با خود می گفت مصرع

ولکن الق دلوک فی الدلاء

لمؤلفه

مه حقّهٔ ثریا بصفت چون مهره
تقدیر مشعبدی شده چابک دست

گوئی دختران ثوابت چگلی لبتگان بودند از وراے پردهٔ کحلی بنظاره ایستاده ناگاه بوقا بیش خرگاه شهزاده آمد و امن خرگاه را چون حجاب شرم و آزرم بر داشت بعذر آنکه از حکم یرلیغ او را برائے مصلحتے فرستاده اند ارغون از مضجع وحشت مضطرب برخاست ہوا جس اندرون در تگاپوے آمد که ہمیں لحظه با صد درد و داغ درد وداع روز جوانی از ساغر **لمؤلفه**

لتفریق المنی سبب وداع

تجرع نماند بوقا دست ارغون گرفته بیرون آمد شہزاده استبطائی میکرد۔ واستفسارے می نمود بس صورت مواضع وقضیه امر کن فیکون و امضاء عزیمت شبیخون وافلوطهٔ تامیل ہولاجو بجانی تقریر کرد۔ فرمود۔ که با

بولوغان کنکاج کرده بردیم۔ بوقا مانع شد گفت رائے زنان درچنین مقام مصلحت بین وصواب دان نباشد مبادا کارہا۔ ساختہ متلاشی گردد وزمان فرصت ماشی باہمدیگر روان شدند۔ ماورائے پشتہ مراکب مسرج ملجم بحلکۂ عزم ومخزوم بحیازم حزم بستہ بود۔ چوں تیغ بخون اعادی تشنہ تشبہ کناں بدیں بیت

بیت

بنات غراب والوجیہ ولاحق
واعوج سمی بنسبۃ المتنسب

برباد پایان چوں آتش سوار شدند۔ وآب ناموس دشمن برخاک استذلال ریخت اردق وہولاجو درستر برسر یاسار اغول راندند۔ واورا باچند خواص مست خفتہ یافتند وازجریدۂ احبا نام ایشاں محو کرد۔ ارغون وبوقا عازم یورت الیناق کہ خصم الدوناب احد بود شدند آں مزور ومتمرد از اندیشۂ نیش پشۂ در پشۂ خانۂ پہلوئے تنعم بربستر استراحت سودہ بود یاتیغہا درراندند واورا باپشہ خانہ پارہ پارہ کردند۔ بعضی تناق داران دست تبر برکشادند۔ بوقا آواز داد کہ تاامروز بیاسار احمد کوچ می دادیم۔ وگردن انقیاد بر ربقۂ مطاوعت می نہادیم اکنوں بہ یاسار ہولا الیناق را کشتیم۔ ایشاں سلاح بیند اختند۔ وزانوئے خدمت بر زمین ضراعت نہادند فزع روز اکبر درآں شب مشاہدہ کردند وخروش وزلازل درمنازل افتاد **بیت**

ہمی تا بگردانی انگشتری
جہاں راد گرگون شود داوری

هم در آں شب ماما از میانہ واقعۂ دہماء باذیال ظلام تمسک نمودہ بر مرکب فرار سوار شد واز عقب احمد چوں بادے کہ گرد بیمایند دواں۔ احمد چہار فرسنگ از اسفرایں بل ہزار فرسنگ از سرحد امکان معاودت باشہرۂ سریر و افسر ملک گذشتہ بود۔ و بر سرایں قضا بنشتہ

شعر

یَا رَاقِدَ اللَّیلِ غَفْلَۃً انْتَبِہُ
فَالصُّبْحُ اَسْفَرَ مِنْ وَرَاءِ حِجَابِہٖ

ماما را جاذبۂ قرار و ماسکۂ جبات از حیز ضبط بیرون رفتہ برسید۔ قصۂ حادثہ فرار خود و اطلاق ارغون واحوال شبیخون و قتل اعوان برخواند وبگواہی آں دعوی سیلاب اشک حسرت از ہر دو دیدہ بروجہ براند۔ بدین خبر موحش وپیغام مشوش دل سلطان در قلق بلا بلا رمق نشد۔ وجان در منجنیق ہیجان اندوہ پیچاں ہر چند احمد باچندان اسباب منع صرف از رکائب وعساکر و خزائن وذخائر صورت لَا یَنْصَرِفُ داشت۔ بالضرورت منصرف شد و اعلام دولت مخالفان علی الابد مرفوع گشت بحکم قہری و داوری چرخ چنبری رجوع قہقری اختیار کرد۔ و لقنغر اولنگ باز آمد خشیت وخیبت بر ضمیر مستولی شدہ ولشکر حیرت وضجرت بنگاہ اصطبار را تاراج دادہ تردد باطن ظاہر حالش مشوش کردہ واضطراب بالش ومفرش اندرون آتش پراگندہ از آنجا بعزم اردو۔ مادرش قوتے خاتون عنان بصوب سراب معطوف گردانیدہ وخود امانی کاذبہ کسراب بقیعۃ یحسبہ الظمآن

ما ئہٗ حتیٰ اذا جآءہٗ لم یجد ہٗ شیئاً اورا غرور می داد در راہ امراء و قواد لشکر وملوک اطراف تخلف می جستند و منزل منزل از وے بازمی ماند و اہوا صورت اختلاف می گرفت

بیت

بہر گامے زکامی دور مے ماند

زخبیث آیتے مسطور مے ماند

صاحب دیوان نیز در زمان مراجعت از خدم و حشم و خیل دخول دمراکب جناب جدا ماندہ بایک کوتالچی بجاجرم رسید بعضے خواجگان شیراز کہ در خراسان بخدمت ارغون پیوستہ بودند و بعد از مقاتلت وانہزام لشکر چون کار دیگر نمودد اہوال مشمر و موجود سلسلۂ انطباق بگسستہ بطرف اردوء احمد آمدہ از تموج آن فتنہ وتلہب آن نائرہ در مہامہ مہانت و فیافی دہشت پویان بجاجرم آفتادند صاحب دیوان از یشان یک دو سر اولاغ بستد و بحقیقت سراسر جہان دکارہ اولاغ است دبازی دمغرور بموہات مجازی آن دائم مبتلا در چار میخ مخازی چون حریف بخت بے نوا بود ۔ دآہنگ قول مخالف راتیز کردہ ساز پردۂ عراق کردن بنسبت لایق ترنمود ۔ در وقتیکہ از حمائل فلک تیغ صبح بر مفرق شب تیرہ آہست کردند عازم اصفہان شد ۔ اما ارغون در آن شب کہ مظافرت بر اعدا روز بدر بود و مساعدت اولیا شب قدر چون کار دشمن بساخت و دل از مواد کینہ بپرداخت شب ہمہ شب چون بخت خود بیدار بود چون عارض صبح از شکن زلف شب درخشیدن گرفت و شمامہا کافور بدل شامہا عنبر بر اطراف

وخاشاک برخاک افتاده از غایت رُعب وہراس التفات بداں نمی کردند۔
خداید کہ غیرت خلد بریں وحورعین بودند زواہر فرائد کہ ضرائر مناظم مباسم
ایشان بود از گوش وگردن (چوں قطرات اشک از دیدہ روان) مے انداختند وپیادہ
از زمین وبسیاری دویدند۔ ودر دہاد واغوار می خزیدند۔ واز ترس منون یوم لا
ینفع مال ولا بنون حسب حال پیر وجوان افتاد

بیت

تا جہاں ہم دست بر دنہاد
دست بردے چنیں ندارد یاد

سوغونجاق با اغروق سلطان وخزانہ واحمال واثقال راہ مسلمی گرفت واز زبان
حصیات واجزاء خاک می شنید۔ مصرع

الیاک طریق المرشد غیر مسلم

عزم داشت کہ از عقب بسر آب رود در راہ مغافصۃً طایجو قوشچی وکبتوغا با
فوجے در وے رسیدند۔ وبر اُغروق زدند از طرفین بجنگ در پیوستند ناگاہ
از شست قضا تیرے برمقتل برادر آلغو قوشچی آمد وبرجاری سر دشد ومرکوب
سوغونجاق را نیز تیر زدند خزانہ را باز گردانیدند ودر مسلمی بمحافظت آن قیام
می نمود سلطان چون باردو رسید از اعجوبۂ کار واحدوثۂ روزگار کہ
ناگاہ چنیں فتنہ می انگیزد ونا بیوسان بدین گونہ رنگہا می آمیزد خبر داد توقی گفت
مصلحت باشد ہم اینجا بودن وامرا را کہ ملازم اند با خود منطبق ومتفق گردانیدن
وتخم نہادن برین عرصۂ بوقلمون۔ مصراع

چرخ اخضر بر بختند۔ شہزادگان وامرا بخدمت آمدند و نعمت حیات و دولت و قہر اعادی سلطنت را بعد از قطع امل تہنیت کردند

بیت

چہ خوش باشد کہ بعد از انتظارے
بامیدے رسد امیدوارے

بوقا کہ بعد قضاء اللہ منت جان و سلطنت بر ارغون ثابت گردانیدہ بود بورہ را بر جمازہ

بیت

ہائل ہیونے تیز دو اندک خور بسیار رہ
از آہوان بردہ گرو در پویہ و در تاختن

سوئے سغورلوق روان کرد تا لشکر قراوناس را اعلام کند و راہ احمد نگاہ دارند و الملش قوشچی را پیش قوشچیان فرستاد و فرمود کہ در راہ از نوکران احمد شمشیر دریغ ندارند و بہر موضع کہ مصادفت افتد مجاہرہ گویند اینک ارغون با پنج تومان لشکر خواہد رسید۔ بعد از تمشیت این مصلحت شہزادہ نیز بر عزم اقتناص صید مطلوب و اقتصاص از دشمن مغلوب حرکت فرمود چنانکہ درین ذکر شرح دادہ شود۔ از القاء این اخبار تمامت ازدوسمت تَفَرَّقُوا شَغَرَ بَغَرَ گرفت خامۂ کبرائے در دار دنیا واقع شد و فظاعت آن ہول و فزع و شناعت آن خوف و جزع تا منقرض جہان سمر بدو حضر شد با لشہار زر و سیم و اوانی مرصع و رزمہ رزمۂ ثیاب دیبا بیچ وپرنیان چون سنگ

تا خود فلک از پردہ چہ آرد بیرون

دوران حال کیفیت واقعہ بر ہر کس ملتبس بود و بر حسب غلبۂ ظنون و اختلاف عقائد در پیدا و نہفت ہر کس سخنی می گفت روز دیگر را چون ذہاب تباشیر صبح صادق از چشمۂ خورشید آثار انفجار نمود۔ در روی گیتی را مانند آئینہ چینی بمصقلۂ لمعان بزدود قرانقائی و شیکتور علی الرسم بخدمت رفتند و از وصول پادشاہ بر جناح تعجیل بی ترتیب لشکر و زینت اسباب سلطنت سوال کردند۔ گفت ارغون را گرفتہ سپردہ ایم ما آمدہ ایم تا الاغ و اولاغ جہت چریک معین فرمائیم ہیہات

بیت

مقراض فراغ رونہ چندان ببرید
لیکن سوزن خردگام نتواند دوخت

نابسان بیرون خرگاہ نشستہ بود۔ داین مفاوضات را استراق سمع می کرد آواز داد کہ قضیہ بدین وجہ نیست شمس بپیر و شصت امیر با ارغون عقد معاضدت بستہ اند۔ وچہرۂ مطاوعت احمد را بخدشۂ عذر و انکار خستہ و او گریختہ آمدہ اگر بقائے مملکت و بنائی دولت و نظام امور و استقامت حال لشکر مطلوب است او را محافظت باید کرد زہے بادپیمایان عالم خاکی و صورت پرستان زمانۂ جافی ہر لحظہ چون شاخ بید از ہر بادے لرزان و ہر ساعت چون شمع بر خود گدازان چون حجاب احتراز از محاذات بصائر و ابصار مرتفع شد و قراین حالی از تفرق عساکر و تبدل ضمائر و آشفتگی ظاہر بخصوصیت

آن معانی اشعار کردند۔ از خرگاہ بیرون آمد۔ وکنارہٴ وثاق سلطان را محافظت نمود۔ خود عنقریب قرا ناس با علام بورہ در حرکت آمدہ وبہر جائے غارت وتاراج آغاز کردہ آنجا رسیدند۔ رسیدن ہمان بود وبر اردو زدن ہمان چون سباع وضباع کہ معافصتہٴ بر سر ظبا وآرام مصاولت کنند۔ آن بہائم سیرتان نہنگ آسا در آہوان خرگمی وجوذر چشمان مقصورات فی الخیام افتادند۔ وحُلل وملابس را خلع کردہ بغارت دادند وتمامت فراش وبساط وزر وسیم وثیاب وقماش کہ در اردو یافتند بہ التقاط رفت قوتی را پیرایہ از گوش وگردن جدا نمودہا از پا بیرون کردند وہرچہ از ناپاکی و بے باکی ممکن بود بتقدیم رسانیدند معہود از یاسار مغول آنست کہ در ہرج ومرج ہرج خواتین وبنات باشند از تعرضات ومطالبات مصون دارند وبدیشان آسیبے نرسانند۔ امّا درین حال شیاطین مغول چنان از شیشہٴ ضبط بیرون جستہ بودند کہ بقول ہیچ لاحول منزجر نمی گشتند ومشار فتنہ چنان از زمین وزمان بالا گرفت کہ آنرا۔ مصرع

باران دوصد سالہ فرو ننشاند

عاقبت سلطان را گرفتہ وجامہا بیرون کردہ در خرگاہ نگاہ می داشتند امّا ارغون چون استدراک کار سلطان از عرب استرکاب نمود لشکر از الاغ بازماندگی داشتند وگاہا بگو شہار فتہ بود وانتظار تحصیل اسباب ومراکب واستنبطا ردرآن موجب فوات مطلوب می نمود با مقدار سیصد سوار چون واثق بود بمعاونت انجاد انجاد نصرت وانجاز مواعید فتح وتائید عنان فلک سرعت

بجنبانید۔ آتابک یوسف شاہ لُر و سید عماد الدین ابو العلی از خدمت
سلطان در غلواء انہزام او مراجعت کردہ بودند و شرف تکشمشی دریافتہ
درین حال ملازم رکاب عنان سائی بودند۔ ہر یک بایک کوتالچی و بوقا
سید عماد الدین را مربی شد۔ و بواسطۂ تربیت او محلی مرموق یافت و ذکر
آن در موضع خود اثبات شواہد رفت انشاء اللہ تعالیٰ۔ چون ارغون
بنزدیک مسلمی رسید۔

بیت

زہر سو سپاہ انجمن شد بروے
بیچے لشکر گشش پر خاش جوئے

در انقائے وشیکتور بالشکر قراوناس سلطان زالبتہ بر گرفتند و مستقبل شد۔
آئین مغول باشد در سیاق سباق و اثنائ مراہنہ و مناضلہ کہ چون غالب
وظافر گردند دست افشاندن و با آواز بلند لفظ مریو گفتن حالے کہ
نظر ارغون بر دشمن افتاد و او را بدان صفت دید با امراء از سر شماتت
و مرام مریو گفت ہم آنجا کاسہ گرفتند و با سر دشمن غالب اثر کہ شر زشر او با سرہ
با سر او عائد شد۔ و در یک لمحہ مالک مملوک و مسرور ماسور و مطیع مطاع گشت
تہنیت گفتند محقق شد کہ در تقلب اعصار و تبدل روزگار این حال
بی تمویہ نمونۂ معتبر است شاید کہ عقلا آنرا دستور تجارب اختیار و معیار
اختبار احوال سازند چہ در تواریخ متقدمان و مصنفات سلف کہ بنظم و نثر
مرتب و مدون گردانیدہ اند چنین حادثہ کہ معاینہ گشت بحیز حدوث نیامدہ

وبرین منوال داستانے با حادو تواتر روایت نکرده اند ما سمع بمثله الآخرون وما شاهده الاولون **لمؤلفه**

بیت

چنین عجائب ملکے بسالہا ر دراز
نہ گوش دہر شنید ونہ چشم دوران دید

ارغون چون از تادیب خانه لایلدغ المؤمن من جحر مرتین متادب گشته بود برائ العین می دید کہ اغفال سلطان چگونہ مثمر ناکامی اوشد در تاجیل واہمال او چگونہ از عقل رخصتے یافتے پسران قنغراتامی تیمور وایلدررا فرمود کہ تامور را از دایرۂ دوی وکینہ دیرینہ پدر رشارغ گردانند وبدان تشفی جوئید

زآنجا کہ خستہ ہم از آنجا طلب دوا

بقصاص پدر سلطان را پشت بشکستند قال اللہ تعالی وجزاء سیئة سیئة مثلها علماء تفسیر آورده اند کہ درین کلمات با اعجاز لفظ سیئة ثانی را معنی نہ اساءت است چہ بموقع جزا افتاده پس مذموم نباشد احمدرا در قراقیچخائی وآن موضعے است دفن کردند وللدهر عتب وعتاب

بیت

ہمیں است رسم سپنجی سرائے
یکی را برد دیگر آرد بجاے

محمود عاقبت آنکس تواند بود که فسوس جهان ناپایدار بجوئے نخورد و دم افسون این فرتوت رعنا که گلبرگش ناچار جار خار ومُل اہل پرورش را بے تامل دُرد غم ودَر دِ سر و خمار در عقب است نخورد و بر خود پردۂ صبر و قرار ندرد۔ و بظاہر تموہ وصورت مزور او که مار رنگیں عبارت از آنست نںنگرد۔ و بیقین داند که سلطنت و دولت و مال و منال و لذات و آسایش این جہان مانند جمال امردو وفاء غانیات و مواعید عید و ابر تابستان و آفتاب زمستان سراسر عشوہ و غرور و محال و زور است ۔ و ہوشمند زیرک و سعید کامل بحصول آں که وجودش کم از عدم باشد مسرت و ارتیاح ننماید۔ و بذہاب و زوالش که لازمۂ حال تواند بود ندامت و ضجرت نیفزاید ابناس و ابساس و بأساء و بأس او را یکسان شمرد و متابعت وصیت نامۂ رحمانی را دریں دو حالت قائد عنان ہدایت و منتج اسباب سعادت خود داند۔ حیث قال عز وعلا لکیلا تاسوا علی ما فاتکم ولا تفرحوا بما اتاکم چه از راہِ عقول و نظر مستقیم ایں مردہ بشیون نمی ارزد و ایں حلوائے زہرآلود گرامند چندیں دود نیست ۔ و ایں قطعۂ که گفته ام لمعۂ ایست از برق ایں بیان

بیت

زروزگار اگر کام خویش بر داری
بر آفتاب اگر نام خویش بنگاری
اگر بملکت ساسانیان رسی و کیان
و گر خزائن سامانیان بدست آری

دگر جہانت مسخر شود چو اسکندر
دگر بچرخ فرازی علم ز جباری
چہ سود عاقبتش بسپری و بسپاری
دریغ کاخر آں بگذری و بگذاری

جلوس ارغون خان بر چار بالش خانیت

چوں معاند دولت را کار بساخت و خاطر را از وساوس شواغل مخفف و مرفہ گردانید امضاء عزائم پادشاہانہ را کہ آثار دولت یاران مقبل و مآثر بختیاں عاقل جز آں نباشد در تقریر خانیت تعجیل فرمود بیش از آنکہ فساد خیالات و مواد احتیالات در تجاویف دماغ و سویدا بر دل اکفاء و قرآن تمکین یابد و قوت وقاحت و جلادت دست طباعت و طواعیت بر تابد و اگرچہ بواسطۂ غیبت بعضے پادشاہزادگان الاتفاق و الاتفاق کہ اجماع کلی بداں صحت پذیرد دست فراہم نمی داد او لجتای و تقتنی خاتون و امراء بوقا و شیکتور و طغاجار توافق نمودہ ارغون را بجائی ایلخان بر رغم الف حسود و جانی خط دادند و روز ہفتم جمادی الاول سنہ ثلاث و ثمانین و ستمایہ در مقام قاسبون کہ آں موضع واقع است میان ہشت الرود و قربان شیراز منازل مشہور الشان ہنگام ییلاق بر سریر دولت روز افزوں بداعیہ ارادت بیچون مستقر شد و فلک توسن خوی با متثال اوامر و نواہی ملتزم و مقرانسر فرخندگی و بخت بر فرق نہادہ روزگار می گفت۔ لمؤلفہ مصرعہ

فرقش نکنم من بیکے مواز ماہ

بیت

زمان باپایۂ تختش نخواند خاک راساکن زمین باگوشۂ تاجش نگوید چرخ را والا

شہزادگان وخواتین شرابہاء یاقوت رنگ درکاسہاء کہربائی پیکر ریختہ برکف بلور صفت نہادند۔ وروسازان کہ دلنوازان عالم روح اند نغماتے کہ رسم النغمۃ نطق روحانی برآن صادق می افتاد ونسبت

الایقاع یسبب الناس فی الاستیاس

حسب حال می گشت اہل مجلس را اسماع اسماع می کردند وجہان نیز مانند بارگاہ فلک شکوہ خوش وخرم بود وروئے زمین غیرت مرغزار ارم از تاثیر اعتدال ہوا جمرۂ خوشی افتادہ ونرگس سرمست درپائے سرو آزاد سر نہادہ وباہمہ شوخ چشمی ازگوشۂ چشم حور ادشان چشم ے

تناکر عین النرجس الغض فاترا کمثل عیون الخرد العین من ذل

برگماشتہ وبرطرف ریاض معاشران نشستہ وزبان ابدین نصیحت چون آب روان گردانیدہ کہ بیت

بصحن باغ بجز زیر سروبن منشین بہ پیش خویش بجز یار سروقد منشان

مشاطۂ نامیہ شاخسار ہا را چون نوعروسان وسمہ کشید۔ ومشک بیدار تنسم نسیم چون جیب حوریان بدمید۔ برلب جویبار سبزۂ خط سر برزدوشگوفہ درتعجب۔ بیت

بازاین چہ جوانی وجمال است جہانرا دین حال کہ نوگشت زمین را وزمان را

انگشت شاخ بدندان گرفت بلبل از غیرت فاختہ درغلغل آمد۔ چنانکہ صراحی بمشافہۂ ساغر درقلقل۔ درخت آب غضارت کشید وزمین ناب نضارت چشید گوئی نقاش ربیع بر صفحہ سلسال جاری بخامہ سحاری غزلک دلاویز کاتب را نقش بستہ بود۔

بیت

اینک وزان شد بادبہاری
از فم کوہ سامل غالعقار
از طرف بستان در جیب تیشو
لحن بلابل سجع قماری
از شعر غرا وز جام صہبا
مطرب چہ خوانی ساقی چداری
اے صحن گیتی جان نکوئی
یا باغ خلدی یا روئے یاری
باغ از صبا شد چوں جیب خوبان
پرعنبر تر یا مشک داری
از روئے وزلفش داریم حاصل
شیم اللہ راہی شم الخراہی

درسپیدہ دم قُمری۔ غم زدگان دورِ قمری را بدین رباعی مجانس موانس میگردانید

رباعی

اے دل تو چرا پیش ملامت سپری
تا کے رہ اندیشہ بباطل سپری
تا چند ببال عقل واحساس پری
می نوش کہ مے شود جوانی سپری

سحاب نیسانی سایه بان بر سر خیمهٔ گلزار بداشت و اطراف گیتی را از لطف و خوشی هیچ باقی نگذاشت. درچنین فصلی چند روز نشاط اندوز و عیش آموز بودند و در سرور و حبور

بیت

گهی بر بربط زدند و گاه طنبور
گهی مستان بُدند و گاه مخمور
گهی ساغر زدندو گاه چوگان
گهی دستان زدند و گاه دستان
گهی آهو ربایند از کوه
گهی از دل رهانیدند اندوه
جهان بی غم نباشد گاه و بیگاه
در آن کشور نبود اندوه یک ماه

برین صفت درین مدت چون زلف و رُخ خوبان شبی خوش بروز می پیوستند و با اغانی و غوانی شراب ارغوانی در می کشیدند پس ایلخان روی بساختن مهمات و نظم مبدوات و استمالت جوانب و استلانت اقارب و اجانب آورد. با دل در ازای آن مواهب که از سرادقات نیوم قدیر بعد از یاس کلی و باس تمام و عدم معاون و قلت عُدد و عُدد و قهر مدت و تقصیر مدد فائض گشت بر تیغ عالم کشائی از در آب آموبه تا حدود بلاد مصر مصحوب ایلچیان بفرستاد متضمن بسط جناح رافت و متبطن حسم مواد مخافت مشعر باشاعت آثار معدلت و مخبر از اساغت کوس نصفت

و مرحمت و طائفه که هنگام انقطاع لشکر مطاع فرمان و ممتثل و ملازم رکاب
آسمان دوران بودند و در تخطی خطهٔ رجولیت قدم مصابرت راسخ داشتند و ناصیه
وفا و حمیت را با چهرهٔ حسن عهد و عبودیت شاشخ اقبال و ارسر برآستانهٔ خدمت
نهادند. و سر رشتهٔ حقوق پادشاه ولی نعمت از دست نداوند هر یک پایهٔ بلند
و درجهٔ بی مانند ارزانی داشت و بمنتهای انیت و مدارج علیا رفعت رسانید
ای بسا گله بان که کله دار و جهان بان شد و بسا اسیر گدائی که امیر و فرمان روا آمد
از رای محافظت عهود خدمتگاران مخلص و ملاحظت احوال اعوان مشفق بعد از
تحمل اعباء شدائد و عناء مکائد واجب است از همه روع
ان الکرام اذا ما اسهلوا ذکروا
هنگام تضمین این مصراع یکی از دوستان حاضر بود بحسن مزاوجت نثر پارسی و نظم
عربی بالطف موقع تضمین و شرف مکانت ممثل در شیوهٔ اغراق در استحسان تحسینی می
فرمود. این بیت دیگر مطابق معنی متقدم در اسلوب تضمین و متضمن از تتمهٔ مصراع
معهود خاطر التزام نمود

بیت

ای با تو از همه روانواع لطف خدا از لوح فکر بخوان ان الکریم اذا

و چون هنوز کار ممالک انتظام تمام نیافته بود قوریلتای در توقف داشتند و هم
در اول وهلت خمار ایلچی را با بلیغ استمالت و استحضار بطلب صاحب دیوان
فرستادند و بدین مصلحت اتابک یوسف شاه لر و ملک امام الدین قزوینی را
از عقب روانه فرمود. و شرح آن در آخر این ذکر ایراد کرده شود.

انشاء الله العزیز، در وقت جلوس میمون از شاه زادگان هولاجو و جوشکب و کنشو و بایدو و اغول و کیخاتو هنوز نرسیده بودند و بعضے که از شاه راه عقل دور و از حریف سعادت مهجور خواستند شد در خاطر داشتند که بر دفق میعاد و مبادی مشاورت هولاجو خان گردد بدین سبب اختلاف اهوا ظاهر شد و این ذکر برز بانها سائر چون سریر مملکت به درج رفعت و فر سلطنت ارغون زینت یافت. پیش آقا دامینی ایلچی فرستاد و پیغامهائے لطف آمیز داد تا ایشانرا استمال گردانید و جهت هولاجو چیزے که فرسایه همائے و نور خورشید عالم آرای داشت بالواع معذرت روان کرد و کمال دل نمودگی در سلک این عبارت مندرج گردانید که چون ما اینجا بر یُگاه رسیدیم خواتین بزرگ و امراء نوئین چون آئین وراه یاسا دانسته بودند الزام کردند که جائے پدر را محافظت کن و مصالح و لایات و چریک را بدان و ملک موروث را از نوائب مصفّٰی گردان بدان سبب از اعتناق آن متجافی نتواست بود. باید که هولاجو آقا خاطر را از خطرات غائله و هواجس شاغله فارغ دارد چه ملک و سلطنت حکم اشتراک دارد. و باتفاق و اعتضاد دور از مناوات و تضاد در اسر امیتی رونق مملکت و استکثار چریک و استمرار امور یاسائے بزرگ سعی و جد بلیغ می باید نمود. چون. ایلچی بخدمت هولاجو رسید در جواب گفت با ارغون تما جایشی یعنی مضایقت کجا می رود. پس عازم قربان شیرا شد سوئے خانه ارغون و جوشکب بطرف همدان بیرون رفت. دو سه نوبت با ستدعا و استبراع ایشان ببندگی سریر دولت آسمان پایه ایلچیان توارد نمودند و از ابتدار انقیاد متقاعد گشتند و باندیشها خیال انگیز

تتبا عد ارغون پادشاهے کامگار بود ودر نفس او کمال سیاست ومهابت مجبول
اعضا برین تفادی در مذهب سلطنت واقتدار محظور دانست لشکرے
جرار را نامزد ایشان فرمود چون خبر تسییر لشکر و عازم صرصر خشم او بشنیدند
از وخامت عاقبت وشامت مخالفت اندیشه کردند وهر یک از اردو بخود
بحضرت تسارع نمودند وشرف تکشمیشی واختصاص بانواع لطف وسیورغامیشی
یافت. ارغون تسکین جاش وتحصیل انتعاش ایشان رابذات

بیت

برآرندهٔ ماه وکیوان وهور
نگارندهٔ فرو دیهیم وزور

سوگند یاد کرد که جانب ایشان را براه آقائی بپیوسته مشمول عوارف ومکنف
عواطف دارد. وهریک را کلاه وکمر داد ایشان نیز التزام منهج مطاوعت
واذعان کرده بجانبیت او حجت دادند وموادّ انقسام خواطر انحسام یافت چنانکه
نجات از کوب جنود وخلاص از انسلال حسام ایلخان ازسقورلوق باز بصائن آمد
والله هو الحامی والصائن از امرا کسانیکه با احمد بمزید مطاوعت موسوم
بودند امثال بوکا ونیتای وایکان پسر شیرامون وهولاجو باتفاق تبریز علے
حده دریارغو سخن می پرسیدند وحجتی بر ایشان می گرفت وشرف یا سامی
یافتند والله اعلم (توضیح ذکر در عین تفرقه لشکر احمد) چون وجوه داعیان برائے
مصلحت بینی خود را از کام دو هان نهنگ بلا خلاص میدادند واز زبان ندایه
دَخَرا ابجد اباذ قانهم بگوش ارباب هوش سے رسید. وحادثه

توضیح ذکر در عین تفرقهٔ لشکر احمد

پیشانی عناد سخت درہم میکشید چنانکه در مقدمه اثبات کرده است یکسر خلایق ازیمین وشمال پائے گریز بر داشتند۔ ویک سر ناخن مجال توقف نبود۔ صاحب دیوان عزم عراق کرد۔ اہالی صفہان از صورت حال ماجری وچگونگی واقعۂ روزگار محتال غافل بودند۔ ملوک وامرا واکابر وقضاۃ وجمہور طوائف بخدمت به استقبال بیرون رفتند وبخدمات لائق که در بندگی چنان صاحبے سلطان نشان وسلطانی صاحب بیان معہود باشد ازمراسم اجلال ودرانزال ولوازم تحف وانزال تلقی کردند دو سه روزے توقف کرد ومنہیان باطراف فرستاد۔ ودرخاطر داشت که بشیر از آید ولطرف بحر بیرون رود۔ وخود را ببلاد ہندوستان اندازد بازاز صولت قہر مغول اندیشه کرد وباخود گفت نفس خود را ازین دریائے ژرف برساحل نجات انداختن وزن وفرزندان ومتعلقان ولواب وگماشتگان واقوام واتباع ایشان را درمغاص غصه وخلاب عقاب گذاشتن پسندیدۂ عقل ومختار نظر صائب نباشد۔ نزسی سال درکمال جاه وعلو قدر وعلو امر کامیابی وغلو قدر بسر برده ام واینک لمعان صبح صادق مشیب سواد شب شباب را منہزم گردانیده وتیر عمر عقد شصت گرفته اگرچرخ سست عہد بیوفائی که عادت اوست آغاز خواہد کرد اصابت تدبیر وانارت رائے منیر کجا نافع افتد مصلحت آنست که بدامن توکل اعتصام وبحبل متین تمسک نموده متوجه بندگی گردم اگر بر مقتضی حقوق خدمات سی وانداساله وکوچ دادن چندین گاه در بندگی آبا وابنا معاطفت عواطف پادشاہانه در اہتزاز می آید وبمرحمت شامل گناه ناکرده را العفو مقابل می فرماید مصرع

زمشک بوی وز خورشید نور نیست بدیع

والا بارے چندیں خلایق را از عقال نکال خلاص داده باشم۔ بدین نیت حیرت که از تعارض ادلۂ مختلفہ تولد کند منتفی شد۔ نائرۂ خوف وہراس منطفی آیت وافوض امری الی الله ان الله بصیر بالعباد بر زبان گذرانید۔ و بصوب بندگی اردو آسمان مثال ممتثال شد در راه ایلچی[?] بار بایر لیغ مشتمل بر ازالت امداد نفار واقالت اعداد عثار ومخبر از تمہید قواعد مرحمت وتاکید معاقد عاطفت بصاحب رسید وحکم بشنوانید حالے فراغ حالی روی بنمود واز انشاء خود بشارت نامہ بحکام عراق فرستاد۔ دبر جناح تخوید و اجفال روان شد چوں بشرف تکشمشے تشریف جست از حضرت نواخت واعزاز یافت دوعده فرمود که منصب صاحب دیوانی بر قرار ارزانی فرماید۔ تا باتفاق بوقا تمشیت مہمات مملکت ومہمات امور را اتمام نماید صاحب زمین بارگاه را بنقوش بوسہ منقش گردانید۔ وزبان باستدامت عمر وسلطنت پادشاه جوان بخت سزاوار تاج وتخت گشاده بمخیم عز خود معاودت کرد خلائق نعمت جیوة او را مراسم ولوازم سپاس داری با دار سانیدند ونذور وصدقات بوقا۔ بعد از یک ہفتہ بوقا چوں دید که باز صاحب دیوان بقاعده مباشر منصب معہود خواہد بود پادشاه را بر ابقاء او ملامتہا کرد وتاکید نمود تاکید او را بید اداز اہمال جائز قہرا باکند پس گفت از کسے که پدر نیکو ایلخان را با چندان سوابق ترشیح وترتیب بد اندیشد۔ توقع نیک بندگی چگونه توان داشت ثبات دولت پادشاه وفناء صاحب دیوان متلازمان اند ایلخان ہنوز از

اختلافِ عقائد متردد ورائی بود معما که بارها صریح ومعمی این معنی از افواه استماع رفته بود. ودر زمان سلطان مساعی عالیجه در ترتیب اسباب چریک ذنابهٔ آن تنکرات می شد. وعلاوهٔ آن تغیرات می آمد چون درین حال از مشیر موافق ومخلص مشفق چنین مبالغتی یافت حکم یرلیغ نافذ شد که امرا یارغو قداغای واولکتای سخن پرسند وبغور تقضیه پرسند صاحب را در مقام یارغو حاضر آوردند و برآئینِ ایشان چون خون داران سر وسنتهارا در او دربستند فریاد از طوائف ترک وتاژیک برآمد که چرا در ارزاق خلائق می ... ند در جواب حمل مفتریات والفاظ مزخرفات گفت از باب مساوی وتقصیرات من بنده آنچه ارباب اغراض بسمع اشرف رسانیده اند. بامید عفو پادشاه یکی را صد اعتراف می نمایم. اما از نسبتِ این خیانت وتهمت قصد ولی نعمت خبر ندارم

بیت

نه بر زبان گذرانیده ام نه بر خاطر
نه در عقیدت من بنده هرگز این بود است

کار بحذاقت جنان ولباقت بیان فرابسته نبود مصرع

با حکم قضا دم مسیحا چه کند

حکم شد که بنیاد فضائل ومعالی را خراب گردانند وسر چشمهٔ جود ومکارم را سراب، در موضع موئینه نزدیک اهر جلاد قهر با تیغ افعی زهر صاحب را به سیاست گاه حاضر آورد از دیدهٔ اختر خون شفق می بارید وزبان عطارد نفیر کنان وزهره گیسو کنان می سرائید.

بیت

تیغ نیلوفری آخر چکند بر تن آں
کہ ملالش ہدے از رائحۂ نیلوفر

دانست کہ روئے خلاص نیست۔ و تا جان او کہ خشاشۂ مکرمت و مطلوب پادشاہ
است درمعرض ہدر نیاید بہانہ باقی است استغاثت کرد تا لحظۂ امان دادند
وہم آنجا غسل و طہارتے کرد۔ و بمصحفے کہ داشت تفاءل نمود پس وصیت نامۂ
بفرزندان وایں رقعہ بافاضل تبریز نوشت چوں بقرآن تفاءل کردم برآمد
إن الذين قالوا ربنا الله ثم استقاموا تتنزل عليهم الملائكة الا تخافوا ولا
تحزنوا وابشروا بالجنة التي كنتم توعدون باری تعالی کہ تقادیر
آزال در علیین علم او مبین است و غایت اعمار ہریک در لوح محفوظ او معین چون
بندۂ خویش را دریں جہان فانی بکل انواع سعادت نیکو داشت ہیچ مرادے ازو دریغ
نخواست کہ ہم دریں جہاں بشارت جہان باقی بدو رساند۔ چون چنیں بود مولانا
محی الدین و مولانا افضل الدین و مولانا شمس الدین و مولانا ہمام الدین و مشائخ کبار
راکہ ذکر ہریک بتطویل مے انجامد و موضع احتمال آں نیکرد و بشارت رسانیدن واجب
نمود۔ تا دانند کہ قطع علائق کردہ روانہ گشتیم۔ ایشان نیز بدعا خیر مدد دہند
چون از تحریر فارغ شد در مقام تسلیم بر زبان راند ے

ہرچہ آید از تو جانان بردلم   خوش بود خواہی شفا خواہی الم

نماز دیگر را از روز دوشنبہ چہارم شعبان سنہ ثلاث و ثمانین و ثمانیہ چنانکہ ناظم
ایں ابیات ذکر آں حال را در سمط تاریخ بدین تقریر کردہ است۔

بیت

خورشید ملک صاحب دیوان شرق و غرب
آنکش زمانه چاکر و گردون مرید شد
در سال یخ چو جیم الفا گشت متصل ۶۸۳
زان پس که دور مدت عمرش جدید شد
وقت نماز دیگرے اندر حد دو اهر
روز دوشنبه چارم شعبان شهید شد

بسوداء خیال فاسد غرهٔ بیضاء او راکه بیضهٔ غراء صبح سعادت بود بچشمهٔ خضراء تیغ بر ساهرهٔ غبراء زمین چون چهرهٔ حمراء شفق گردانیدند و چنان صاحبے راکه ارحام مادر گیتی از اظهار مانند او تا جاوید عقیم ماند بگواهی تیغ استشهاد کردند۔

بیت

گوهرے بود او که گردونش بنادانی شکست
گوهرے کو تا بدین گوهر شکن بگریستے
آتش و آب ار بدانستے که از گیتی چه رفت
آتش از غم خون شدے آب از حزن بگریستے

واین دو بیتے که زادهٔ طبع یکے از فضلاء عصر است صورةً و معنیً در صنعت مراعاة النظیر حق او رابے نظیر آمد۔

بیت

از رفتن شمس از شفق خون بچکید
مه روی بکند و زهره گیسو ببرید

شب جامه سیه کرد در آن ماتم صبح
بر زد نفسے سرد و گریبان بدرید

خبر این واقعهٔ هائل و داهیهٔ مشکل بهر طرف از اطراف ممالک که رسید خواص و عوام الیف و حلیف قرین انین و حنین گشتند و اکابر و اصاغر بالیق لسان العین بخشودند شیراز با وجود آنکه هرگز بیمن قدوم صاحب مشرف نشده بود اهالی بواسطهٔ خیرات جاریهٔ او که بر و فاجر و غنی و فقیر را فایض بود شکسته بال و پریشان حال شدند و جفت ناله و دریغ گشت

بیت

الغیاث اے چرخ دون کو صاحب عالی منش
آنکه میبارد نثار از خون دل چشم منش

صاحب آفاق شمس دین و دولت آنکه بود
روی دولت با فروغ از نور رائے روشنش

مسندار بے تکیه اش گردن فراز بعد ازین
حشو باشد معنیٔ او از میان بیرون کنش

در قلم بے دست او خواهد که گردد دُر فشان
شاید ار یابد ز دست تیغ قاطع سرزنش

بعد از واقعهٔ صاحب دیوان تمامت املاک او را در جمیع ممالک بانیجو در آوردند و اساس آن خیرات را منهدم گردانید و آثار آن مبار منعدم مصرع

ذای نعیم لا یکدره الدهر

اولاد او را یحیی و فرج الله و مسعود اتابک که نجوم سپهر مکارم و نهال نورستهٔ حدیقهٔ بسالت و جلالت بودند از عقب پدر بفرستادند و بر آن اطفال بیگناه رحمت نکرد و درین حال چون مدتے بگذشت آروق خواجه هرادن را بقتل آورد و چه مجد الدین اثیر که از اکابر عصر بنعمت ذثروت موصوف و معروف بود و بنجدت و شهامت مذکور و مشهور کمان سعایت آروق در زه آورده بود که از اعمال بغداد و مبالغ مال بخاصه

تصرف نموده آرزوی بتو هم آنکه خواجه هارون باوی درین وقیعت همراز است، و خود سوابق مخالفت و مکاشرت و لواحق معاندت و مجاهرت درمیانه ممهد بود بی حکم یرلیغ هر دو را بر تیغ گذرانید مصرع

یعنی ز سر بریده نآید آواز

و مقابر صاحب و اولاد در جر انداب تبریز است و در شهور سنه اثنین و ستین و سمائة ناقل این اخبار آنجا رسید زیارت را ساعتی در آن مقام روح انگیز و موضع سعادت بخش استرواح رفت. هر دو برادر با هفت پسر بعضی درجه شهادت را باسعادت دنیا جمع کرده و بعضی باصد هزاران دریغ از مصاحبت روزگار که کمتر چاکری از ان ایشان بوده بمجاورت انس ابد و حوریان فردوس گرا ئیده القاب و اسامی ایشان را بعد ما که بر صفحات توقیعات منتقش بودی بر الواح مقابر نقش کرده بودند و از آیات تنزیل بر دیباچه لوح تربت هریک آیتی مناسب مناصب او نوشته. از مشاهدهٔ آن مشاهده دم را قدم اقدام مانی جمیده شده و روان بر چهره زهاب از دیدهٔ شکوه و هیبت آن صنادیق در دیار اعتبار از مکانت صدر و مسند خبر می داد و سبب آنکه در زمان حیات ایشان از سعادت نیل خدمت بر مقتضی مصرع

ما کل ما یتمنی المرء یدرکه

محروم افتاده بود بداغ خیبت موسوم شده، خاطر که بآتش تحسر در غلیان بود از سیمت روزگار تعجب می نمود، چون قاضی محکمهٔ ازل بحکم لم یزل تقدیر کرده بود که باندک مدتی بساط خراسان از تمامت صنادید و قروم خالی ماند هم در قضا عیف

آن حال مزاج ایلخانی بتقریب ارکان حضرت باخواجه وجیه الدین متغیر شد و او را ماخوذ کردند۔ این دو بیت حسب حال گفته شد، شعر

ماخود چه دیده ایم ازین چرخ کوژ پشت یا در عنا بداشت و یا بے خطا بکشت
چون عاقبت فناست جهان دو رنگ را خود زشت و خوب باشد و خود نرم یا درشت

دانست که این نوبت خلاص متعذر است هر چند بیش امراء و ارکان حضرت ضراعتها نوشت فائده نکرد و در مفتتح مکتوبے که پیش طوغان قهستانی اصدار کرده بود در تواضع و تشفع مبالغت نموده و نام خود را "ضعیف داعی وجیه عاصی" در قلم آورده این بیت فارسی مندرج ساخت۔ بیت

بر دجانان غم هجران تو هر بارے سخت رحم کن بر من دلخسته که کار این بار است
عاقبت بتیغ جان او را از آشیانه سفلی بمانس علوی رسانیدند،
اولت اعمال دیوانی و ملابست اشتغال این جهانی بوخامت مفضے است دولت پنجروزه را سرعت انتقال و ارتحال حتمی مقتضے شعر

مارست مال دنیا دنبال او مگیر
دانی که چیست عاقبت کار مار گیر
خواهی که عیش خوش بود و کار بر مراد
با نیستی بساز و کم کار و بار گیر
چون روزگار کس ندهد پند آدمی
خواهی که پند گیری از روزگار گیر

حالات

تاریخ وصاف کا اصلی نام تجزیۃ الامصار و تزجیۃ الاعصار ہے۔ اسکا مصنف عبداللہ بن فضل اللہ شیرازی ایلخانیوں کے زمانہ میں بعہدۂ مستوفی مامور تھا اور چونکہ سلطان اولجائیتو نے اُسے "وصاف حضرت" کا خطاب دیا تھا اسلئے اسکی کتاب کا نام تاریخ وصاف پڑ گیا۔

تاریخ وصاف ایلخانیوں کے زمانے کی تاریخ ہے اور وہ پانچ جلدوں میں ہے جن میں ۶۵۶ھ سے ۷۱۲ھ تک کے حالات درج ہیں یعنی تاراج بغداد سے لیکر سلطان اولجائیتو کے عہد تک مصنف نے اول چار جلدیں مکمل کر کے ۷۱۲ھ میں علامہ رشید الدین وزیر صاحب جامع التواریخ کی وساطت سے اپنی کتاب کو سلطان اولجائیتو کے حضور میں پیش کیا جس پر اس کو خلعت اور "وصاف حضرت" کا خطاب ملا۔ پانچویں جلد ۷۲۸ھ کے قریب لکھ کر بڑھائی گئی جس میں سلطان ابوسعید ایلخانی کے عہد کے حالات شامل کئے گئے۔

تاریخ وصاف اس سے پہلے دو دفعہ چھپی ہے ۱۲۶۹ھ میں بمبئی میں کامل پانچوں جلدیں طبع ہوئیں اور اس کے بعد ۱۸۵۶ء (سنہ ۱۲۷۲ھ) میں صرف پہلی جلد یورپ میں بمقام ویانہ (آسٹریا)، مع جرمن ترجمے کے شائع ہوئی ہے۔ اس پہلی جلد میں سلطان ارغون کی تخت نشینی تک کے حالات ہیں اور یہی ہے موجودہ ایڈیشن میں ناظرین کی خدمت میں پیش کی جاتی ہے۔ جلد اول مع تحشیہ تبریز (ایران) میں بھی چھپی ہے۔

ALLAMA IQBAL LIBRARY
3248
Acc No
3248

Call No. ____________ *Date* ________________

Acc. No. ____________

CENTRAL LIBRARY
THE UNIVERSITY OF KASHMIR

This book should be returned on or before the last date stamped above. An over-due charge of 10 Paise will be levied for each day, if the book is kept beyond that date.

منشی فاضل ۱۹۳۶ء

۱ - سمط الدرر حصہ نثر .... ۱۲ / عا
دبیر عجم . . . ۴ / ۔
شعر العجم حصہ چہارم . . عمہ
شعر العجم حصہ پنجم . . عہ
۲ - چہار مقالہ . . . ۶ ر
ابو الفضل دفتر اول و سوم ۱۰ ر
حاجی بابا اصفہانی .. ۔ ۔
سیاحت نامہ ابراہیم بیگ ۱۲ ر
وکلائے مرافعہ .. .. ۳ ر
۳ - انتخاب قصائد قاآنی .. ۸ ر
غزلیات نذیری .. عہ
رباعیات ابو سعید ابو الخیر .. ۶ ر
رباعیات بابا طاہر مع شرح
ترجمہ از جناب محمد علی نیسر .. ۲ ر
ساقی نامہ مرتبہ اول .. ۵ ر
۴ - تاریخ وصاف .. عہ
ہمایوں نامہ .. .. ۶ ر
رسوا الانتہ دونوں دلی و تاریخی
۵ - اخلاق جلالی بحث خارج - عمہ
کشف المحجوب تذکرہ صوفیا عا
گلشن راز . . ۴ ر
منطق الطیر .. .. ۸ ر
۶ - ترجمہ اردو کو فارسی و اب مضمون بزبان فارسی

اختیاری مضمون

۱ - سرور الاجتماع .. عا
افادات مہدی ۸ / ۔
خیالستان .. .. ۸ / عہ
رویائے صادقہ .. ۴ / عہ
۲ - دیوان حالی مع مقدمہ ۱۲ / عہ
دیوان غالب اردو ۴ ر
بانگ درا ۸ / عا

کتب امدادی

ترجمہ سمط الدرر حصہ نثر .. ۸ / عہ
منشور حکم خلاصہ دبیر عجم از مولوی محمد نور الحق
پروفیسر اورنٹیل کالج لاہور - ۱۲ ر
خلاصہ شعر العجم چہارم - ۴ ر
" " پنجم - ۴ ر
پرشین کمپوزیشن از علم الدین ایم اے
جواب مضمون کے لئے از بس مفید ہے - عہ
خلاصہ کشف المحجوب .. ۶ ر
ترجمہ کشف المحجوب .. ۴ / عہ
ترجمہ چہار مقالہ از جناب محمد علی صاحب
سابق پرنسپل دار العلوم اسلامیہ شرقپور علی روانہ ہو
ترجمہ ابو الفضل دفتر اول - عہ
" " سوم .. ۸ ر
فرہنگ حاجی بابا از سید اولاد حسین صاحب
شادان بلگرامی سینئر پروفیسر اورنٹیل کالج ۸ / عہ
وکلائے مرافعہ مترجم .. .. ۱۲ ر

ترجمہ انتخاب قصائد قاآنی از جناب آغا
محمد باقر صاحب ایم - اے - ایم او ایل - بی ٹی
ترجمہ انتخاب قصائد قاآنی از جناب علاؤ الدین
صاحب صدیقی ایم - اے - ایم - او - ایل
ترجمہ رباعیات ابو سعید ابو الخیر
از مسٹر عباد اللہ صاحب اختر بی - اے
و مولوی سید اولاد حسین صاحب شادان
ترجمہ غزلیات نذیری .. ۔
عقد لآلی شرح اخلاق جلالی از مولوی
محمد دین صاحب مرحوم سابق پروفیسر اورنٹیل کالج
نیر الاخلاق خلاصہ اخلاق جلالی از
جناب محمد علی صاحب نیسر ۔ ۵
الاخلاق خلاصہ اخلاق جلالی از
مولوی عبد الحلیم صاحب منشی فاضل
فرہنگ تاریخ وصاف از حضرت شادان بلگرامی
خلاصہ تاریخ وصاف ..
ترجمہ ہمایوں نامہ ..
گلشن راز مع اردو ترجمہ شرح لاہیجی
محمد عبد اللہ صاحب ایم - اے -
اردو ترجمہ اخلاق جلالی از مولوی
اقبال احمد صاحب منشی فاضل
گلشن راز شرح لاہیجی بزبان فارسی
مقالات یعنی مجموعہ مضامین فارسی
از نیک عالم صاحب منشی فاضل

ملنے کا پتہ - ظفر بک ڈپو اندرون لوہاری گیٹ لاہور

Date ____________

Call No. ____________

Acc. No. ____________

CENTRAL LIBRARY
THE UNIVERSITY OF KASHMIR

This book should be returned on or before the last date stamped above. An over-due charge of 10 Paise will be levied for each day, if the book is kept beyond that date.

Call No. ________ Date ________

Acc. No. ________

CENTRAL LIBRARY
THE UNIVERSITY OF KASHMIR

This book should be returned on or before the last date stamped above. An over-due charge of 10 Paise will be levied for each day, if the book is kept beyond that date.

ALLAMA
IQBAL LIBRARY
UNIVERSITY OF KASHMIR
HELP TO KEEP THIS BOOK
FRESH AND CLEAN.